

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS ÅRBOG

1998

Omslagets billede:

Forsidebilledet viser korporlig afstrafelse i Middelalderen. (Fra misericordium, Bourg-en-Bresse, Frankrig).

VEJLE AMTS ÅRBOG

Redaktion:

Erik With-Pedersen, Dæmningen 10^a, 7100 Vejle, 75 82 20 85

Knud Erik Reddersen, Hammersvej 14, 6000 Kolding, 75 56 81 48

Vagn Nygaard, Højderyggen 13, 7120 Vejle Ø, 75 81 53 88

VEJLE AMTS ÅRBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1998

JØRN THOMSEN OFFSET A/S · KOLDING

VEJLE AMTS ÅRBOG

som kan købes i boghandelen, udsendes til medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er 100,00 kr.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af bestyrelsens medlemmer eller direkte til ekspeditionen, adresse: Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, tlf. 75 82 43 22.

Samfundets bestyrelse:

Bankfuldmægtig *Benny Andersen*, Brædstrup.

Sognepræst *Birgitte Arffmann*, Vejle.

Formand

Rektor *Lars Bjørneboe*, Horsens.

Næstformand

Læge *Lars Ebbenhøj*, Thyregod.

Museumsinspektør *Søren K. Jakobsen*, Fredericia.

Sekretær

Konsulent *Marius Wellner Jensen*, Gedved.

Kasserer

Lektor *Otto Herskind Jørgensen*, Fredericia.

~~Museumsleder *Per Kristian Madsen*, Vejle.~~

Fhv. chefredaktør *Vagn Nygaard*, Vejle

~~Civilingeniør *Knud Erik Røddersen*, Kolding.~~

Arkivleder *Bodil Schelde-Jensen*, Fredericia.

Fhv. kontorchef *Knud Søndergaard*, Juelsminde.

Fhv. overlærer *Erik With-Pedersen*, Vejle.

Lene Grønlund Jørgensen
sdv. Stenderup

Indhold

Messeoffer, gralsriddere og snakkevinder <i>Af Ebbe Nyborg</i>	9
Byudviklingen i det middelalderlige Horsens <i>Af Ole Schjørring</i>	28
Tre klostres skæbne <i>Af Ricardt Riis</i>	44
Det russiske hof i Horsens <i>Af Bodil Møller Knudsen, Ole Schjørring og Annette Lerche Trolle</i>	62
En aftægtskontrakt fra 1877 <i>Af Poul Daugaard</i>	76
Et verdensfirma bliver til – om Paasch & Larsen, Petersen A/S <i>Af Peter Thorup</i>	85
Nyt fra historien i Vejle Amt 1997....	96
Lokalhistorisk litteratur om Vejle amt 1997-1998.....	131

Bog anmeldelse	135
Tak for støtte	137
Vejle Amts Historiske Samfund 1997-1998.....	138
Ekstrakt af årsregnskabet	144
Bøger til salg.....	146

Messeoffer, gralsriddere og snakkekvinder

Genfundne og nyopdagede kalkmalerier i Ølsted kirke

Af Ebbe Nyborg og Mette Kristine Jensen¹⁾

Fig. 1. Ølsted kirkes frådstensmure har rester af en særegen vinduesindfatning med rundbuede blændinger, der er ført helt ned til soklen. Våbenhus og tårn er sengotiske tilbygninger. Facade mod øst (til venstre) og nord. Tegning ved arkitekterne Birch & Svenning 1991.

I et dejligt bakkeland, ridende på en spids højttop, ligger Ølsted kirke med vidt udsyn over Horsenseggen. Kirkens kerne, skib, kor og en udvendigt tresidet apsis (korrunding), er en velbevaret bygning af kildekalk eller „frådsten“, som var det foretrukne materiale i stenbyggeriets første tid, og som ikke mindst kunne hentes i mange østjyske kildevæld. Af denne porøse, letbearbejdelige sten opførte man omkring 1100 områdets ældste storkirker: den ældre domkirke i Århus (nu Vor Frue, krypten er bevaret), klosterkirken i Venge og den ejendommelige, treskibede kirke i Tamdrup, der er synlig fra Ølsted,

knejsende op imod Jyllands største højdedrag.

Alle de nævnte storkirker blev tidligt udsmykket med romansk kalkmaleri, der også er afdækket og konstateret i påfaldende mange af egnens mere almindelige sognekirker fra 1100-1200-tallet, ikke mindst i bygninger af frådsten. I Ølsted dukkede sådanne malerier op ved en restaurering i sommeren 1929, da man samlede undersøgelsen om apsidens halvkuppelhvelv og korbues underflade – to steder, hvor der erfaringsmæssigt er særlig god mulighed for at finde tidligt maleri bevaret. I apsidens var pudslaget imid-

lertid meget medtaget og forvitret, og der kom ikke andet frem end „en righoldig samling hestebeben malet op i rødbrune konturer“. Samme efterår foretog konservatorerne Eigil Rothe og Egmont Lind fra Nationalmuseet i fællesskab en fuldstændig afbankning af korbueunderfladen, men ifølge Linds indberetning med mager resultat. Nok sås „buen fra kragsten til kragsten“ at have været smukt dekoreret, men også her var pudslaget medtaget, ligesom „svære brud og smårevner gennemskar de i forvejen meget svage malerirester, som det ikke er muligt at beskrive i detaljer, da sådanne var ganske udviskede“.

Det, som sås, var en fremstilling af Adams og Evas sønner, Kain og Abel, i færd med de ofre, der som bekendt førte til Kains mord på sin broder. I nord stod „Abel bærende på et lam“, i syd Kain, som ligeledes bar på „noget“, som dog ikke kunne erkendes, „men man kunne sikkert gå ud fra, at det har været et neg“. Begge figurer stod i felter, som var omgivet af arkitekturmaleri i form af „et slankt tårn med spir og sammenbundne med et romansk buestik“. Over Kainsbilledet sås en djævel – en „lille ejendommelig mandsling med spidse ører og siddende på hug“ – mens et andet „figurligt symbol, men i nok så from betydning“, kun lige lod sig spore over Abel. Øverst i midten nævnte Lind „rester af en cirkelformet indramning, som sandsynligvis har omsluttet et Kristushoved“. Alt stod dog så medtaget, at enhver tanke om restaurering måtte anses for udelukket. Øjensynlig fandt man endog maleriresterne

for svage til, at en fotografering ville lønne sig. I hvert fald skete ingen aftegning eller fotografering, før det fundne atter blev overkalket.

Trods det beskedne kendskab til kirkens gamle dekoration har den spillet en vis rolle i senere kunsthistorisk diskussion. I Poul Nørlunds og Egmont Linds grundlæggende værk, „Danmarks romanske Kalkmalerier“ fra 1944, kunne de fundne „hestebenen“ således knyttes sammen med en hel stribe jyske fremstillinger af ryttere og rytterkampbilleder, således i Ål, Højen, Tulstrup, Todbjerg og Hvejsel kirker. Der var altså i sig selv intet overraskende ved iagttagelsen af hestebenen i Ølsted. Men Poul Nørlund og Egmont Lind betegnede med god grund tanken om et rytterbillede i selve kirkens apsis som „mærkelig“. Her, lige over alteret, måtte man jo forvente fremstilling af den tronende guddom, Majestas Domini, eller af et andet centralt kristent motiv.

Også den beskrevne fremstilling af Kains og Abels ofre lod sig føje smukt ind i en jysk tradition for anvendelse af dette motiv netop i kirkernes korbuer. Nærmest kunne scenen knyttes til en lignende i den lidt sydligere Engum kirke, hvor man finder tilsvarende arkitekturindfating og ganske det samme træk, at en engel/djævel modtager brødrenes oprakte offergaver (fig. 2a-b). Dette element måtte anses for senromansk og henføre ikke blot Engums, men også Ølsteds malerier til tiden efter 1200, da også jydernes forkærlighed for ryttere og rytterkampbilleder kulminerede.

Siden har Søren Kaspersen i en større

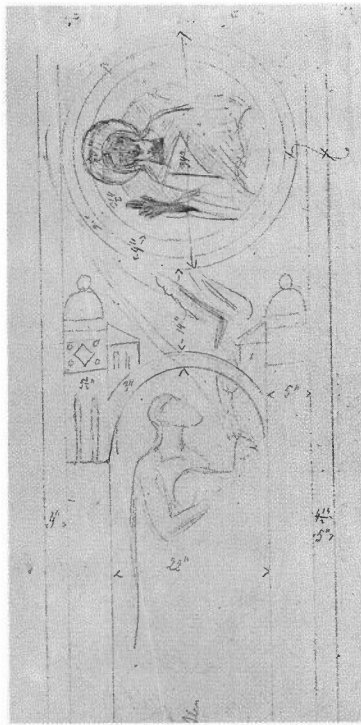

Fig. 2a-b. Abels offer i Engum kirkes korbue. Til venstre (a) maleriet efter Jacob Kornerups restaurering og opmaling 1897, til højre (b) hans forudgående skitse af det 1896 fremdragne. Af Kainfiguren var intet i behold. Foto: Egmont Lind, skitsen i Nationalmuseet.

undersøgelse 1983 af Kain- og Abelmotivet i dansk romansk kalkmaleri betonet ligheden mellem motiverne i Ølsted og i Engum, hvis dekoration fremtræder i Jacob Kornerups hårde opmaling fra 1897 (fig. 2a), men kendes fra en lille skitse udført forinden (fig. 2b). Søren Kaspersen fandt overensstemmelserne så klare, at samme malere måtte formodes at have virket i begge kirker. Og han har fremdraget den teologiske baggrund for offermotivet og dets nære relation til messeofferet – som vi skal vende tilbage til.

Som vanligt på egnen har Ølsted kirke i årtierne hen imod 1500 fået indbygget hvælv af tegl, ét i koret, tre i skibet (fig.

3a). Og på den nordre hvælvpille mellem skibets to østlige fag har siden 1968 stået en kalkmalet bispeligen fremme – et tegn på, at der i kirkerummet har været ikke blot en romansk, men også en sen-gotisk udsmykning. Hvad der i øvrigt måtte skjule sig under kalken, var uvist, indtil det i 1995 besluttedes at istandsætte kirkerummet.

Allerede året før havde Nationalmuseet besigtiget forholdene og konstateret, at der i de seneste hvidtninger havde været tilsat et bindemiddel, formentlig af syntetisk art. En sådan behandling har ofte som direkte konsekvens, at det ikke mere er muligt at kalke på traditionel vis. Og på længere sigt hæmmes den naturli-

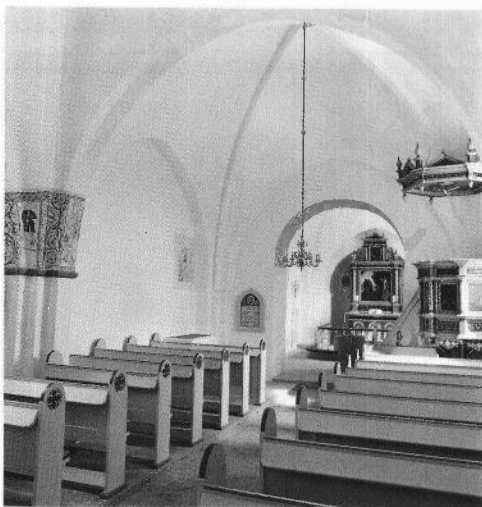

Fig. 3a-b. a. Ølsted kirkes indre efter restaureringen 1996 set mod korbuken, hvori man aner senromansk maleri, der i det oprindelig fladloftede rum dækkede alle vægge. På nordvæggen og dens hvælvpille ses rester af sengotisk dekoration fra omkring 1500. b. Væggens første opmuringspuds med kvaderridsning, set gennem et hul i den romanske maleripuds på skibets nordvæg. Foto: Roberto Fortuna.

ge fugtvandring med nedbrydning af såvel selve murværket som kalk- og pudslagene og deres eventuelle kalkmalerier til følge. Yderligere var den nederste del af bygningen behandlet med koldtflydende asfalt efterfulgt af en stærkt cementholdig puds. Denne, samt de yderste hvidtelag, måtte derfor fjernes, hvilket imidlertid ikke var muligt uden at fjerne ældre lag helt ind til de middelalderlige.

Da det viste sig nødvendigt at gå så radikalt til værks, måtte museet udnytte denne sidste chance for en undersøgelse og dokumentation af rummets kalk- og pudslag i deres indbyrdes sammenhænge. Målet måtte være så vidt muligt at danne sig et billede af, hvordan kirken og dens dekorationer havde taget sig ud gennem århundrederne.

Den oprindelige del af bygningen er som nævnt af frådsten. Og forneden på skibets nordvæg blev der konstateret murværk i såkaldt sildebensmuring, dvs. flager i vekselvise, skrålagte skifter (som et sildeskelet), et fænomen, der ofte forekommer i frådstensbyggeri. Ligeledes på nordvæggen fandtes et område, hvor det kunne konstateres, at der på den oprindelige opmuringspuds var indridsning i kvadernønstret (fig. 3b), som må have været bygmesterens måde at aflevere sit arbejde på. Ingen pudsning herpå var øjensynligt gået forud for rummets ældste maleripuds. Da bygningen meget vel kan stamme fra begyndelsen af 1200-årene, og de romanske malerier – som vi skal se – må være malet omkring 1225-50, har rummet næppe stået længe færdigt, før malerne er rykket ind.

På baggrund af oplysningerne fra 1929 – og vor erfaring med sådanne genafdækninger – måtte det forekomme ret sikkert, at der ikke ville vise sig at være stort igen af de interessante romanske malerier. Men her gemte der sig en overraskelse. Atter afdækket viste korbuen sig i væsentlig bedre stand, end man kunne forvente – så velbevaret, at dens maleri og

andre nyfundne fragmenter af samme udsmykning lod sig smukt bevare i kirkerummet som et interessant bidrag til forståelsen af den jyske kunst på Valdemar Sejrs tid. Da det drejer sig om jomfrueligt maleri, der aldrig har været istandsat, besluttedes det at lade det fundne stå uden farveretouchering eller komplettering – med de mange, nødvendige puds-

Fig. 4. Topmedaljonen i Ølsted kirkes korbue, efter afdækning, men før istandsættelse. UV-foto: Roberto Fortuna.

reparationer indtonet, så de fremstår så neutralt som muligt. Også nogle nyfremkomne malerier, som hører til kirkens sengotiske udsmykning, kunne konserveres, mens andre var så ødelagte, at de efter undersøgelse og fotografering nu atter er tildækket med et pudslag.

Den romanske dekoration er lagt på et ret tyndt pudslag (ikke over 1 cm), hvis mørke, brunlige farve eventuelt kan skyldes anvendelse af brændt frådsten som en del af bindemidlet. Direkte på den glittede puds synes malerne kun at have gjort en første inddeling og skitsering, bl.a. som ridsning, mens selve maleriet er udført på et tyndt kalklag – atter et 1200-talstræk. Det kan være denne ikke ganske let gennemskuelige teknik, der i 1929 gav Egmont Lind opfattelsen af, at maleriet, selv hvor det var bedst bevaret, stod „overtrukket med en kalkhinde“. Nu er hovedsagelig rødbrune farver og konturer i behold, således at vi især er henvist til at opleve malerierne gennem deres fortegning. Herudover ses dog bl.a. rester af rødt (mønje) og klart blå (lapis lazuli?), ligesom det lader til, at man – som nok et 1200-talstræk – har beriget udsmykningen med en vekslende baggrundsfarve. For bedst muligt at få også de svageste aftegninger frem er der i Ølsted brugt ny teknik i forbindelse med natlig, ultraviolet (UV) fotografering, idet den er blevet kombineret med forudgående befugtning (fig. 4-6). I topmedaljonen (fig. 4) troner Kristusguden frontalt med livets åbne bog sat mod knæene og højre hånd løftet til velsignelse imod sognefolket og til modtagelse af Abels oprakte offerlam.

Blikket er strengt med pupillerne helt inde ved næseroden, ørerne udstående (det højre ses), fuldskægget kort, og især den ultraviolette optagelse viser en fin tegning i den lange, bølgende hårpragt. Tunikaen har ved halsåbningen en mønstret prydbort, og om den løftede albue dannes stiliserede, vifteformede folder, der forstærker bevægelsen i håndens magtfulde gestus. Effekten underbygges ved det raffinement, at korsglorien og andre dele nok overlapper medaljens indre (blå) randstribes – men at alene håndens to fingre bryder den ydre.

I korbuens nordside under en rig arkitekturarkade står Abel (fig. 5) og løfter i begge hænder sit offerlam op foran brystet. Hans ben er bredt satte med svagt bøjede knæ, kjortlen knælang med halsbort og bælte, og den åbenstående, lidt længere kappe er ført op over venstre underarm. Herved er stoffet respektfuldt lagt under offerdyret, der ved sin ranke, næsten løveagtige statur genkalder det Guds- og Korslam, som det symboliserer. Hovedsagelig takket være det ultraviolette lys lader Abels næsten bortslidte hoved sig ane. Det har været vendt op imod medaljonen og en skråt nedfarende engel, der fornemmes med hovedet lige over buen, vingerne i vejret og armene strakt frem mod lammet, så den højre netop bryder bueslaget. Især når det gælder englen, kan nogen støtte hentes i en sammenligning med fremstillingen i Engum (fig. 2a-b), hvor motivet dog er vendt om, idet Abel her vender sig imod koret og ikke som i Ølsted imod skibet. Jævnførelsen viser også, i hvor høj grad

Fig. 5-6. Abels offer (til venstre) og Kains offer, efter maleriernes afdekning, men før istandsættelse. UV-foto: Roberto Fortuna.

Engummaleriet bærer præg af Jacob Kørnerups opmaling 1897, og hvor meget mere der kan hentes ud af selv nok så ødelagte originalfragmenter som Ølsteds. Her ses bl.a. rester af fint højlys på Abels fingre og kjortelsøm, hudfarven har været orangerød, og arkitekturen har spor af raffineret farvechanging ved vinduerne.

Sådanne detaljer er der flere af i syd, hvor Kain står ganske som Abel og holder

sit offerneg op (fig. 6). Især hovedet er bedre bevaret, langstrakt, med et næsten lysende højre øje og i øvrigt en ansigts-tegning som i topmedaljonen. Hertil hører også de udstående ører, der med lidt god vilje også erkendes hos Abel, og som åbenbart har været en specialitet for malerværkstedets leder eller hans forlæg (et illumineret håndskrift?). Kappen, der nu fremstår i en lys farvetone, har spor af

en stærkt blå, de dodenkoprøde strømper har haft mønster i en mere brunlig farve, og af bæltets to bånd har det ene en dekomponeret brunorange farve (oprindelig møjnerød?), det andet en mørk dodenkoprød med hvid kant.

Særlig interesse knytter sig til djævelen ovenover, der som bemærket af Rothe 1929 har lange spidse ører og sidder på hug – i en nok så uhøvisk stilling. Kroppen, de korte arme og velformede fødder er ganske menneskelige, men hovedet røber den onde ved efter den ældre middelalders tradition at fremtræde nærmest som en antik fauns; djævelen vises således som et i sidste ende romerskinspireret, falskt og hedensk gudebillede. Venstre hånd holder djævelen foran skridtet, mens højre rækker Kain en stav – utvivl-

somt det mordvåben, han snart skulle bruge mod sin broder.

Men denne djævel er ikke alene i kirken. Under Kain, neden for korbuens kragbånd (med cirkelornament), er nu afsløret et billede (fig. 7), som ikke var fremme 1929. Det viser en anden, mere dyrisk djævel, der holder et stort stykke pergament udbredt foran sig og med sin højre „pote“ er ved at skrive eller måske peger ind på det, mens fjæset er vendt imod to fornemt klædte kvinder, der står tæt sammen. Man bemærker, trods maleiets skader, djævelens lange kløer, behåring og småkrøllede hale samt det forhold, at der tilsyneladende intet står på pergamentet – måske dog som en følge af bevaringstilstanden. Påfaldende er også kvindernes særegent høje, koniske hovedtøj, hvortil øjensynligt hører det stramme hagelin, der slog igennem med 1200-årenes mode, og som hæmmede talen – i overensstemmelse med den høviske konvention, at kvinder tav eller talte meget lidt i mænds selskab.

I Ølsted hindrer hagelinet dog ikke kvinderne i at snakke. For der er næppe tvivl om, at vi står over for en sjældent tidlig fremstilling af legenden om de skvaldrende kirkekoner, hvis snak under messen nedtegnes af djævelen til brug på regnskabets dag. Historien kendes tidligst nedskrevet i en prædikensamling af den franske biskop Jakob af Vitry (død 1254), der beretter om en præst, som under

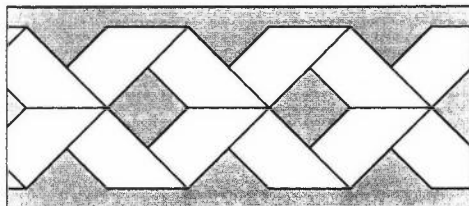
Fig. 7. Kirkekvinder og en djævel, der skriver eller peger på sit pergaments notater. Maleri i korbuens under Kain (færdighonsserveret). Foto: Roberto Fortuna.

gudstjenesten så en djævel trække med tænderne i et stykke pergament. På præstens spørgsmål, hvorfor, var djævelens svar, at den måtte notere al den sladder, der lød i kirken – og dertil var pergamentet for lille og måtte strækkes! Da præsten nu fortalte sin oplevelse for menigheden, angrede den, hvorved djævelen atter måtte slette sine optegnelser. En lidt anden version optræder hos teologen Vincens af Beauvais (død ca. 1264). Her ser en gejstlig en abelignende djævel, der sidder i en vinduesåbning og noterer kvindesnak i kirken. Da djævelen vil vende sig, falder den ned, hvorved klerken kommer til at le. Endelig kendes fra omkring 1300 varianter, hvor djævelens riven får skriveskindet til at revne, således at den taber balancen, falder ned – og ved pergamentets bristning mister alt det optegnede. Hvordan den fulde historie kan have lydt i Ølsted, skal vi vende tilbage til.

I apsis tillod omstændighederne ingen nærmere undersøgelse eller konservering, men der sås nok til både at bekræfte de mange hesteben – og hertil at føje yderligere et par iagttagelser. Rester af hesteben fremkom således omkring midtvinduet, tydeligst i syd (fig. 8a), hvor der over en perspektivisk bort sås to lyse bagben på vej bort fra vinduet. Foran og delvis over dem sås et rytterben (med stiggøjle), lidt af et hesteklæde samt det meste af hestens hoved. Der har altså ikke blot været tale om heste, men (som venteligt) om ryttere. Den, der kunne erkendes, red mod syd fra vinduet uden at rage stort op over det, hvorved der vel over de formodede mange rytterne har været

Fig. 8a-b. a. Genfundne og atter tildækkede malerirester i apsisen. Syd for vinduet, der ses til venstre, anes dele af en rytter og derunder rester af en perspektivisk bort. Den har karakter af et dobbelt zigzagbånd, forsøgsvis udtegnet herunder (b), og kendes ret tilsvarende i forbindelse med en Kain- og Abelfremstilling i Estvad kirkes korbue (ved Skive). Udtegning af Mette Kristine Jensen.

plads til endnu et – ukendt – motiv i selve apsishvælvet.

Hvælvindbygningen og århundreders reparationer havde kun sparet meget lidt af det romanske maleri på væggene. Men i koret, til hvis sidevægge der har hørt rundbuede nicher og to gange to vinduer, lykkedes det at afdække og istandsætte et parti vestligst på sydvæggen, delvis afskåret af hvælvingen. Her ses rester af to billedfriser, adskilt ved en spinkel frynsbort. Af øvre frise er bevaret det nedre

Fig. 9. Ryttere i to felter, en rest af nedre billedfrise på korets sydvæg (færdigkonserveret). Rigtige ryttere, i mindre fromme ærinder, sås fra Ølsted nogenlunde da malerierne var friske. Om klosters krønike beretter, hvordan krigen mellem kong Erik og hertug Abel 1247 førte til hertugens afbrænding af klostrets gård i Horsens, ligesom tyske krigsfolk bortførte munkenes heste på „Inæs“ (syd for Horsens fjord): „og da hr. abbed Jens forfulgte det udenlandske pak for at bringe hestene tilbage, blev han af disse røvere taget til fange og ramt af et alvorligt hug i venstre arm“. Foto: Roberto Fortuna.

af en person i fodsid dragt, stående barfodet med let kropssvaj og vægten hvilende på den ene fod. Han står østligst og vender sig formentlig mod vest, hvor der til scenen må høre nogle klædefolder fra en eller flere andre. I nedre frise ser man dele af to gange to ryttere (fig. 9), tydeligvis ædle riddere (eller fyrster?), der rider parvis mod vest i hver deres felt. De to heste nærmest beskueren fremtræder hvide og dækker delvis de to bagvedtravende mørke gangere, hvorved dyrene

tegnes som elegant dobbeltkontur. På de vestligste heste ses smukt flettede haler, og ved de østligste bemærkes skaberækker med lange tunger, ligesom der her er noget mere i behold af rytterne. Den fjernestridende vender sig som i samtale mod sin ledsager, der har lagt hovedet værdigt tilbage og løfter højre hånd til en formentlig talende gestus. Begge bærer hovedtøj, der har mindelser om kroner, men som dog snarest må opfattes som hjelme.

Af fragmentet fremgår, at koret har haft to billedfriser over hinanden. Selv om deres fulde bredde intet sted kan konstateres, har den øvre givetvis været hovedfrise og en del bredere end rytterfrisen forneden. Baggrunden fremtræder som let gullig kalk, til forskel fra korbuens dodenkoprøde bund, og kun apsisviste spor af en prægtig, dybblå grundfarve (lapis lazuli?). Man kan gætte på, at apsidens perspektivbort (fig. 8b) har fortsat som nedre afgrænsning også af korets dekoration. Den øvre ornamentbort må hovedsagelig have forløbet over de siden indbyggede hvælvinger, og heroppe på loftet kan da også iagttages forridsning for en mæanderbort (a la grecque), øjensynligt med medaljoner.

Endelig kunne der i skibet iagttages maleripuds med ubestemmelige farvespor helt ned vest for de gamle mands- og kvindedøre, vistnok dele af en vægdekoration, der som korets var fordelt i to billedfriser. Den samlede udsmykning må altså have været så omfattende, at de overlevende få kvadratmeter næppe overstiger et par procent!

Alligevel er fundene både en berigelse og en vigtig kilde til nye indsigter – og spørgsmål. Det afdækkede må siges at bekræfte den antagne samhörighed med Engum kirkes malerier. Ligheder og forskelle tåler vel ikke at presses for hårdt, da Jacob Kornerup som nævnt ikke kan have haft meget originalt at holde sig til i Engum. Det ses såvel af hans udpræget tynde skitse (fig. 2b) som af det færdigrestaurerede billedes stærke præg af 1800-tal (fig. 2a). Vægt kan dog lægges på en

detalje som Abels store engel, hvis ikke helt elegante, skrå nedfarelse er bevidnet uafhængigt i Engum (fig. 2a-b) og Ølsted (fig. 5), ligesom de ofrenes store arkitekturindfatning er et særkende for de to dekorationer. Og vel synes arkitekturen lidt prægtigere i Ølsted med pudekapitæler, ring- og båndornamenter. Men lighederne synes for store til at være tilfældige, eksempelvis i knopspirene og de lavere sidetårne delvis ind over buerne. Hertil kommer, at der over Engum kirkes sen-gotiske hvælv i skibet findes en tilsvarende, rig mæanderbort med medaljoner som over Ølsted kirkes. De to udsmykninger må ikke blot tilhøre samme værkstedstradition, men må sandsynligvis skyldes samme malere.

Ved en sammenligning med Jyllands øvrige romanske korbuefremstillinger af Kains og Abels ofre ses påfaldende ligheder mellem topmedaljonen i Ølsted og i de nærliggende Tamdrup og Ørridslev kirker – til trods for, at disse må være væsentlig ældre, vel fra omkring 1125. Dette antyder, ligesom Ølsted- og Engummalerens øjensynlige forkærlighed for gammeldags geometriske borter, en betydelig kontinuitet i værkstedsmiljøerne – idet nye, fremmede impulser synes optaget gradvist og indarbejdet i eksisterende traditioner.

Maleriernes væsenspræg er fra årtierne omkring og efter 1200, da et mere bevæget og tegnerisk udtryk vandt frem som led i en større naturalisme, der også gerne viser sig i rige bladborter, og som peger frem mod gotikken. Hertil hørte også et bredere billedvalg, idet man ger-

ne optog allegori- og legendemotiver – i Jylland med klar forkærlighed for ridderlig romantik og rytterkampe.

Flere træk i Ølsted er karakteristiske for kredsen af jyske udsmykninger med dette senromanske præg. Blandt de ret nyfremdragne har ikke mindst Mårslet kirkes (fundet 1977-78) interessante lighedspunkter. I dragternes folder ses lignende bevægede vifteformer, her indtager en stående Kristus ganske samme positur som den nu hovedløse figur i Ølsted kirkes øvre korfrise, og her ses i en bryllupsscene særegne hovedtøjer, der er påfaldende beslægtede med dem, som pryder Ølsteds ryttere og skvaldrende kirkekoner. Den spinkle frynsebort er en østjysk specialitet, der tillige findes i kirker som Sindbjerg, Skibet, Højen og Skanderup. Kendt fra disse, og dertil fra Mårslet og flere andre, er også dispositionen, at den øvre vægfrise som i Ølsted er bredere end en underordnet, nedre frise, der rummer rytterscener eller andre dramatisk berettende fremstillinger.

Vi skal ikke dvæle ved den omdiskuterede tolkning af disse motiver, der må ses i sammenhæng med korstogstidens ofte militante sprog billeder – som når Honorius Augustodunensis (død 1156) ligefrem kalder menigheden for Kristi soldater. Den indsigt, vi efterhånden er ved at få i de romanske billedprogrammer og deres sammenhæng med messeliturgen, gør det imidlertid nærliggende at søge forklaring på de nyfundne rytterscener i en relation til altersakramentet – dette ikke mindst, fordi rytterne i Ølsted optræder i koret, ja tilmed helt inde i apsis bag

alteret. Der er derfor god grund til at jævnføre med Skibet kirkes pragtfulde rytterfrise, som afdækkedes 1954 på korets østvæg over højalteret, og som – svarende til Ølsteds – viser felter med fornemme riddere i parvist ridt. Otto Norn har banebrydende udlagt Skibetrytterne som en nadverrelateret (eucharistisk) fremstilling af kong Arthurs sagnomspundne riddere, der søger og finder Den hellige Gral: det kar, hvori Joseph af Arimathæa skulle have samlet Kristi blod, og som det kun forundtes den reneste og mest kyske ridder at se. I Skibet finder ridderne øjensynligt dette livgivende relikvie på alteret i selveste Jerusalems tempel. Ved messeofferet skulle den troende således over alteret have set en forjættelse på nadverelementernes forvandling til Kristi sande legeme og blod (transsubstantiationen) – og på den lod i Gudsriget, der blev ham til del ved deres indtagelse.

Mon Ølsted kirkes udsmykning tilsvarende har kulmineret over apsidens riddere i et centralt apsisbillede af den fundne Gral – eventuelt holdt frem af Kristus selv? Dette må naturligvis blive spekulation. Men korets sælsomme riddere peger mod en sammenhæng af denne art. Hvis hovedfrisen eksempelvis har rummet stående apostle, eller – som i Skibet og Mårslet – Kristi under og åbenbarelse for menneskene, vil kordekorationen yderligere have meddelt budskabet om et lavere, jordisk register, hvorfra man gennem troens kamp og det stærke sakramente kunne blive delagtig i det guddommelige.

Messen fejredes, som stadfæstet ved

pave Innocens 3.s store kirkemøde 1215 (det fjerde Laterankoncil), som Jesu mystiske gentagelse af sin korsdød. I hans ofring af sit legeme (brødet) og blod (vinen) til Gud kunne den troende få del, ved „i Jesus og ved Jesus“ at tilbyde sig selv til Gud. Når det gælder korbuedekorationen, må den givet forstås i denne sammenhæng. Søren Kaspersen har som nævnt 1983 analyseret de romanske Kain- og Abelfremstillinger og her sat dem i overbevisende forbindelse med messebønnerne *supra quæ* og *supplices*, hvori præsten på alles vegne beder Gud modtage offeret, som han modtog Abels, Abrahams og Melchisedeks ofre. Kains og Abels ofre er således malet dels som gammeltestamentlige forløbere (eller typer) for Kristusofferet, dels for at give menigheden et smukt forbillede i Abel, om hvem Hebræerbrevet (11,4) siger: „I tro bragte Abel et bedre offer end Kain, og ved den (troen) fik han det vidnesbyrd, at han var retfærdig, idet Gud selv kendtes ved hans offergaver“.

Det er allerede nævnt, hvordan Abels offerdyr i Ølsted (fig. 5) ved sin udformning synes at spille på den tanke, at lammet i hans hånd forudsiger forløsningen ved det lam, som bærer al verdens synd. Tilsvarende kunne teologer lade Abel og Kain ligne ved henholdsvis den kristne kirke, Ecclesia, og den ved Kristi korsoffer overvundne jødedom, Synagoga. Kain og hans efterkommere repræsenterede jødedommen og tilhørte djævelen – ligesom den dårlige altergæst, der, som Innocens 3. fremholdt, ikke kommunikerede sig til sin frelse, men tværtimod til sin dom.

At billedfremstillinger tydeliggør denne modstilling af brødrene, er som nævnt et træk, der først vandt frem i 1200-tallet. I Fårup kirke ved Randers står ved korbuens Kainfigur at læse: „revs inventvs fra..“ (fundet skyldig i bro(dermord)). Og i Fårup ved Ribe har korbuen, ligeledes omkring 1225-50, fået malet en skurkagtig Kain, der trodsigt rækker sit neg til en djævel, mens han allerede bærer mordvåbnet, en kort stav, under armen. Når man i Ølsted ligefrem ser den modtagende djævel kvittere ved at række mordvåbnet ned til ham, er det en storartet *pointe*, der synes uden kendte paralleller.

Med deres eucharistiske betydning har korbuenes hyppige Kain- og Abelmotiver selvsagt altertilknytning. Men Søren Kaspersen går nok lidt for langt, når han i motivets korbueanbringelse ser et fingerpeg om, at de pågældende kirker foruden højalteret har haft endnu et alter i eller foran korbuen. For motivets anbringelse i korbuen må have tilstrækkelig begrundelse deri, at det herved kom til at indfatte selve hovedbilledet på Kristi tilstedeværelse i messens mystisk gentagne gudsoffer: korbuens store triumfkrucifiks. Sådanne krucifikser, rigt maalede og forgyldte og gerne mellem to og fire meter høje, stod normalt midt i bueåbningen og skulle under messen samle alles blikke, lige som så at sige al udsmykning i kirkeskibet forholdt sig til korbuens kors og hvad man måtte ane bag det. Korbuekrucifikser fra 1100-1200'tallet har i en del tilfælde overlevet til i dag. Men i lighed med kalkmalerierne vil de

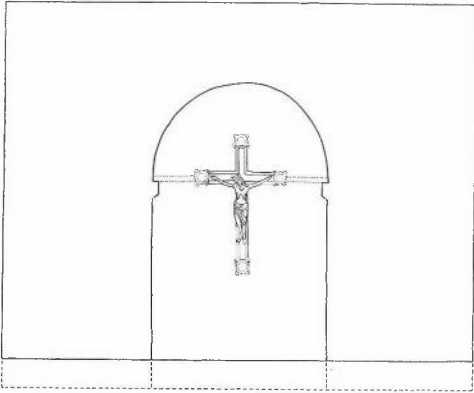

Fig. 10. Haslund kirkes triumfkrucifiks fra omkring 1225-50 indmålt i korbuen. Rekonstrueret er vist prikket og stipleet. Tegnet af Marianne Nielsen 1997.

da enten fremtræde hårdt restaurerede og opmaledede eller som ren ruin – efter årtiers henliggen på kirkeloftet. Ølstedkorbuens krucifiks kan have været af allerede tidliggotisk type som i Hover ved Vejle, hvor figurens bryst har spor af et gemme til en indviet oblat (Kristi sande legeme), der har været dækket af en bjergkrystal og således været lysende synlig for tilbedelse. Eller krucifikset kan have været af mere traditionel romansk type med kongekrone, som et bevaret i Haslund kirke ved Randers, der her er vist indtegnet, som det har stået midt i denne kirkes korbue (fig. 10). Tilsvarende må Ølsted kirkes krucifiks have dannet centrum i korbuen og dens malerier – idet det samtidig lod blikket delvis åbent til, hvad der måtte være at se på højalteret og i apsiden derover.

Den nyfundne fremstilling af djævelen og de sladdervorne kvinder må anses for lidt af en sensation derved, at der næppe

kendes nogen ældre, og at den endog kan trække andre med sig tilbage i tiden! Den omstændighed, at historien ikke kendes skriftligt overleveret før hen imod 1250, må selvsagt advare imod en stort tidligere datering af den samlede udsmykning. Men kan vi være sikre på, at vort maleri ikke bygger på nu ukendte beretninger af historien om djævelen og kirkekvinderne – ældre end Jakob af Vitrys nedtegnelse kort før 1250?

Etnologen Holger Rasmussen, der 1964 og 1972 som den første fremdrog de da kendte eksempler på historien om kirkekvinderne og skrivedjævelen i danske kalkmalerier, har hovedsagelig fundet motivet i sengotiske malerier. 1972 kunne han dog som de ældste kendte publicere et nyfundet i Gammelsogn kirke ved

Fig. 11. Djævelen, med griffel og skriftbånd, læner sig byttende helt ind over to stående kirkekvinder i samtale. Kalkmaleri fra o. 1300 i Gammelsogn kirke. Foto: Henrik Græbe 1968.

Ringkøbing (fig. 11) og et forsvundet skånsk i Brösarp; en akvarel af det sidste viser djævelen i færd med at sønderflå et pergament med meningsløse runer! Holger Rasmussen kalder billedet i Gammelsogn senromansk og vil henføre Brösarps til sent 1300-tal, men begge fremstillinger må snarest tilhøre årtierne omkring 1300.

Senest har Søren Kaspersen i 1984 taget emnet op med det resultat, at han (med nogen tøven) forkaster fremstillingerne både i Gammelsogn og Brösarp som sikre eksempler på en tidlig forekomst af motivet i Norden. I stedet mener han først at kunne påvise det efter 1400 og sætter det især i forbindelse med denne tids nye birgittinske bevægelse og teologi, hvortil der skulle høre en egen maleritradition.

Hertil må siges, at det fundne billede i Ølsted viser motivet så utvetydigt, at der nu er liden anledning til at betvivle Holger Rasmussens tolkning af de to malerier i Gammelsogn og Brösarp. Til dem kan i øvrigt føjes yderligere et nordisk eksempel fra samme tid, udført som skulptur i Karja (Karris) kirke på Øsel, Estland.

Men adskillige årtier ældre end disse er altså maleriet i Ølsted – så tidligt, at der i hele det øvrige Vesteuropa kun vanskeligt kan findes jævn gamle. I England synes således et kalkmaleri i Wiston kirke at være den tidligste sikre gengivelse af motivet – og det er næppe ældre end 1250-75. Derimod kan Ølstedmaleriet faktisk være endog ældre end Jakob af Vitrys nedfældelse af historien, herom

vidner motivets plads i korbuens billedprogram:

Søren Kaspersen argumenterede i 1984 for en sammenhæng mellem djævelmotivet og Jesus på korset – idet djævelens sønderrivning af sit pergament skulle kunne være metafor for Korsfæstelsen. Teologer kunne således ligne Kristus med en tromme eller tamburin, der var udspændt på korsets ramme som et udtørret skind. Og da lansens gennemborede hans side, skulle der have lydt „et højt smæld som når et trommeskind eller et udstrakt pergament revner med stor kraft“: Templets forhæng var bristet og vejen åbnet for paradiset.

Som nævnt kender man først hen imod 1300 skriftlig nedtegnelse af de elementer i djævehistorien, at den sønderflår sit pergament, og at det derved renses for de gjorte notater. Og dog må elementerne have været kendt og medtænkt i Ølsted omkring 1225-50. For uden henblik på disse pointer ville det næppe give mening at anbringe motivet på den påfaldende fremtrædende plads i Ølsted kirkes korbu – umiddelbart op mod triumfkrucifikset. Budskabet var vel, at Jesu mystisk gentagne korsoffer – forudsat anger og bod – kunne udvise selv de uopmærksomme snakkevinders synd. Og eventuelt kunne der heri ligge en forklaring på pergamentets åbenbart manglende notater: Søger djævelen forgæves at udpege notater, som bod og korsoffer netop havde slettet?

Når således djævehistoriens fyldigste versioner, som de nedtegnedes omkring 1300, har været velkendt i Østjylland alle-

rede et halvt århundrede før, må det være nærliggende i det hele taget at opfatte historien som noget ældre end Jakob af Vitry. Det nyfundne maleri synes med andre ord at kunne vise, hvorledes middelalderens mange fantastiske beretninger og opbyggelige prædikeneksemples udmærket kan være opstået og fortalt, årtier før de kendes skriftligt overleverede.

Man kan næsten ikke lade være med at spørge sig, hvad der mon har været malet over for djævelen og de snakkende kvinder – under den ofrende Abel? Alt efter, om nu det bevarede motivs djævel skal opfattes som forgæves pegende eller skrivende, kunne man her tænke sig samme histories begyndelse eller afslutning (skindets sønderrivning?). Dette ville dog bryde korbuens hovedopdeling i en god og en dårlig side. Mere sandsynligt var det vel derfor, om der under Abel f.eks. havde været malet stiftere, der efter hans forbillede og som gode kommunikanter frembar deres gaver imod krucifikset og buetoppens strenge guddom – i en modstilling til de snakkende kvinder overfor.

Kvinde- og djævlemotivet i Ølsted har nok indgået i et fornemt, messeteologisk billedprogram, men må samtidig slet og ret have fungeret som en manende, lidt humoristisk påmindelse til menigheden om at holde mund under de hellige handlingers sang og latin. I sin direkte henvendelse til sognefolket forekommer djævlemotivet som et ekko af 1200'tallets begyndende prædiken på folkesproget. Vi er her i overgangen til gotikkens prædiken- og billedkultur, der med tiden

skulle søge nok så elementærpædagogisk at bibringe lægfolket den kristne læres moral og grundsandheder.

I Ølsted har 1200'tallets udsmykning fået lov at dominere det fladloftede kirkerum i hen imod et århundrede. Den er blevet dækket med et tykt, ret groft kalklag nogen tid før man omkring 1450 byggede hvælv i koret. Og først i forbindelse med, at også skibet hen imod 1500 fik sine tre hvælv, synes der atter kalkmalet i kirken. Der var i første omgang kun tale om indvielsekors, enkle rosetter i to ribbekryds og fire små bomærker (ejermærker) i vesthvælvet. At dekorationen knyttede sig nøje til hvælvbyggeriet, fremgår deraf, at den var skitseret ved indridsning i den friske puds, af bomærkerne, der må have tilhørt murerere og kirkeværger, og endelig af viekorsene, som vel markerer Århusbispens genindvielse af kirken efter byggearbejderne. Mens viekorsene efter undersøgelse 1995-96 atter overkalkedes, kunne hvælvdekorationen bibeholdes.

Som det er ret almindeligt på egnen, er denne „murmesterdekoration“ ikke længe efter blevet suppleret med en egentlig figurudsmykning, hvortil hører den 1968 fundne bispehelgen, og som på almindelig sengotisk maner er udført flygtigt på våd hvidtekalk. Ved afbankningen 1995-96 fandtes udsmykningen alene i skibets to østfag, på vægge og hvælvpiller, idet scenerne øjensynligt havde forløbet i to friser, noget springende i højden og adskilt af et ornamentbånd med groft stileret ornamentik.

Det meste var dårligt bevarede fragmenter og måtte atter tildækkes, således

Fig. 12. Piskningen, nu tildækket maleri på skibets sydvæg. Foto: Mette Kristine Jensen 1995.

alt på sydvæggen. Her fremkom i østfagets nedre frise en krigsknægt, der havde hørt til en korsegangsscene, og derover var bevaret det meste af Piskningen (fig. 12). Som fotografierne viser, sås af Jesus kun benene, bundet til martersøjlen med en snor, som blev holdt af den østlige af to bøddler. Han løfter samtidig et ris til slag, den andens redskab var gået til, men, som det ses, drejer han sin krop bagud for at lægge fuld kraft i slaget. Al tegning var i sort kontur, bøddelfjæsene udpræget karikerende – den ene med bredt vrængende mund og stygge skægstubbe på den fremskudte hage. I det tilstødende, vestligere fag havde nedre frise været fortsat i en figurrig korsfæstelse. Af de ved korset forsamlede havde under væggenes asfaltpuds dog kun sparet overkroppene, og selve Kristushovedet med dets nærmeste omgivelser var opslugt af et senere gennembrudt og atter tilmuret vindue. Som gode detaljer må dog næv-

nes de to korsfæstede røvere, hvis skæbne markeredes i afhentningen af deres små sjæle – ved henholdsvis en engel og en smådjævel.

På nordvæggen overfor var der for så vidt mindre at erkende, men til gengæld var det fundne i så rimelig stand, at det lod sig bibeholde fremme. I østfaget istandsattes en lille fremstilling af Jesus, der som tolvårig underviser i templet (jævnfør fig. 3a) – vel resterne af en udførlig skildring af Jesu barndomshistorie modsvarende hans lidelseshistorie på sydvæggen. Og frem for alt viste der sig på siderne af hvælvpillens bispehelgen to små kuriøse scener allernederst i hvælvsviklerne. I vest drejer det sig om en kjortelklædt, barfodet mand, der står med ansigtet i udtryksfuld profil og bærer en lang stav, eventuelt et arbejdsredskab. I øst ser man en scene (fig. 13), der synes taget lige ud af dagligdagen: en kvinde (mandens kone?), som giver sit barn en korporlig afstraffelse med ris i den bare ende. Hendes klædning må være tidens almindelige „husmoders“, en lang kjole med lille, hvidt forklæde, spidse sko og en nu brunlig hovedklædning. Barnets fyldige, lyse hår minder vel mest om en piges, men måske er det alligevel snarere en uartig dreng, der får sin kjortel løftet i vejret, så der blottes en rumpe med rigelige blodstænk. Eventuelt som en lidt fordækt hentydning til barnets forseelse sidder under scenen en lille hund med store ører, halen mellem benene og det ene forben løftet, som om den er sat i skammekrogen ind mod hvælvrribben.

For deres tilkomstid omkring 1500

rummer billederne gammeldags træk, således den straffende moders klatrøde kinder. Alt tyder på, at malerne ud over håndelaget kun har haft en ret nødtørf-tig, lokal skoling. Dekorationens ejendommelige begrænsning kan være bestemt af kirkeværgernes sparekrav. Men billeddisponeringens usikkerhed antyder også et værksted, der har været uvant med at male hvælvede rum, og som ikke ganske heldigt har søgt at føre to traditionelle vægfriser hen over de nye hvælpiller. En tilsvarende usikkerhed i dekorationsopbygningen ses i flere af egnens kirker, uden at der dog i øvrigt synes at kunne genkendes helt samme malerpensler.

På ét punkt viser malerne dog kendskab til billeddisponeringen i hvælvede kirker. Det gælder hvælvsviklernes benyttelse til små, burliske scener som de nyfundne på hvælpillen, hvis karakter og anbringelse ganske følger traditionen i især østdanske kalkmalerier. Sådanne svikkelbilleder viser bl.a. drukkenbolte, narre, blottere, ægtefolk i slagsmål og alskens tåbeligheder, som når en mand forsøger at sko en kat eller pisker døde svinekroppe. Sådanne „Breughelske“ motiver må af og til illustrere ordsprog eller mundheld, og de synes at kunne stå i underfundigt, tvetydigt forhold til maleriernes øvrige, hellige scener – som en slags modhistorier. Uden for kalkmaleriet kendes sådanne scener tilsvarende brugt i malede håndskrifers marginer og på de udskårne korstoles „misericordier“ – de støttkonsoller, der hjalp gejstligheden med at holde sig stående under gudstjernerne. Ølsteds børnerевselse (fig. 13)

Fig. 13. En kone giver sit barn korporlig afstraffelse, maleri på hvælpille i skibets nordside (jævnfør slutvignet). Foto: Roberto Fortuna.

– som et modbillede til væggen Jesu barndomshistorie? – repræsenterer en nytålvækst i danske kalkmaleriers motivverden. Og selv i det store udland synes det ikke umiddelbart let at finde sidestykker. Nærmest kommer måske et fransk misericordium i Bourg-en-Bresse (se slutvignet, efter Kraus). Formentlig er det her en søn, der lægger bag til. Men udelukkes kan det næppe, at det er husbond selv, som ikke forstår at holde sin kone i ave: I så fald en til alle tider populær historie – så universel som det vid, der utrætteligt har forbundet kvinder med uhæmmet snak og en særlig fortrolighed med djævl og dæmoner.

Note:

- 1) Ebbe Nyborg er redaktør ved værket „Danmarks Kirker“. (Nationalmuseet). Mette Kristine Jensen er konserveringstekniker ved kalkmalerisektionen. (Nationalmuseet).

Litteratur:

Danmarks Kirker, Århus og Ribe amter, Kbh. 1968f. og 1979f. – Danske Kalkmalerier, Kbh. 1985-1992. – A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark, Scania, Halland, Blekinge 1-4, Kbh., 1976-1982. – Camille, Michael: *Image on the Edge. The Margins of medieval Art*, London 1992. – Grønder-Hansen, Poul: „En verden af lave. Den beskoede kat og andre låbeligheder“. ICO 1985, nr. 3, 8-20. – Græbe, Henrik, Kirsten Trampedach og Mette Jensen: „Kalkmalerierne i Mårslet kirke“, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1986, 164-181. – Kaspersen, Søren: „Kains og Abels offer i dansk, romansk vægmaleri“, *Imagines Medievales*, Uppsala 1983, 211-60. – Kaspersen, Søren: „Kristus på korset og de sladdrende kvinder“, ICO 1984, nr. 2, 29-38. – Kjellin, Helge: *Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gotland*, Lund 1928. – Kraus, Dorothy et Henry: *Le Monde caché des miséricordes*, Paris 1986. – *Mein ganzer Körper ist Gesicht. Grottske Darstellungen in der europäischen Kunst und Litteratur des Mittelalters*, Freiburg in Breisgau 1991. – Norm, Otto: *At se det usynlige. Mysteriekult og ridderidealer*, Kbh. 1968. – Nyborg, Ebbe: *Fanden på væggen, Højbjerg* 1978. – Nyborg, Ebbe: „Korbue, krucifiks og bueretabel“, *hikuin* 14, 1988, 133-52. – Nørlund, Poul og Egmont Lind: *Danmarks romanske Kalkmalerier*, Kbh. 1944. – Raam, Villem: „Die Triumphbogenplastiken der Kirche zu Karja“. *Denkmalpflege und Denkmalkunde. Festschrift Heinrich Magirius*, Dresden 1995, 149-163. – Rasmussen, Holger: „Djævelen og de sladdervorne kvinder“, *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1964, 120-34. – Rasmussen, Holger: „Der schreibende Teufel in Nordeuropa“, *Festschrift Matthias Zender*, Bonn 1972, 455-64. – Tristram, E. W.: *English medieval Wall Painting, The Thirteenth Century*, Oxford 1950.

Byudvikling i det middelalderlige Horsens

– nye arkæologiske resultater.

Af Ole Schiørring¹⁾

Som bebyggelse har Horsens altid ligget ideelt i bunden af den brede Horsens fjord på et lille næs, afgrænset af vand på de tre sider og samtidig placeret nær den nord-syd gående hovedlandevej langs den jyske østkyst. Byen har ligget beskyttet på næssets skrånende sydside, hvor bakkerne mod nord har beskyttet den mod vestenvinde, og hvor selv ikke den hårde østenvind har kunnet rejse større bølger på grund af fjordens snoede forløb og mange flak. Ydermere har man kunnet søge ly i en arm af Bygholm å, der løb langs næssets sydkant og blev byens ældste havn.

Bebyggelsen på næsset havde fra begyndelsen et godt økonomisk fundament gennem det rige og frugtbare landbrugsland, som omgav det.

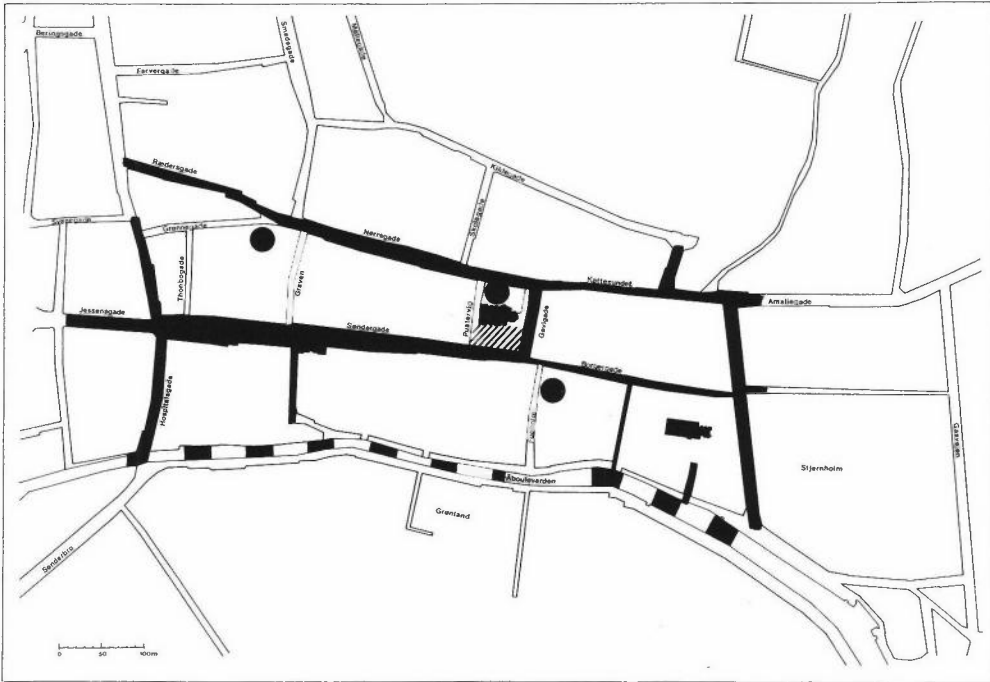
Gennem mange år har udforskningen af byens historie været baseret på de udsagn, man kunne hente i de endnu stående bygninger fra middelalderen og fra de skriftlige kilder. Dette materiale er i Horsens ikke særligt vægtigt og har ikke et omfang, som det kendes fra flere andre danske byer. Dette betyder, at en række

af de mange teorier om byens udvikling, som gennem tiden er fremsat, ofte mangler et bredt og sikkert fundament i kilde-materialet²⁾.

Vor viden om Horsens i middelalderen kan derfor alene udbygges gennem byarkæologiske udgravninger, hvor de arkæologiske vidnesbyrd i sammenhæng med naturvidenskabelige undersøgelser lægger nye brikker til det puslespil, som udgør byens ældste historie.

Horsens tilhører ikke den gruppe af danske byer, hvor den byarkæologiske virksomhed først kom i gang³⁾. Den arkæologiske udvikling, man kunne se i andre danske købstæder gennem 1960'erne og 1970'erne, berørte kun lidt det antikvariske arbejde i Horsens. Først fra slutningen af 1980'erne startede Horsens Museum med systematiske undersøgelser, når der i byområdet var mulighed for at komme i jorden.

Et stort spring fremad udgjordes af de omfattende kloakarbejder i midtbyen 1991-93, hvor næsten samtlige middelaldergader blev fremgravet og hvor der blev mulighed for arkæologiske iagttagel-

Kort over Horsens med angivelse i sort af de udgravede gader i perioden 1991-93. Nuværende gadenavne er angivet og med udfyldte cirkler er angivet enkeltudgravninger. Den middelalderlige å-havn er vist nederst som å, selv om den blev opfyldt i 1903/04. Tegning: Ina Holst

ser og -undersøgelser. Mere end 6 km gade blev undersøgt sammen med 1200 kvadratmeter af byens torv ved Vor Frelseres kirke. Det er hovedresultaterne fra disse undersøgelser, der skal fremlægges i det følgende. Det er resultater der på mange måder helt har ændret vores opfattelse af byens alder og middelalderlige udvikling⁴⁾.

Teknik

I et tæt og meget harmonisk samarbejde med Teknisk Forvaltning ved Horsens Kommune, som også betalte samtlige udgifter ved udgravningerne, blev projek-

tet planlagt. Arbejdets omfang og snævre tidsramme betød, at gravemaskiner ville komme til at arbejde flere forskellige steder i byen på samme tid og dermed ville arkæologerne ikke få de sædvanlige optimale betingelser. Forud for arbejdet i hver gadestrækning blev der lavet prøveudgravninger på steder, hvor man kunne forvente særlige fund, som f.eks. voldgrav, byport eller bebyggelsesspor. Desuden kunne prøvehullerne fortælle om de øvrige arkæologiske muligheder i området. Herefter fulgte arkæologer selve anlægsarbejdet med en omhyggelig registrering og opmåling af grøfternes profi-

Udgravningerne foregik under store vanskeligheder. Her ses Søndergade med maskiner, samtidig med at arkæologerne indhenter nyviden. Foto: Horsens Museum

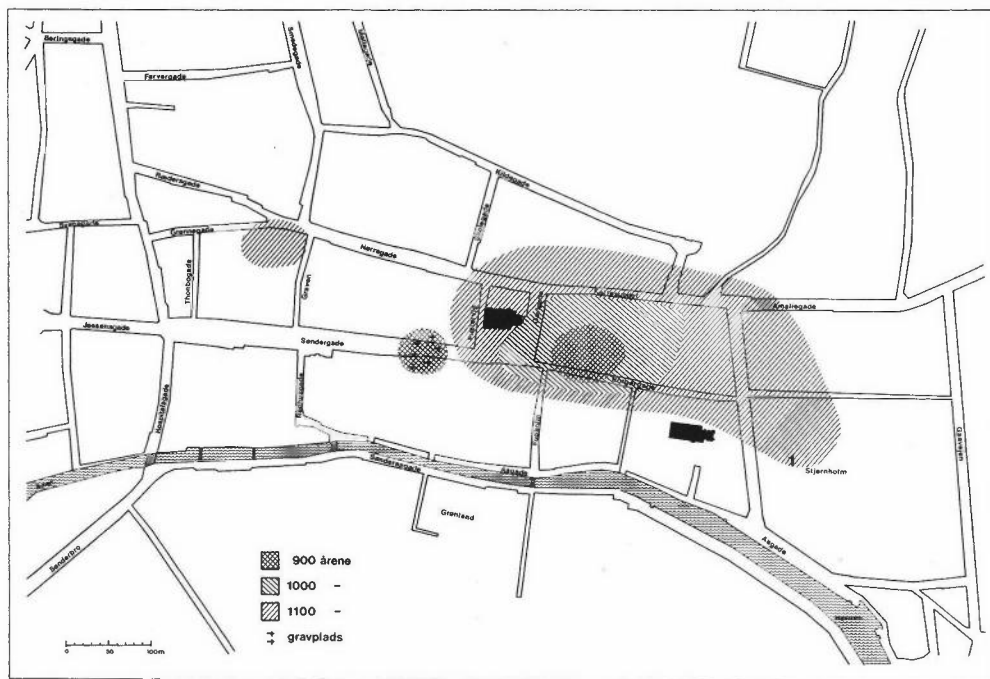
ler i det tempo, som maskinerne fastsatte og som var mellem 10-40 meter pr. dag. Bag arkæologerne blev grøfterne igen fyldt til, således at generne for borgere og byens butikker blev så minimale som overhovedet muligt.

Den anvendte teknik havde både sine fordele og sine ulemper. Fordelen var, at der blev etableret en række tværsnit gennem hele byområdet, hvor det var muligt i store træk at erkende udviklingen i forhold til middelalderens forskellige perioder. Herved opnåedes et overordnet billede af byens strukturelle udvikling med brede dateringsrammer, og denne viden vil fremover være uvurderlig, når nye udgravninger skal planlægges og prioriteres. Ulemperne var, at de mange gadeudgravninger ikke gav et tilstrækkeligt detaljerkendskab til bebyggelse og genstande. Denne viden opnår man som regel ikke

ved udgravninger i grøfter, der aldrig kan give samme resultater, som store fladeudgravninger. Ny detailviden skal derfor indhentes ved fremtidige udgravninger inde på byggegrundene. Udgravningen af den store torveplads rådede dog bod på noget af denne manglende indsigt, idet der her fandtes både bebyggelse og mange middelalderlige brugsgenstande i veldaterede kulturlag.

Vikingetid

I Borgergade fandtes for første gang spor af en bebyggelse fra vikingetiden. Her blev påvist 6 grubehuse, der lå på linie og har tilhørt en større gård, beliggende i området nord for gaden. Kun et enkelt af husene kunne udgraves og fundmaterialet herfra bestod af halvkuglekar og klæberstenskår, som daterer bebyggelsen til anden halvdel af 900-årene. Endvidere

Horsens 900-ca. 1200. Byens to kirker er indtegnet som pejlepunkter i forhold til nutidens bybillede. 1. angiver den ældste sognekirkes formodede placering. Tegning: Ina Holst

fandtes spor fra bronzestøbning i fylden. På baggrund af de fundne grubehuse er det vanskeligt at sige noget om denne tidlige bebyggelses karakter. I fundmaterialet er der ikke noget, som adskiller sig fra de fund vi i øvrigt har fra samtidige landsbyer og intet peger på, at bebyggelsen rummer specielle handelsfunktioner.

Om bebyggelsen har været befæstet kunne udgravningen ikke godtgøre, men lige vest for grubehusene påvist en 3 m dyb og 20 m bred nord-syd løbende naturlig rende. Renden har i vikingetiden været vandfyldt og er først fyldt til i 2. halvdel af 1100-årene. Dette kan meget vel have

været den ældste bebyggelses afgrænsning mod vest.

Hvor stor bebyggelsen har været kan der indtil videre kun gisnes om, men 200 m vest for de fundne grubehuse fandtes den tilhørende gravplads, beliggende under nuværende Søndergade.

I alt tretten grave blev undersøgt og heraf var der bevarede skeletrester i ti af dem. I siderne af kloakgrøften blev registreret yderligere 23 nedgravninger, der kunne være tilsvarende grave. De blev ikke berørt af anlægsarbejdet og derfor ikke udgravet. Gravpladsen synes at have strakt sig 150 m på den ene led og mod vest fandtes spor af en afgrænsningsgrøft.

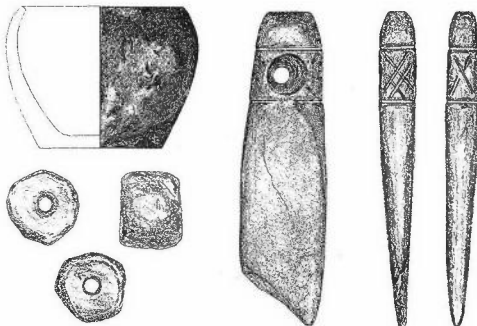
Under vanskelige forhold i vinteren 1992 blev vikingetidsgravpladsen udgravet. Her ses en kistebegravelse, som var den mest almindelige gravtype blandt de fundne døde vikinger. Foto: Horsens Museum.

Der kan således være tale om en ganske stor gravplads, der næppe kun har be-
tjent en enkeltgård.

Størsteparten af begravelserne, der alle
var jordfæstegrave, lå orienteret øst-vest,

mens nogle få lå nærmest nord-syd. Fler-
tallet af begravelserne var kistegrave, som
de kendes fra andre af vikingetidens grav-
pladser, men to skilte sig ud og skal næv-
nes i denne oversigt.

Den ene var en kammergrav med lod-
retstillede vægplanker og vandretliggen-
de gulv- og loftsplanker. Den målte 2,5 x
1,5 m og var en de få grave med gravgav-
er, idet der her fandtes et lille lerkar, en
glasperle og en hvæssesten. Kun i to an-
dre grave fandtes medlagte ting og i beg-
ge tilfælde var det en jernkniv.

De fundne gravgaver fra kammergraven. Lerkarret teg-
net i ca. 4:1 og de øvrige i 1:1. Tegning: Lissi Nielsen.

Den anden grav var vidt forskellig for den omhyggeligt udførte kammergrav. I et uregelmæssigt gravet hul var nedlagt to skeletter oven på hinanden, begge stærkt sammenbøjjet, som var de bundet på hænder og fødder og med hovedet i hver sin retning. Antropologiske undersøgelser har vist, at der er tale om to kvinder på over 35 år. De to begravede lå i klar sammenhæng med en almindelig kistebegravelse, der rummede en mand og der kan således være tale om to trælkvinder, der har fulgt deres husbond i døden. Lignende fund er ikke ukendte på periodens andre gravpladser.

Om den fundne gravplads er hedensk eller kristen er meget vanskelig at afgøre, men den sidst omtalte grav tyder på en hedensk tankegang. Der kan dog være tale om overgangstiden fra den ene tro til den anden. De manglende gravgaver i flertallet af grave og gravenes forskellige orientering kunne godt være udtryk for en blandingsperiode.

Vi har således et ganske godt billede af Horsens i 900-årene, men knap så stor er vores viden om den efterfølgende periode ind i 1000-årene. Over de fundne

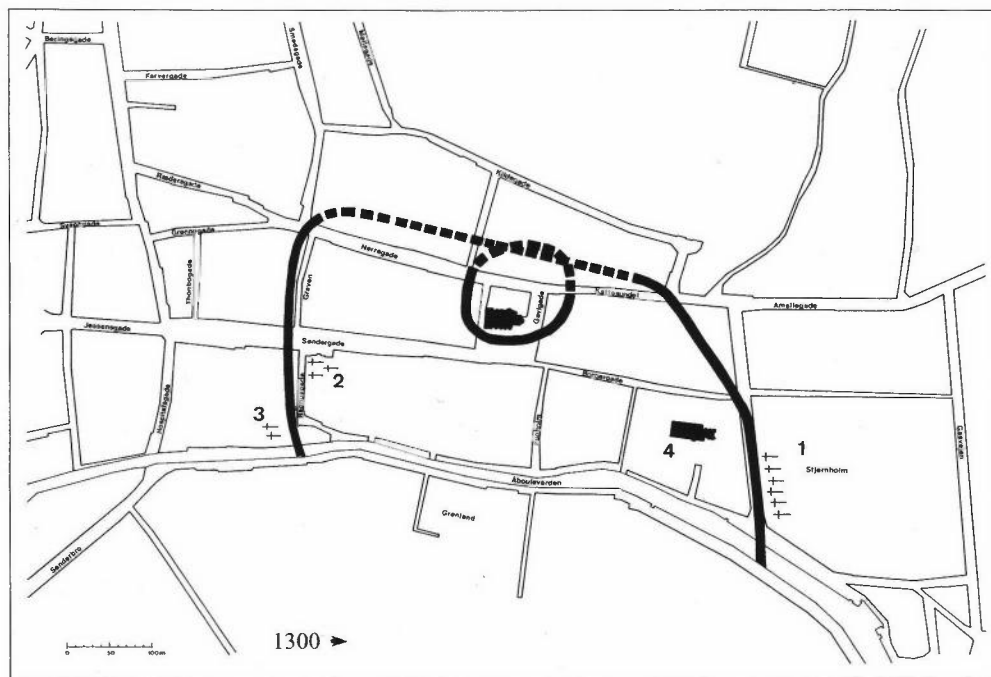
grubehuse lå en skelgrøft, der kan have sammenhæng med en tidlig egentlig matrikulering og syd for grøften fandtes flere veje og gangflader af sand og grus fra samme tid. På Torvet blev udgravet resterne af et 27 m langt og 7 m bredt, krumvægget langhus, der ud fra sin form antagelig skal dateres til 2. halvdel af 1000-årene. Den øvrige del af periodens bebyggelse skal formentlig først og fremmest søges i området øst for torvet og nord for Borgergade.

Det er også i denne periode, at byen får egen sognekirke med tilhørende kirkegård. Denne kirke, hvoraf der ikke er fundet spor, har antagelig ligget østligst i bebyggelsen, nemlig i området øst for Havneallé, hvor senere Johannitterordenen i 1300-årene grundlægger et stort kloster. Kirkegården her forbliver byens eneste sognekirkegård frem til Reformationen⁹⁾.

1100-årene

I dette århundrede blev Horsens møntsted, hvor Svend Grathe og Valdemar den Store slog mønter, henholdsvis med indskriften Hors og Regis Horsenes (Kongens Horsens). Om mønterne er slået på en kongelig ejendom ved vi ikke, men er det tilfældet skal den nok søges i området omkring nuværende Vor Frelses kirke. Det er også i dette århundrede, at byen optræder på et verdenskort, udarbejdet

To formodede trælkvinder fra gravpladsen. Vi ved intet om trællenes vilkår i vikingetid, men i tidlig middelalder siges det, at trællen gjaldt „som andet kvæg tilhørende bonden“. Foto: Horsens Museum

Kort over Horsens, der viser resultatet af den nye byanlægning. Den ældre befæstning omkring Vor Frelsers kirke er angivet samt den senere bybefæstning. Det er tankevækkende, at den nye bybefæstning afskærer sognekirken fra byen. 1. Sognekirken Vor Frue og senere stedet for Johannitterklosteret. 2. Helligåndshuset. 3. Skt. Jørgensgården. 4. Gråbrødrenes kirke og kloster. Tegning: Ina Holst

af den arabiske geograf Al Idrisi, der i 1154 aftegner den da kendte verden på en række sølvtavler ved normannerhoffet i Palermo på Sicilien. Han betegner i sin medfølgende tekst Horsens som „en lille smuk by“⁶⁾.

Det billede de arkæologiske udgravninger tegner af byen fra denne periode er ikke særligt sammenhængende, idet kun få og spredte vidnesbyrd hidtil er blevet påvist. I Borberggade er fundet flere vejlag, hvoraf et stykke, over det tidligere omtalte fugtige område, bestod af vandretliggende planker. I alt fem lag over

hinanden blev undersøgt, og de kan alle dateres ved hjælp af dendrokronologi til 2. halvdel af 1100-årene. I samme område er fundet spor af en lang række huse, dels i kloakgrøften, dels i de mindre stikledninger ind på husgrundene. Der er tale om plankebyggede huse samt lerklinede huse, uden at der kan siges noget om konstruktionsdetaljer. Omfanget af denne bebyggelses udstrækning er det på nuværende tidspunkt ikke muligt at anslå, idet den videre udvikling i bystrukturen kan have fjernet eventuelle spor. Der er dog også fundet huse fra denne tid i om-

rådet ved Mælketorvet, som ligger et stykke vest for det øvrige byområde, og muligvis har byen dengang fyldt betydelig mere, end de nuværende resultater lader ane.

Forandring i 1200-og 1300-årene

I disse århundreder gennemgik Horsens en kolossal udvikling, der forandrede byen fra at være en „landsby-præget“ bebyggelse til at blive en middelalderlig handelsby i nordeuropæisk forstand.

Hvornår udviklingen blev igangsat kan endnu ikke helt afgøres, men allerede i 1200-årene sker markante forandringer i bybilledet. Omkring 1225 opføres et kongeligt kapel, indviet til Skt. Jacob, nuværende Vor Frelsers kirke. Dette kapel kan muligvis være en del af kongens egen gård i Horsens. Lidt senere, nemlig i 1261, grundlægges et gråbrødrekloster i Borgergade, og det er baseret på den jord og de ejendomme Ridder Niels til Barritskov skænker ordenen. På samme tid fungerede også Skt. Jørgensgården, der lå vest for byen ved den vigtige udfartsvej mod Vejle.

Det er imidlertid i tiårene omkring år 1300, de største forandringer sætter ind. Udgravningerne viser, at man da har udlagt en helt ny byplan, der med det kongelige kapel Skt. Jacob som centrum, skaber det bybillede, som i store træk svarer til nutidens bymidte. Man har med denne byplan dels inddraget nye byområder mod vest, dels samtidig anlagt helt nye gader som Søndergade, Nørregade og Kattesund samt mindre gader fra hovedstrøget til byens å-havn. Hertil kommer

Overalt i den „nye“ by blev brotlægninger af denne art udlagt i tiden omkring år 1300. Uanset hvor man graver i byen i dag, så er denne brotlægning til stede og giver et sikkert dateringsgrundlag. Foto: Horsens Museum

anlæggelsen af en stor central torveplads syd for Skt. Jacobs kapel. Samtlige gader og Torvet anlægges på samme tidspunkt med en overflade bestående af ensartet pikstensbrolægning, efter at den oprindelige muldjord er blevet bortgravet. De middelalderlige gader havde ved deres første etablering samme bredde, som gaderne i dag, hvilket overraskende nok også gjaldt den meget brede Søndergade.

Som tidligere nævnt er der ikke under-

søgt megen regulær bebyggelse i de hidtidige udgravninger, og det er derfor vanskeligt at sige noget om, i hvilken takt den nye forøgede byplan blev udbygget. I Borberggade er fra samme periode registreret en håndfuld huse, alle træbyggede eller lerklinede med lergulve, hvorimod bebyggelsen i den nordliggende Nørregade først er kommet til i løbet af 1400-årene. Også fra 1400-årene er der fundet rester af to teglbyggede stenhuse, nemlig et i Borberggade og et på Søndergades hjørne til torvepladsen. Disse to fund bringer antallet af kendte stenhuse i Horsens op på et antal af otte.

I 1994 udgravedes en stenkælder i området lige nord for Skt. Jacobs kapel/Vor

Frelsers kirke. Denne kampestensbyggede kælder er opført umiddelbart efter, at den første pikstensbrolægning blev udlagt o. 1300. Den afløste da en ældre træ-kælder fra de sidste tiår af 1200-årene. Huset har antagelig været en del af den bebyggelse, som udgjorde den kongelige gård.

Den nye byplan har antagelig fra begyndelsen været planlagt med en jordbygget afgrænsning, bestående af vold og grav. Dette anlæg blev, som beskrevet senere i artiklen, først opført et godt stykke ind i 1300-årene. Grunden hertil skal findes i nogle pludselige og dramatiske forandringer i den ellers så harmoniske byplan.

Stenkælder fundet i Nørregade ved udgravning i 1994. Foto: Hans Mikkelsen

Torvet under udgravning. Den ældre og lokale befæstning løber på langs af Torvet og er her angivet med bånd. Bagest tilhøjre ses rester af det udgravede våbenhus. Foto: Hans Mikkelsen

En lokal befæstning på Torvet

Et af de mest overraskende fund blev gjort under udgravningerne på Torvet. Skåret ned igennem den nyanlagte torvebro-lægning fandtes rester af et større befæstningsanlæg, bestående af en 8-10 m bred og ca. 2 m dyb voldgrav. Graven kunne følges rundt om kirken og den gennem- og afskar de to nyanlagte gader, nemlig henholdsvis Nørregade og Kattesund, og dens næsten cirkelformede afgrænsning målte ca. 140 m i diameter. Graven har omsluttet det område, der foreløbig anses for kongelig ejendom med kapel og gård. Der har været adgang over graven fra torvesiden, hvor en jord-

bro var efterladt og hvor et træbygget portarrangement har beskyttet adgangsvejen. Der fandtes ikke spor af tilhørende vold og gravens kanter synes ikke at have været befæstet med planker eller anden støtte for sandsiderne. Anlægget har ikke haft en lang funktionstid og fundmaterialet i fylden tyder på, at befæstningen er etableret i begyndelsen af 1300-årene og nedlagt igen i løbet af nogle få årtier.

Anlæggets karakter sammenholdt med de gener, det har betydet for byens færdsel, torveliv og dagligdag viser, at det må være opført p.g.a. en udefra kommende og akut situation, der har bevirket, at en del af den indre by hastigt er blevet forandret til en fæstning.

Årsagen til dette befæstningsværks opførelse skal måske søges i de problemer Erik Menved havde med det jyske bondeoprør i begyndelsen af 1300-årene. Et af de afgørende slag stod på Hatting mark vest for Horsens, hvor kongens tyske lejetropper nedkæmpede bondehæren. Forud for disse begivenheder kan kongen have ønsket at befæste sine egne besiddelser i Horsens med en voldgrav. Intet tyder på, at der nogen sinde skete et angreb på befæstningen, og den har helt mistet sin betydning, da Erik Menved i 1313 anlægger den kongelige borg Bygholm umiddelbart vest for købstaden. Denne borg opføres som tvangsborg, og bliver i tiden derefter sæde for den kongelige foged i Horsens.

Byens grav

Inden midten af 1300-årene var byens plan blevet reetableret med brolægning i både de berørte gader og på Torvet og man kunne påbegynde afslutningen af den oprindelige udtænkte byplan. Byens afgrænsning i forhold til markjordene blev o. 1350 udlagt som en 10-12 m bred og ca. 3-5 m dyb voldgrav, som antagelig har haft en jordvold på indersiden, der dog ikke har kunnet påvises. Grav og vold er næppe anlagt alene for at tjene som befæstning, men nok i højere grad som en fiskal grænse, hvor trafikken skulle ledes gennem de anlagte byporte. Fundamenter af porte er påtruffet i Borgergade og ved Mælkatorvet. Udgravningerne viste, at der gennem resten af middelalderen skete flere forandringer med byens grav. I flere tilfælde sås, at graven var

gjort smallere bl.a. på stykket mellem Søndergade og Nørregade. I forbindelse hermed blev ved Nørregade anlagt en kraftig, stenbygget afløbsrende, der har ledt spildevand ud i byens grav.

Først i 1581 bliver hele anlægget endelig sløjfet og tilfyldt, og på de indvundne jordstykker anlægges da en række små byggegrunde.

Med anlæggelsen af byens afgrænsning var den sidste brik i „byfornyelsen“ lagt, og Horsens havde fået en „moderne“ middelalderlig ramme. Forbilledet for byplanen kan findes i en række nordtyske byer, som gennem 1200- og ind i 1300-årene gennemløb en tilsvarende udvikling⁷⁾. Især de nye hansebyer på Østersøkysten, som f.eks. Stralsund og Rostock udviklede sig kraftigt og hurtigt i løbet af 1200-årene og ser man bort fra forskelle i størrelse, så er det elementerne fra disse byer, vi ser gentaget i den nye byplan i Horsens. Fra dansk område kan byplanen i Horsens bedst sammenlignes med den tilsvarende fra Køge⁸⁾. Denne by blev grundlagt på en øde strandeng mellem 1280 og 1288, uden at der kendes en ældre bebyggelse på stedet. Her kunne således planlægges en middelalderby, som man på det tidspunkt mente en „rigtig“ by skulle udformes, med de institutioner og rammer, som man vidste et middelaldermenneske kunne ønske. I Køge genfinder vi bl.a. det store torv, tiggermunkene og den jordbyggede afgrænsning med voldgrav, som alle også er karakteristiske dele af det nye Horsens.

Når man beskriver et nyt byplansprojekt, som det vi er vidne til Horsens, så vil-

le man gerne kende den person, der stod bag de store planer.

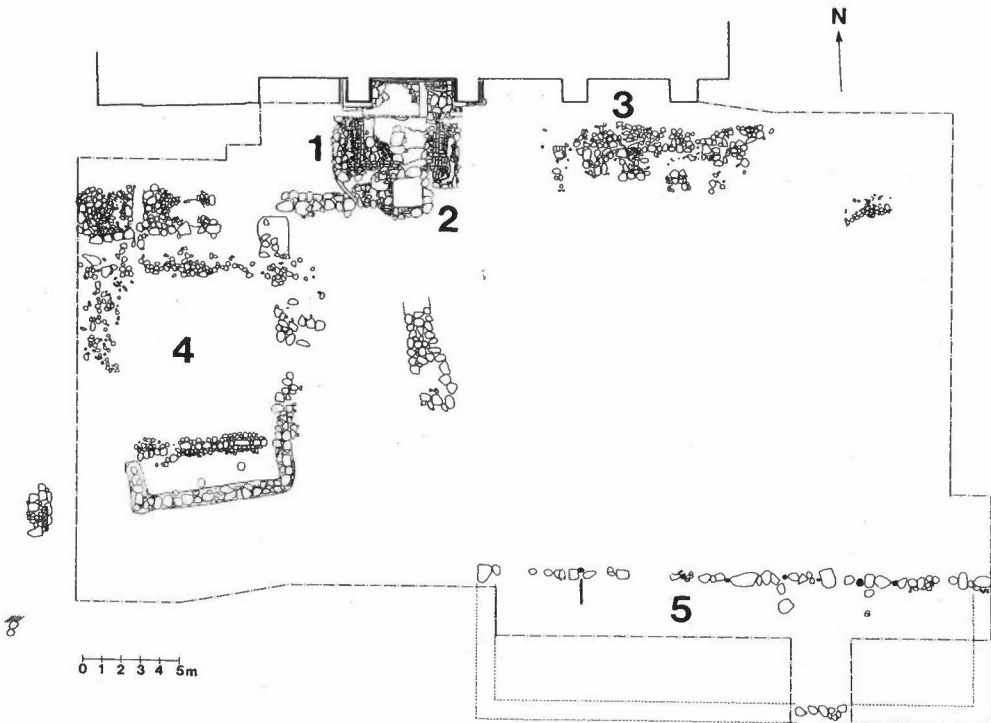
Det er i den forbindelse nærliggende at pege på kong Erik Menved som „arkitekten“ bag byplanen i Horsens, selvom der ikke findes konkrete belæg for det. Erik Menved havde, som sine forgængere, ejendom i byen og havde patronatsretten til såvel sognekirken Vor Frue som kapellet Skt. Jacob på Torvet og dermed havde han antagelig interesse for, at byen udviklede sig godt økonomisk med gode rammer. Det skal dog ikke udelukkes, at initiativet er kommet fra byens egne bor-

gere, der på dette tidspunkt drev megen handel med hansestæderne, handlede på sildemarkederne og derigennem kunne hjembringe nye ideer fra byerne omkring Østersøen. Der kan således kun gisnes om byplanens „bagmand“ og arkæologisk kan man næppe nogensinde løse det problem.

Torvet

I 1992 blev der, som tidligere nævnt, mulighed for at udgrave hele Torvet ved nuværende Vor Frelsers kirke. Der var tale om den første totale udgravning af et

Plan over de fundne bygningsrester på Torvet. 1. Våbenhus. 2. Tilbygget færirst. 3. Handelsboder langs kirken. 4. Byens første rådhus. 5. Bindingsværksbygning med handels- og håndværksboder. Tegning: Ina Holst

købstadstorv i Danmark og fladegravningen dækkede i alt 1200 kvadratmeter, der som hovedresultat viste torvets brug og udvikling i perioden 1300-1600. Der kunne udskilles en række faser bestående af i alt ca. 700 kulturlag. Dateringen af de enkelte faser blev støttet af 274 mønter samt de mere end 22.000 stykker keramik, der fandtes fordelt over hele Torvet⁹⁾.

Her skal kun fremlægges nogle af hovedresultaterne fra denne store gravning, nemlig en omtale af de bygninger der fandtes på pladsen, samt mere sporadisk lidt om det daglige torveliv, som de man-

Blandt de mange fund omkring kirken var også pilgrimsmærker. Til venstre ses Skt. Theobald fra Thann i Alsace, øverst tilhøjre Skt. Hjælper fra Kliplev og nedenfor et midteuropæisk mærke som ikke endnu kan lokaliseres. Vedr. størrelse så måler Theobald-mærket 9 cm i højden; de øvrige er i samme målestok. Tegning: Lissi Nielsen

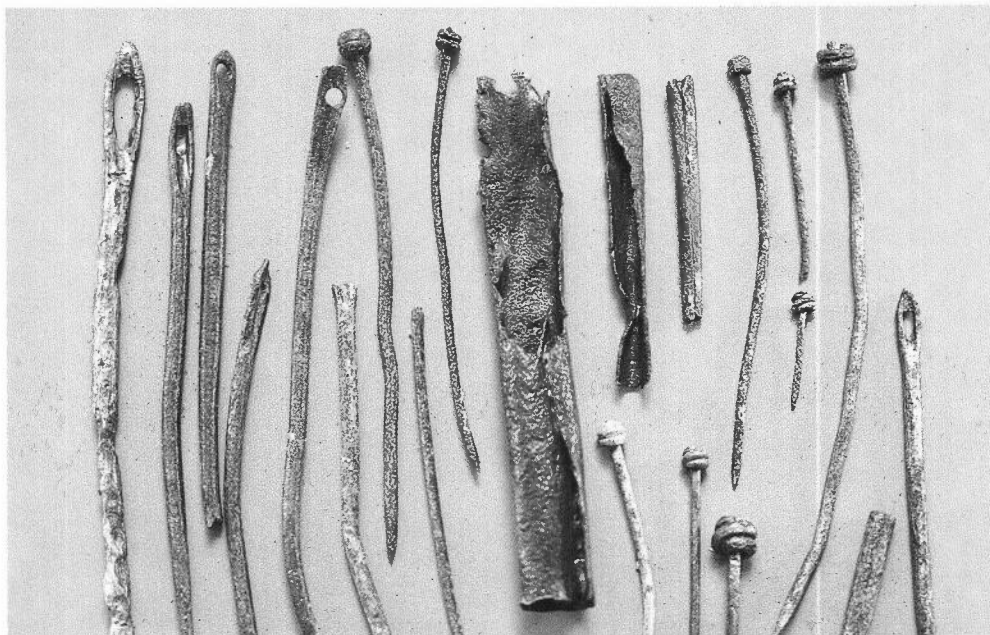

ge tusinde fundne genstande fortæller om især med tilknytning til byens handel og håndværk.

Der har stået flere bygninger på Torvet i middelalderen, hvoraf Skt. Jacobs kapel/Vor Frelsers kirke har været den mest dominerende. Kapellet, som først bliver sognekirke i 1481, blev i 1351 givet til Johannitterordenen af kong Valdemar Atterdag. Efter dette tidspunkt blev der igangsat en række ombygninger på kirken, som oprindeligt var betydeligt mindre.

Med sikkerhed kan det siges, at søndre sideskib tilbygges og antagelig samtidig opføres det store tårn. Da der ikke er gravet ved nordre sideskib, kan det ikke afgøres om dette også tilbygges på denne tid, men det er nok sandsynligt. Endvidere opføres et nyt, nu nedrevet, våbenhus på kirkens sydfacade ud mod torvepladsen. Våbenhuset får senere tilbygget en kraftig, stensat færist, der har skullet holde eventuelle dyr på markedspladsen ude fra kirken. Fund af kraftige stenfundamenter ved koret tyder på, at man også havde planlagt en korudvidelse i gotisk stil, men aldrig fik den gennemført.

Syd for kirken ved Torvets vestside fandtes spor af en kampestenssyld, som har båret en større bindingsværksbygning på 8 x 11 m. Mod syd har bygningen haft en arkade, der fungerede som hovedindgang. På grund af den centrale placering tolkes denne bygning, der blev opført efter 1350, som byens middelalderlige rådhus. Arkæologisk er den bedste parallel til rådhuset i Horsens det tilsvarende

Et udsnit af nålemagerens arbejde. Sy- og stoppenåle samt nålehylstre. Foto: Steen Olander

hus i Ribe. Det kendes kun gennem meget små undersøgelser, men det tyder på, at det også har haft åbne arkader i forbindelse med indgangen¹⁰⁾.

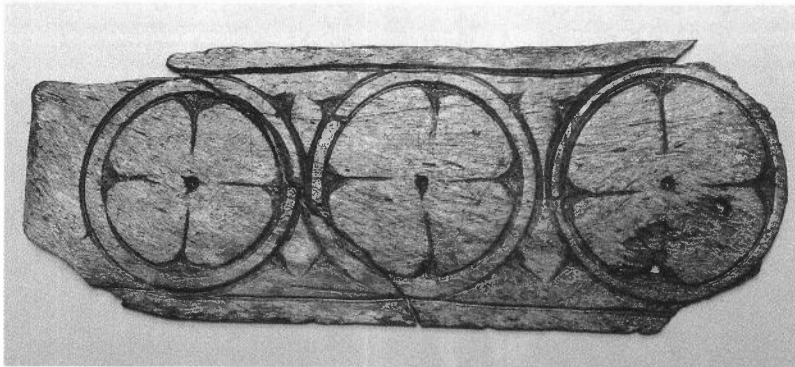
Mange byer fik på denne tid et „eget hus“, hvor byens råd kunne samles og hvor byens arkiver befandt sig. Her har man f.eks. kunnet se byens stadsret, som var en afskrift af Slesvig stadsret, og byens eget segl, der i sin ældste udformning kendes fra et brev fra 1368.

Rådhuset var placeret ovenpå fylden i den nedlagte, ældre befæstning, og på grund af sammensynkninger har dets funktionstid næppe været mere end ca. 100 år på dette sted.

Endnu en bygning lå på Torvet, eller rettere på grænsen mellem Torvet og

Søndergade. Det var et 27 m langt bindingsværkshus med syldsten og jordgravede tagbærende stolper. En af stolperne er dendrokronologisk dateret til 1433, men flere faser og ombygninger optrådte i huset, som antagelig haft tilknytning til livet på Torvet, altså været bod for enten håndværkere eller handelsfolk.

For det er netop handel og håndværk, der præger fundmaterialet på Torvet. Handlen må i hovedsagen have bragt produkter som salt og jern til byen, ligesom store mængder af norske slibestensemner er forbavsende almindelige. Kun i mindre grad træffes udenlandsk keramik og genstande i metal fra de midteuropæiske produktionssteder. Hovedindtrykket fortæller om en by med en stor egenproduk-

I ben og horn blev meget produceret og produkterne udgør en rimelig del af fundmaterialet fra Torvet. Her ses et fint dekoreret låg, som har været brugt til et „penalhus-lignende“ skrin. Foto: Steen Olander.

tion og -forarbejdning af de ting, som var nødvendige i den middelalderlige husholdning. Fund af skålvægtsdele kunne tyde på at krydderier dog også har fundet vej til det lokale marked.

Vi møder kedelflikkerens affald af kobberstumper og fraklip, finsmeden og hans mange spænder og beslag, klædehandlerens afskårne tøjplomber, kam-mageren side om side med skomageren og endelig nålemageren, der i torvets affaldslag mistede 107 sy- og knappenåle samt flere velforarbejdede nålehylstre.

Fundmaterialet fra Torvets middelalderlag svarer til det, man vil kunne finde i enhver mindre dansk købstad samt i

hele det nordeuropæiske kulturområde. Pragtgenstande har ikke været almindelige i denne by, som ikke husede nogen stor fastboende husholdning, som den træffes i bispebyerne. På den baggrund giver fundmaterialet fra udgravningen et godt indblik i de helt almindelige ting, som middelalderborgeren omgav sig med.

Konklusion

De omfattende udgravninger har betydet væsentlige forandringer i vores opfattelse af Horsens bys middelalderlige udvikling. Ikke blot er byens ældste bebyggelse nu ført tilbage til vikingetiden, men vigtigere er, at vi fremover kan arbejde med et etableret arkæologisk skelet, som kan danne fundamentet for en videre og mere detaljefyldt udforskning af byens historie. En forskning der forhåbentlig fremover også

Slibestensemnner importeret fra det norske område er meget almindelige i byfundene i Horsens. De er fundet i så store mængder, at deres afsætningsområde må have været rimeligt stort. Ingen anden dansk middelalderby kan opvise samme antal. Foto: Steen Olander

Den mest almindelige fundne mønt i Horsens er den såkaldte „borgerkrigs-mønt“. I hundredvis har de været der på et tidspunkt, hvor møntforskere mener de var uden for brug. Kunne der være tale om en lokal brug af skillemønt eller fortsætter mønten blot i brug i Danmark, selvom den ikke optræder i samtidens skattefund? Foto: Steen Olander

vil kunne afdække byens rolle og placering i forhold til det rige landbrugsland, som den omgiver sig med og som gennem det meste af historien har været basis for dens udvikling.

Noter:

1. Ole Schjørring er cand.mag. i middelalder-arkæologi og forhistorisk arkæologi. Siden 1985 ansat som leder af Horsens Museum.
2. En oversigt over tidligere teorier, især vedr. byens middelalderlige kirkeforhold, kan fås i C. Andreasen, Thomas W. Lassen, Per Kr. Madsen & Ole Schjørring: „Horsens – en middelalderbys udvikling“. Hikuin 3, 1977.
3. Om udviklingen indenfor dansk byarkæologi kan læses i Ole Schjørring: „Middelalderbyen“. Da klunger i Muld... 25 års arkæologi i Danmark (red. Steen Hvass og Birger Storgård). 1993.
4. Samtlige udgravninger i Horsens Midtby 1991-1994 blev ledet af cand.mag. Hans Mikkelsen og cand.mag., nu museumsinspektør i Randers, Jør-

gen Schmidt-Jensen. I de mange udgravninger deltog en stor gruppe af arkæologistuderende, som alle skal takkes for den store indsats i al slags vejr.

Udgravningerne har på Horsens Museum følgende journalnr. HOM 570, 601-621 og 624-25.

Vedr. udgravningerne skal desuden henvises til Hans Mikkelsen & Jørgen Schmidt-Jensen: „En lille smuk by“. Skalk 5, 1995 samt til de foreløbige beretninger, som er trykt i „Arkæologiske udgravninger i Danmark“ 1991, 1992, 1993 og 1994. Alle udgivet af Rigsantikvarens arkæologiske Sekretariat, København.

Udgravninger i byens gader blev foretaget i henhold til Museumslovens §26 og betalt af Teknisk Forvaltning ved Horsens Kommune. Udgravningen på Torvet var en selvvalgt arkæologisk undersøgelse, der blev støttet gennem en særbevilling fra Horsens Byråd. Museet skal hermed takke for det store beløb. Den omtalte udgravning i Nørregade fra 1994 er betalt af Rigsantikvarens midler for §26-undersøgelser.

5. Bodil Møller Knudsen & Ole Schjørring: „Fra grubehus til grillbar. Horsens i 1000 år“. Horsens 1992, side 19 ff.
6. Om byens kilder fra 1100-årene, samt til andre historiske begivenheder i byen henvises til Bodil Møller Knudsen & Ole Schjørring 1992.
7. Cord Meckseper: „Kleine Kunstgeschichte der Deutschen Stadt im Mittelalter“. Darmstadt 1982, s. 89-104.
8. Marianne Johansen: „Middelalderbyen Køge“. Forlaget Centrum 1986.
9. Keramikken fra Torvet er hidtil den eneste fundgruppe, som er endelig bearbejdet og publiceret. Dette er sket af Cand. phil. Jette Linaa Larsen, Afdeling for middelalder-arkæologi, Aarhus Universitet.
Resultaterne er trykt i følgende afhandlinger af Jette Linaa Larsen: 1. „Keramik fra Torvet i Horsens – typologi, proviniensbestemmelse og datering.“ Århus 1995. 2. „Skår i tusindtal – keramik fra Torvet i Horsens ca. 1300-1650“. Kuml 1995-96. Århus 1997.
10. Stig Jensen, Per Kr. Madsen & Ole Schjørring: „Excavations in Ribe 1979-82“. Journal of Danish Archaeology, volume 2, 1983, s. 168.

Tre klostres skæbne

Af sognepræst Ricardt Riis, Horsens¹⁾

Indledning

Kortet over Danmark på reformationstiden viser, at der dengang var virkelig mange klostre her i landet. På kortet er kun byklostre taget med, og oven i købet har jeg kun medtaget byklostre, som var 'i drift' ved 1500-tallets begyndelse. Viborg havde f. eks. nogle klostre, som havde været i brug tidligere, men var nedlagt på reformationstiden. Men selv med sådanne indskrænkninger udviser kortet (og virkeligheden) et overvældende stort antal klostre.

Det mærkelige er nu, at mange af disse klostre, og her taler vi specielt om byklostrene, forsvandt i løbet af cirka ni år, fra 1523 til 1532. Det er vist et ganske enestående fænomen i vort lands historie, at så meget er sket på så kort tid.

Af kortet ses også, at det nuværende Vejle Amt havde fire af disse reformationstidens byklostre: Der var gråbrødre-klostre i Kolding og Horsens, der var et sortebrødre-kloster i Vejle, og der var et johannitterkloster i Horsens.

Af disse klostre skal jeg i denne artikel

især beskæftige mig med de tre tiggermunkeklostre, johannitterklostret lader vi ligge i denne omgang. Alle disse tre klostre forsvandt i dette turbulente tiår, og vi kunne naturligvis ønske os bedre oplysning om det, bevares, men noget véd vi dog. Vi kender klostrenes skæbne i grove træk fra kongelige breve og fra den mærkelige „Krønike om gråbrødrenes udjagelse“, som nogle gråbrødre skrev i 1533, og som er bevaret til i dag i håndskrift; den blev ikke sat i trykken på reformationstiden. Og vi kender noget til den forkyndelse, der har lydt på reformationstiden, dels fra de danske reformatorers skrifter i almindelighed, men også fra den horsensianske reformators, Peder Borgsmeds, skrift i særdeleshed. Han fik i Viborg trykt en oversættelse af et tysk værk.

Alt dette skal jeg komme ind på om lidt, men lad mig først tegne et øjebliksbillede fra Horsens anno 1523!

En Horsensbegivenhed

1523 var det år, Kristian den Anden blev

fordrevet fra Danmark. Nogle af de jyske rigsråder havde opsagt kongen huldskab og troskab, og kongen søgte i begyndelsen af 1523 at få en forhandlingsløsning i stand. Der blev aftalt et møde mellem kongens udsendinge og rigsråderne den 9. februar 1523. Mødet skulle finde sted i Horsens gråbrødrekloster. Det var ikke usædvanligt, at klostre blev brugt til den slags.²⁾

Kristian den Anden havde udover sine forhandlere også sendt sin skriver, Peder

Villadsen, til Horsens. Han skulle fungere som spion. Og han beretter i et brev af 8. februar 1523 til sin kongelige herre om sine undersøgelser. Han skriver: „Værdiges eders nåde at vide, at jeg hemmeligt har forespurgt derom (om herbergsbestillinger) og fundet ud af, at den gamle biskop af Vendsyssel har ladet vare for sig og bestilt herberge til 20 heste, bisp Stygge til 100 heste, bispen af Ribe til 70 heste, og bispen af Viborg til 100 heste, hr. Peder Lykke til 12 heste, hr. Tyge

Krabbe ligeså. Disse fire bisper kom i aften til Horsens, da klokken slog fem, men det var mørk nat på den tid, så jeg kunne ikke se, hvem de var udover bisperne, og jeg kunne ikke tælle, hvor mange de var³⁾.

Allerede næste dag har imidlertid Peder Villadsen heldet med sig. Han skriver til Kristian den Anden: „I dag, da klokken slog seks, var de fire bisper i gråbrødre kloster for at høre messe, og der var også hr. Prebjørn og hr. Tyge Krabbe med deres folk, men det folk, som var i kirken hos bisperne og rådet, var ikke over tre hundrede i tal, og mange flere eller flere folk kan jeg ikke fornemme, at de havde med sig“⁴⁾.

Det er dog ganske smart af denne 'spion'. Han kan intet se om aftenen, men så venter han blot til om morgenen, så kan han se, når de går til messe. Og dèr kan han tælle dem. For naturligvis går de alle med.

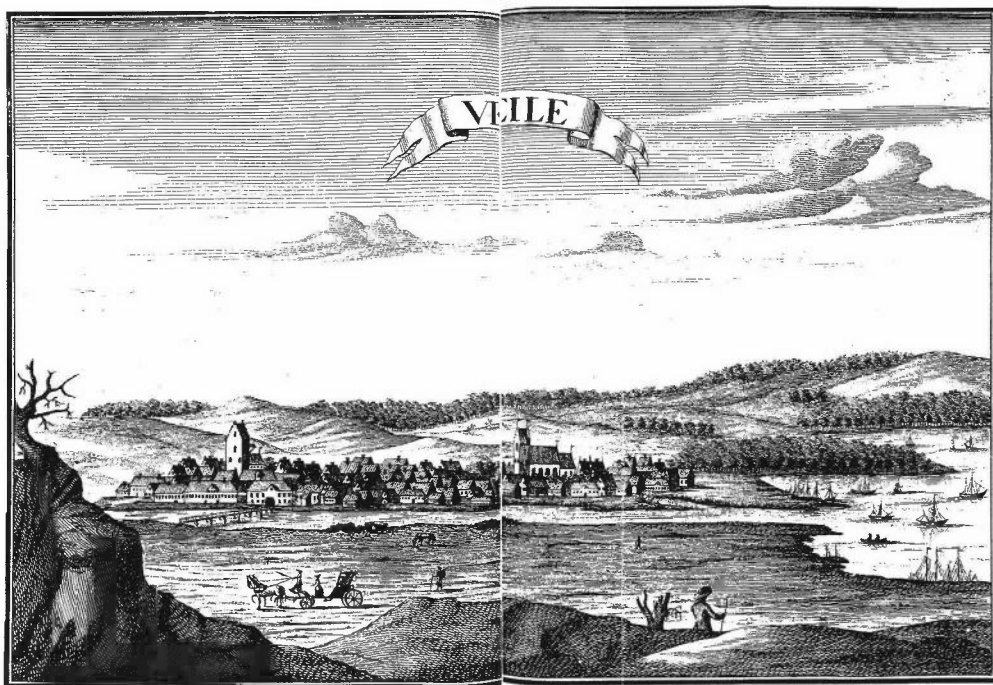
Kirken, hvori de var forsamlede, er den kirke, der står der i dag. Den udgjorde den nordlige fløj af det nu forsvundne klosteranlæg. Blot skal man være opmærksom på, at de mange mennesker har stået op. Og så fylder jo 300 mennesker ikke helt så meget, som hvis de sidder ned. Ligeledes skal man gøre sig klart, at det sydlige sideskib dengang var en del af klosterets korsgang, så det har kun været hovedskibet og det nordlige sideskib, tilhørerne har kunnet opholde sig i; koret var forbeholdt munkene.

Men unægtelig tyder jo både den selvfølgelighed, hvormed man går i kirke, og det store antal gudstjenestedeltagere på,

at kirken som institution er plantet solidt i den folkelige muld. Ingen slinger i valsen. Intet jordskælv her. Det er mærkeligt at tænke på, at mindre end 10 år senere, den 21. december 1532, blev munkene jaget ud af deres kloster af byens borgere. Og lige så besynderligt at overveje er det, at den dynamit, der sprængte klostret i luften, var fabrikeret i 1523: Luthers i den henseende væsentligste skrift, afhandlingen „Om munkeløfterne“, blev skrevet i 1521. I dette skrift hævder Luther, at det er imod den kristne frihed at aflægge løfte om livslangt cølibat; et sådant løfte er derfor ugyldigt.

Men foreløbig åndede alt fred og ingen fare. Folk holdt fast ved gudstjenesten, de rige indstiftede messer, som de plejede, og bønderne og borgerne gav almisse til tiggermunkene, som skik var. Det eneste tegn på forandring var faktisk den håndfæstning, den nye konge, Frederik den Første, Kristian den Andens farbroder, måtte underskrive: Han måtte højtideligt love at bekæmpe Luthers lære på 'liv og gods'.⁵⁾ Dette løfte tog han sig nu temmelig let, som de følgende år viste.

Nu har jeg kaldt Luthers forkyndelse den dynamit, som sprængte klostrene i luften. Jeg må indrømme, at denne sag er der langtfra enighed om. Den adskillelse i en luthersk og en katolsk kirke, som tog sin begyndelse dengang, mærkes den dag i dag i form af en temmelig forskellig tolkning af begivenhederne dengang. Jeg vil derfor begynde med at fremhæve nogle middelalderlige træk ved reformations-tidens danske kirke, idet jeg formoder, at ingen i dag vil forsvare disse forhold,

Vejle set fra syd ca. 1765. Mod vest ses byens rådhus med klosterkirkens tårn. Tårnet fik lov at stå, da man nedrev klosterkirken i 1531. Mod øst ses den endnu eksisterende Sct. Nicolai Kirke.
Tegning af Alexia de Lode. Pontoppidans Danske Atlas, Tomus V, 2. bd.

hverken katolikker eller lutheranere. De kan samtidig afsløre for os, at middelalderens samfund måske ikke var helt så romantisk, som vi forestiller os.

Middelalderforestillinger

Johs. Lindbæk gør i sin bog: De danske Franciskanerklostre, Kbhvn 1914, opmærksom på, at der i middelalderen var en del strid mellem de forskellige munkeordener som følge af, at der ofte skete en vis „munkeflugt“ fra de strenge ordener til de mindre strenge. Der var således ikke så få munke, der løb bort fra deres franciskanerkloster og søgte ind i et

cistercienserkloster. Hvilket naturligvis franciskanerne ikke var tilfredse med; de søgte på højt plan at få en ‘gensidig udleveringsaftale’ i stand. Når munkene ikke direkte søgte ud i „verden“, sådan forklarer Lindbæk i en bisætning, skyldtes det, at dette altid medførte bandlysning.⁶⁾ Og bandlysning har i middelalderlig sammenhæng altid haft verdslige konsekvenser: man blev udelukket fra samfundet og har vel også løbet en vis risiko for at blive tvunget tilbage til sit kloster.

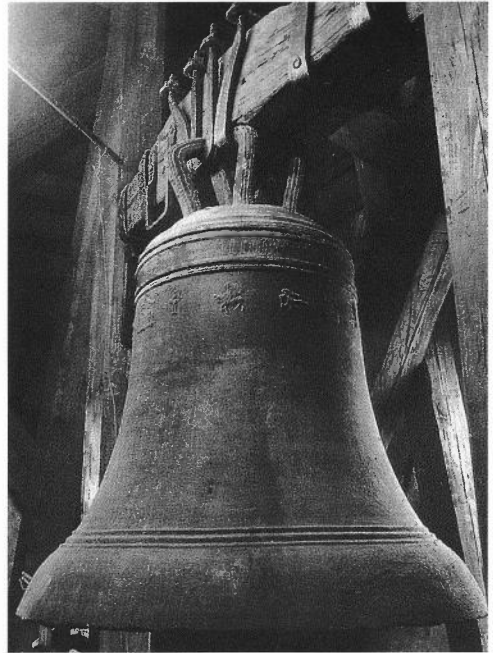
Det sidste har vi et vist vidnesbyrd om gennem en anmodning til kongen forud for herredagen i Odense 1527. Danmarks

Riges Råd begærer ydmygeligst, at hans majestæt vil tilbagekalde de beskærmelsesbreve, han har givet de evangeliske prædikanter, og at de forvildede præster og forløbne munke begiver sig tilbage til deres kloster eller rømmer landet.⁷⁾ Altså, nok var middelalderens menneske på mange punkter utrolig individuel i sin tankegang, men trods det overlod man det ikke til den enkelte at overholde de løfter, han havde aflagt; svigtede han dem, var det samfundet som sådant, både dets verdslige og dets gejstlige gren, der måtte sørge for, at løftet blev overholdt.

Og en sådan tankegang er dog ganske og aldeles fremmed for os i dag, både for katolikker og lutheranere.

Men denne tankegang var altså ved at gå i opløsning netop på reformationstiden, og derfor kunne munkene mere risikofrit end tidligere flygte fra deres kloster. Hvad måske ikke så få af dem benyttede sig af.

En anden tankegang, der har ændret sig, er den, der kommer til udtryk i følgende citat fra Biskoppernes Gensvar, udgivet 1533: „Når klerkeriets gods og rente ligesom klerkene selv på den måde er indviet til Gud, at de ikke siden må komme til nogen lægmands handel og verdslig brug, uden risiko for, at man begår den synd, der hedder kirkerov, da vogter sig vel hver lægmand, fri eller ufri, for at befatte sig med nogen kirkelig rente, at de ikke skal komme til at begå kirkeran og kirkerov, af frygt for, at hvis de gør det, da skal Guds hævn og straf ramme dem. Man kan læse fra krøniker og historier og der bemærke, hvordan kirke-

Klokken fra sortebrødrenes kloster sådan som den hænger i dag i tårnet på Vejle Rådhus. (Foto: Vejle Bys Historie, bd. I).

ran og kirkerov ikke på noget tidspunkt har været ustraffede, men derimod har været straffet så ofte og med så timelige følger, at denne straf har været over slægten i fjerde og femte led.⁸⁾ Er det lidt krampagtigt, at man prøver at fastholde den middelalderlige tankegang, at gods, én gang givet til kirken, ikke kan gå tilbage til verdsligt brug? I hvert fald, da man skrev dette, i 1533, var en stor del af landets byklostre gået over til verdsligt brug. Så citatet, sammenholdt med virkeligheden, viser, at den frygt, der tidligere måtte have været for at overtage kirkelig ejendom, nu ganske var borte.

Og heller ikke i dag er der vel nogen,

der vil fastholde noget sådant. Tankegangen gik i graven med middelalderen.

Det samme gjorde jo forøvrigt det, der startede hele den lutherske ballade: afladshandelen. Så stor en indtægtskilde den end var for den middelalderlige kirke, lykkedes det for en række tyske rigsdage at få neddæmpet afladshandelen og fjernet de værste misbrug, selv om den ikke ganske forsvandt.⁹⁾

Så altså, når vi søger efter årsagerne til de mærkelige og pludselige forandringer, der fandt sted i tiåret fra 1523 til 1533, så er der ét sæt årsager, der ligger i middelalderlige forestillingers uddøen. Og dem kan der måske nok blive enighed om. Ligeledes kan man måske blive enig om en række sociale og økonomiske årsager, f.eks.: 1) Borgerstandens økonomiske fremvækst og stigende selvbevidsthed måtte kongen imødekomme med kirkelige indrømmelser, han kunne ikke give økonomiske eller politiske. 2) De hårde skatter, nødvendiggjort af rustningerne mod Kristian den Anden, tvang kongen til at skære kraftigt i kirkens privilegier, og gjorde det vanskeligt for tiggermunke- ne at få noget ind ved deres tiggeri. Men tilbage bliver dog en række årsager, der peger tilbage mod det, der skete omkring munken Martin Luther i Wittenberg. Og dem bliver det nok sværere at nå til enighed om.

Men lad os se på det!

Afvandring? Sult?

Ét af de spørgsmål, man kan rejse, lyder: Var klostrene fuldt 'bemandet', da munkene blev udjaget?

Gråbrødrekroniken giver ikke noget direkte svar. Indirekte kan man måske få et par vink. Fra munkenes uddrivelse af klostret i Tønder fortælles der således, at slotsherren havde taget en række af klostrets rum i brug som forrådskamre for slottet. Og noget sådant gør man vist ikke, hvis hele klostrets apparat af understøttende lægbrødre har været intakt.¹⁰⁾ Endvidere beretter kroniken om brødrene i Viborg og om dem i Malmø, at de blev forvist fra kirken og måtte nøjes med at holde gudstjeneste i betydelig mindre rum.¹¹⁾ Er det et indirekte tegn på, at nogle af munkene er forsvundet?

Et andet spørgsmål, som melder sig, når reformationstidens klosterlukninger skal finde deres forklaring, lyder: Led munkene sult?

Det spørgsmål må nok besvares med et ja. Der er i hvert fald en del indicier, der peger i den retning.

a) Munkene i Københavns gråbrødrekloster blev lukket inde og derved afskåret fra muligheden for at „gå i termen“, dvs gå tiggergang. Det har sikkert været borgernes mening derved at sulte dem ud. Hvilket også lykkedes.¹²⁾

b) Kongen lod alle kostbarheder i klostrene registrere. Han har sikkert derved villet hindre, at munkene gjorde disse klenodier i penge. Og baggrunden har været, at munkene ikke mere fik noget ind ved deres tiggeri og faktisk begyndte at kunne se sultens spøgelse på væggen og derfor kunne føle sig fristet til at sælge ud af de donerede kostbarheder.

c) Munkene i Halmstad gråbrødrekloster solgte en del bjælker til en vis Holger

Ulfstand og fik som modydelse nogle tønder korn. De solgte også en kobberkedel for mindre, end den var værd, muligvis også for at få penge til mad. Gråbrødrekrøniken slutter afsnittet om Halmstad med at fortælle om en række økonomiske transaktioner; de fleste fandt sted, efter at brødrene var jaget ud, men de to omtalte før.¹³⁾

d) Borgerne i Horsens klager over, at munkene nedbryder skillevæggene i deres kloster for at få penge. Dem skal de nok købe mad for.¹⁴⁾

Disse iagttagelser gør, synes jeg, at vi får et noget klarere billede af, hvad der var på spil i uoverensstemmelsen mellem munkene og borgerne. Det drejede sig om for munkene at holde ud længst muligt. Kun ved at forblive personligt til stede i klostret kunne de bevare bygningerne for deres orden. Omvendt drejede det sig for borgerne om at få munkene til at forlade klostret. Stod klostret tomt, kunne borgerne måske få kongen til at tildele dem de ejerløse bygninger.

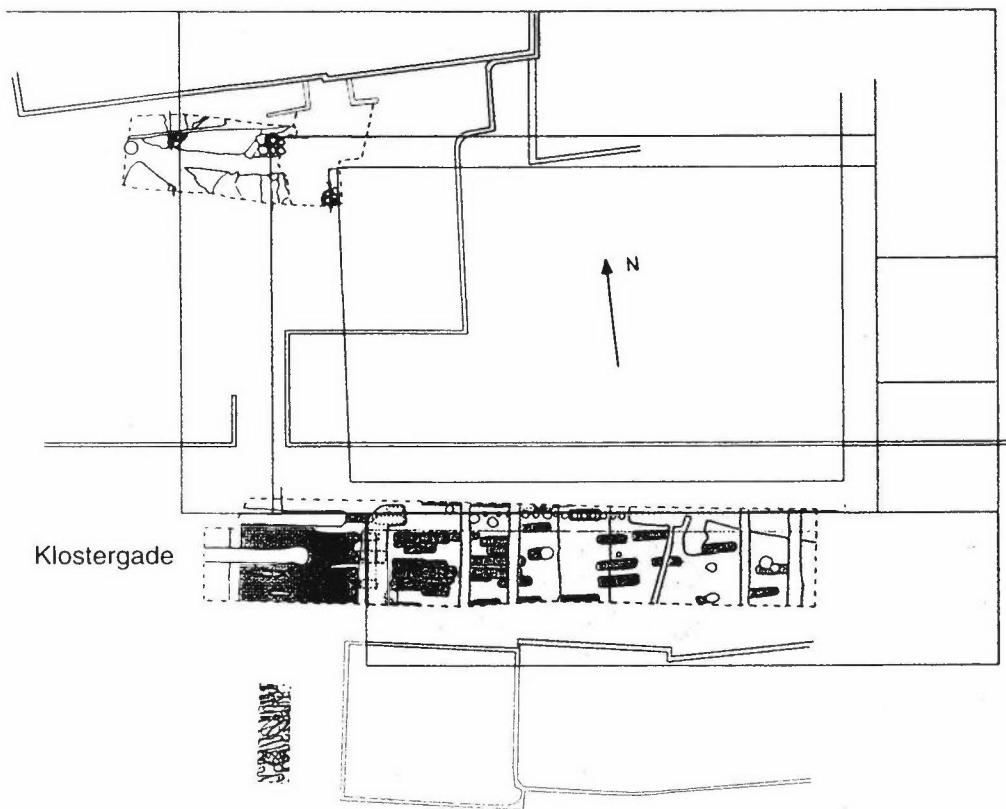
Kongens rolle i dette spil er lidt speget. Han skriver til en række byers borgere, at de kan overtage det og det kloster, „når munkene er ude“. Og vel tyder denne bemærkning på en begyndende udvandring fra klostrene, men der kan også godt stå mellem linierne, at kongen vil se stort på det, om borgerne hjælper munkene lidt på vej. F. eks. skriver kongen til borgerne i Svendborg både den 19. december 1530 og den 1. november 1532, og begge gange omtales, hvad der skal ske, 'når munkene er ude'; da må, siger brevene¹⁵⁾, borgerne få klostrets bygning

ger til et hospital. At formuleringen gentages, kunne godt tyde på, at kongen har regnet med, at borgerne skulle give en hånd med. Hvad de altså blot ikke gjorde. Også borgerne i Horsens var lidt 'langsomme i optrækket'. Men derom senere.

Vejle

Først til Vejle!

Om sortebrødrene i Vejle hører vi i 1527 i en lidt kedelig anledning. Op til herredagen i Odense giver rigsrådet blandt andet følgende oplysning og klage til kongen: „Ligeledes giver Rigets Råd ydmygt kongelig majestæt tilkende, om fattige klostermænd her udi riget, som intet andet har at leve af end gode menneskers almisse, at almuesfolk forhærdes og tilskyndes af onde rådgivere, så de mange steder ikke får nogen hjælp gennem Guds almisse, som de i andre hersers og kongers tid plejer at få både i købstæder og på landsbygder. Men når de drager efter Guds almisse, da er de slagne og dragne og ilde medfarne på alfar vej og sti, som nu sidst skete og vederfores en fattig broder fra sortebrødre-klostret i Vejle, som ville drage mod Viborg, for at købe til klostrets behov noget tørfisk, da kom to ridende hofmænd til ham på marken og de huggede og slog ham, så længe de kunne kende liv i ham, og gav hestene, som stod for vognen, mange store sår, og det er ukristeligt og ikke tilbørligt, at noget sådant finder sted.“¹⁶⁾ Kongen svarer, at han ikke kan eller vil tvinge nogen til at give almisse, men at enhver, også munke, skal have lov til at gå i fred på alfar vej.¹⁷⁾

Klostret i Vejle. Mod syd lå kirken, som (måske) havde tårn mod øst, tilbygget på kirkens nordre kormur. Til højre østfløjen, som efter de seneste udgravninger antages at være bevaret til brug for det nye rådhus. Den fungerede som sådan indtil nedrivningen i 1780. (Grundplan: Vejle Bys Historie, bd. I).

Man fornemmer på klagen, at brødrene har svært ved at få noget ind, når de tigger. Men man fornemmer også, at deres anseelse er i dalen, hvad jo også selve begivenheden illustrerer på sørgelig vis. Men man kan jo i hvert fald drage den meget prosaiske konklusion, at der i 1527 har eksisteret et sortebrødre-kloster i Vejle.

Dette kloster har ligget, hvor vi i dag har Klostergade og Klostergades Skole.

Der er endnu usikkerhed omkring, hvorvidt det var klosterets vestfløj eller østfløj, der blev indrettet til nyt rådhus. Sikkert er det imidlertid, at sydfløjen var indrettet til kirke, og at denne kirkes tårn blev bevaret, da man fjernede selve kirken (1531).

Og der var altså endnu brødre i klostret i 1527. Men ikke længe endnu. I en skrivelse fra kongen til borgerne, dateret den 4. marts 1531, hedder det: „Borgme-

stre, råd og menighed udi Vejle fik brev på sortebrødre kloster udi deres by med gårdsrum og haverum, som der tilligger, anseendes, at det nu står øde, og brødrene, som var deri, har forladt det, så at førnævnte borgere må have, nyde, bruge og beholde det til deres og menige bys gavn, nytte og behov, dog undtagen de to humlegårde og dertilmed teglgården. Ligeledes vil vi også beholde for os selv de klenodier og boskab, som er i klostret. Og vore førnævnte undersætter, rådmænd og menige borgere udi Vejle skal opbygge og færdiggøre et godt hus på et bekvemt sted i dette kloster med gode stuer og kamre, som vi og højbårne fyrstinde, vor kære husfrue, kan have vores værelse udi, så tit vi kommer til byen¹⁸⁾.

Altså, 1527 var der endnu munke i Vejle kloster, 1531 var de alle ude og klostret stod tomt. Men hvordan de er kommet ud, derom melder historien intet.

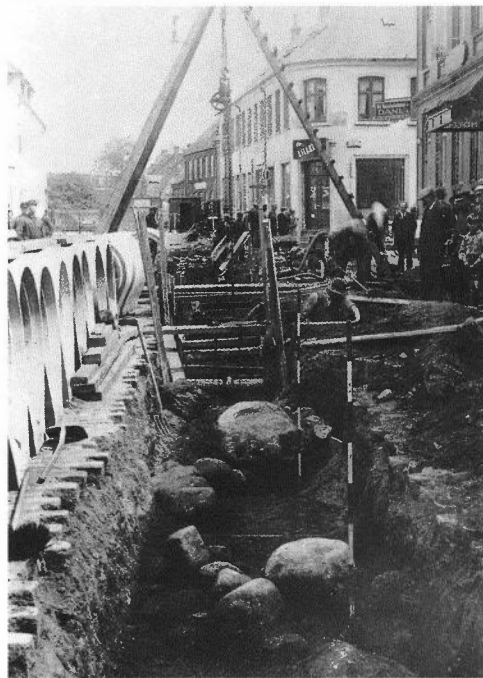
Kolding

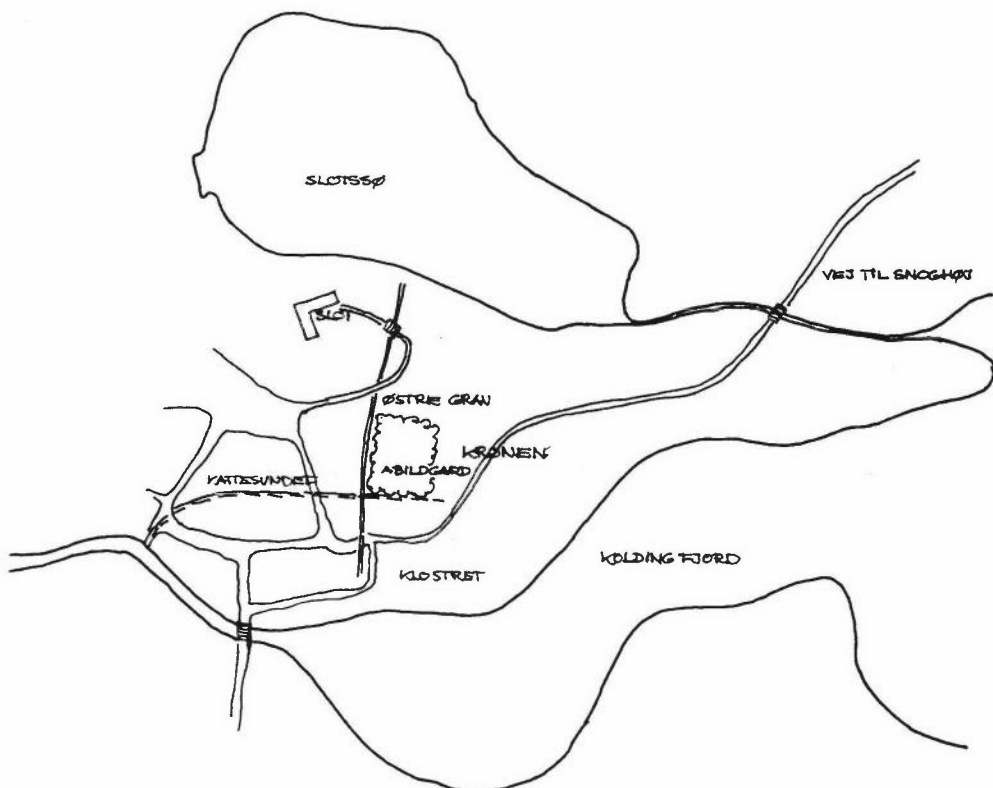
Det gør den derimod for Kolding gråbrødreklusters vedkommende. Og det er i dette tilfælde gråbrødrekrøniken, der er meddelsom.

Klosterbygningerne er der ikke noget spor tilbage af. Klostret har ligget omtrentlig, hvor nu Klostergade og Klosterstræde løber.¹⁹⁾ 1557 får borgmestre og råd i Kolding befaling om at taksere den jord og byggeplads, hvor fordum Kolding kloster har stået, og det betyder nok, at bygningerne på det tidspunkt er borte. På nogenlunde samme tidspunkt er klostret i Horsens borte. Blot er altså dør kirken bevaret.

Om munkenes udjagelse fra Kolding kloster skriver gråbrødrekrøniken: „I året 1529 fra verdens frelsers kødspåtagelse, omkring ved festen for den hellige fødende jomfru Marie, mens vores orden led forfølgelse under kong Frederik, den særdeles kristelige kong Kristians søn, kom denne omtalte kong Frederik, modstander af al kristen religion, og fordærvet af det Lutherske kætteri, til Kolding. Efter tilskyndelse af nogle få lutheranske borgere og adelsmanden Hartvig Andersen (Ulfeld), som ønskede vort kloster, blev der sendt nogle adelsmænd fra den førnævnte kong Frederik til de af vore brødre, som boede der, for at sige til

Udgravninger i Klostergade, Kolding, 1932. (Foto: Stadsarkivet, Kolding).

Rekonstruktion af Kolding i 1540. På kortet er angivet konturerne af byen, fjorden og Slotssøen. De østre grave skiller byens jorder fra kronens og klostrets jorder. Kattesundet og den delvist vandfyldte rende har antagelig dannet grænsen mellem kronens og klostrets jorder. På kronens jord er markeret den oprindelige abildgård.

dem, at de skulle forlade klostret og drage andetsteds hen, fordi kongen ikke mere ville have dem dér; og han sendte dem nogle penge, nemlig 100 mark, som rejsepenge. Da brødrene ikke på nogen måde ville modtage pengene, lagde man dem i klostrets sygestue, hvor de lå urørte indtil næste dag. Nu så kongen jo, at de ikke ville rette sig efter hans ønske, ej heller modtage hans gaver, og så sendte han folk hen, som skulle uddrive dem af klostret med magt og ved kongens befaling.

Førnævnte konge tilbød dem en kalk og udstyret til en præstedragt for at kunne holde en messe. Men af kærlighed til vor Herre Jesus Kristus kastede de vrage derpå. De drog altså ud og blev for deres kristentros skyld berøvet de indsamlede almisser og alt det andet, der var i klostret, og de vidste ikke, hvorhen de skulle drage. Imidlertid blev alle de fordrevne munke modtaget på andre steder, undtagen en broder ved navn Martin, som lagde sin ordensdragt og blev i klostret.

Munkene havde før forjagelsen måttet døje meget ondt af kætterne i Kolding og deres prædikant, en frafalden dominikanermunk, der var jaget væk fra Haderslev.²⁰⁾

Det lyder måske ikke af så meget, at brødrene nægter at modtage de 100 mark (skønt det nu nok var en ganske stor sum penge), og at de ikke vil medtage kalken; man kan sige, at det jo bare var, hvad deres ordensregel forlangte af dem;²¹⁾ men antager man, som jeg, at brødrene havde svært ved at samle almisse, og at deres antal måske var halveret, og at de var tæt på at lide sult, så sættes deres gerning noget mere i relief; der ligger faktisk en ret stor selvfornægtelse deri. Omvendt må man jo så også indrømme, at den kendsgerning, at der var plads til dem i andre klostre, fortæller noget om, hvad kampen gik ud på: det drejede sig for munkene om at holde ud længst muligt; på den måde kunne de (måske) sikre bygningerne for deres orden. Blot lykkedes det altså ikke i dette tilfælde.

I Kolding var det altså kongen, der var den udfarende kraft. Og klostret blev ikke givet til borgerne, men til en adelsmand. Sådan gik det for sig nogle steder ifølge gråbrødrekroniken.

Om den i krøniken omtalte dominikanermunk, der var reformatorisk prædikant i Kolding, fortæller Kirkehistoriske Samlinger i en note: „Den i slutningen af beretningen omtalte prædikant i Kolding er måske „Nicolaus Jasperi, ecclesiastes Kølisingensis“, som underskrev Kirkeordnantsen 1537“.²²⁾

Og naturligvis er denne forløbne munk i krønikens sprog præst for „kættere“, ikke for ordentlige kristne. Og krøniken må da også berette, at brødrene før forjagelsen måtte døje meget ondt fra disse „kættere“.

Horsens

Det samme fortæller den om forholdene i Horsens tre år senere. Herom hedder det: „Dette er måden, hvorpå brødrene blev fordrevet fra dette kloster. (Klostret i Horsens).“

Efter at de forbandede lutheranere mange gange havde påført og anvendt utallige forhånelser og fornærmelser mod brødrene, før de blev fordrevet fra deres kloster, og efter at den førnævnte Mogens Gjø, alle roligtlevendes forfølger, havde opfordret mange lutherske horsensborgere til at drive vore brødre ud fra deres kloster, forsøgte disse mange gange af friste dem, om ikke de kunne få dem til frivilligt at forlade deres kloster. De tog fat i hver enkelt broder for sig og lovede dem en hæderlig sum og en passende belønning, men de arbejdede stadig forgæves og fik stadig et negativt svar. De kunne ikke få brødrene til at gå ud i kraft af nogen aftale, fordi Manderup Holck forsvarede dem; han havde fundationsretten over klostret og var meget venligsindet mod brødrene. Men så holdt de råd med den ugudelige herre, førnævnte Mogens Gjø, og han overtalte disse borgere til at henvende sig til kongen og frembære for ham monstranserne og kalkene fra kirkerne i Horsens, for at få ham til at sælge dem vores kloster; hvilket også

skete: Derfor drog to af de omtalte horsensborgere, nemlig borgmester Lars Jensen og en anden, af sted til den kongelige majestæt, der opholdt sig på Gottorp, og opnåede hos ham et brev angående brødrenes kloster, at det for fremtiden skulle være dem overdraget. Dette brev fra den kongelige majestæt blev forelæst for brødrene i klosteret i deres forsamling på dagen for den hellige jomfru Barbaras martyrium (4. dec.). Deraf fandt de førnævnte brødre ud af, hvor mange og hvor falske anklager der var fortalt om dem hos den kongelige majestæt. Da dette brev var læst op og de blev opfordret til at give svar, besluttede brødrene efter rådslagning at svare således: „Først protesterer vi og hævder, at vi i det hele taget er uskyldige i de klagemål, der er blevet fremført for den kongelige majestæt, som hans majestæts brev afslører, og vi vil ikke på nogen måde forlade vores kloster af de grunde. Men i kraft af kongens bestemte dom og det meget tvingende brev fra samme majestæt, så indrømmer vi af lydighed, som fremmede og pilgrimme, at vi hellere vil vige end appellere; vi kan ikke håbe på at mildne den tunge afgørelse, for vi har kun få venner, som kunne skaffe os en god og værdig aftale hos omtalte kongelige majestæt“. Så, på selve den guddommelige Thomas martyrs dag, biskoppen over Canturien, blev al barmhjertighed frataget brødrene og alle brødrene fra det omtalte Horsens-kloster blev på én og samme time jaget ud af deres kloster, umenneskeligt og forvirret, uden al retfærdighed og fornuft, på det ovenfor nævnte år og dato“. ²³⁾

Dette relief fra munkestolene i Horsens Klosterkirke af Bernhard af Siena (1380-1444) giver et vist indtryk af, hvordan munkenes dragt har været. Specielt for franciskanerne var de tre knuder, som de havde på rebet om livet.

Krøniken nævner ikke, hvilke anklager der fremføres mod brødrene overfor kongen, blot at brødrene mener, at anklagen er falsk. Vi kender imidlertid anklagen fra et brev fra kongen til borgerne i Horsens af 17. november 1532. ²⁴⁾ Den går, som før nævnt, ud på, at munkene har nedbrudt

skillevægge og huse udi klostret, som de kunne få penge for, og at de har ødelagt fire gårde i byen. Som man kan forstå, mener jeg nok, det kan have sin rigtighed med denne anklage. Det har drejet sig om for munkene at holde ud; det har drejet sig om at skaffe penge her og nu. Så måtte man senere se, hvordan man kunne få midler til genopbygning af det ødelagte.

Imidlertid har vi også et brev fra kongen til de horsensborgere dateret 17. juli 1530. Heri giver kongen borgerne lov til at sætte sig i besiddelse af de fire gårde, „når munkene er ude“. Og det har ikke skortet på forsøg på at lokke munkene ud, kan man forstå på krønikens beretning, derimod er man vejet tilbage for ligefrem at drive munkene ud.

Hvorfor var de så døde i sværen her i Horsens? Har man da ikke gerne villet have et godt og solidt hus, hvor man kunne indrette både hospital og bolig for sognepræsten?

Måske, og måske ikke.

Krøniken forklarer det sene angreb på munkene med, at Manderup Holck til Barritskov beskyttede munkene. Jeg tillader mig at komme med en supplerende forklaring af mere økonomisk karakter.

Jeg gætter på, at man har stået overfor de samme vanskeligheder som en senere tids byråd, da man havde bygget det nye rådhus og stod med en masse gamle administrationsbygninger. Der var ingen ende på de forslag til anvendelse, kvikke hoveder kunne komme med. Men byrådet måtte slå koldt vand i blodet: 'Driften,

kære venner, hvorfra skal vi få penge til driften?'

Altså, én ting er at kunne få en stor bygning foræret. Noget andet er at skaffe penge til driften af de aktiviteter, der skal finde sted deri.

I Malmø var de mere heldige. (Nu er vi tilbage i 1500-tallet). Dør fandtes der nemlig en række 'herreløse' grunde i byen. Indkomsten derfra var tidligere gået til afholdelse af sjælemesser i byens kirker. Nu var der imidlertid indført evangelisk gudstjenesteordning i byen, og derfor var alle sjælemesser ophørt. Og inden altfor mange kom i tanker om, at de var i familie med dem, til hvis fordel disse sjælemesser i sin tid var indstiftet, så de kunne gøre krav på at få grundene med samt deres løbende indtægter tilbage til familien, sørgede byen for af kongen at få lov til at disponere over de midler, der tidligere gik til 'ørkesløse præsters' afholdelse af sjælemesser. Heraf lønnede man en sognepræst, opretholdt et hospital og lønnede to lærere ved det nyoprettede gymnasium. Og det var jo ikke så lidt.²⁵⁾

Vi ser af de kongelige breve, at også andre byer fik en sådan ordning, nu efter at læsning af sjælemesser var ophørt. Sådanne 'løse penge' får som regel ikke lov at være 'løse' ret længe. Men i Horsens var der ikke sådanne 'løse penge'; eller også har de pågældende familier været hurtigere end byens borgmestre og råd.

I hvert fald: Måske dette også kan forklare, hvorfor man ikke 'greb chancen' allerede i 1530 efter den kongelige skrivelse.

Peder Borgsmed

Jeg nævnte i begyndelsen af denne artikel, at vi har bevaret et skrift, som den horsensianske reformator, Peder Borgsmed, har begæet. Det drejer sig om et skrift af Johannes Toltz: „Eyn kurtz handbuchlyn fur iunge Christen...“ fra 1525. Den svenske reformator, Olavus Petri, havde oversat dette skrift til svensk i 1529, og med Borgsmeds udgave kom det altså nu på dansk. Det vil sige: det kom på dansk for anden gang. Det var udgivet i Malmø året før, men den udgave er gået tabt. Borgsmed skriver i sin indledning, at skriftet ‘først blev udsat af tysk på svensk ved mester Oluf Persen, sekretær udi Stockholm, derefter fra det svenske udsat på dansk, og nu tredie gang forlænget og forøget’.²⁶⁾

Og dette med, at skriftet er ‘forlænget og forøget’ er rigtig nok. Borgsmed har føjet ikke så lidt til, og i omtalte faksimileudgave gennemgår Erik Balslev-Clausen omhyggeligt de tilføjelser, han er kommet med. Efter denne gennemgang skriver han: „Ved disse tilføjelser får En liden Indgang i Skriften i Peder Borgsmeds oversættelse mere karakter af stridsskrift, end det havde både i Olavus Petris oversættelse og Johannes Toltz’ originale skrift. Det er her mere polemikeren end pædagogen, der taler. Til gengæld har skriftet fået en pågående aktualitet, der har holdt læseren fast, også der hvor sagsligheden begynder at kede. Det er tydeligt, at Borgsmed i modsætning til både Toltz (i 1526) og Olavus Petri er sognepræsten, der har haft sin bredt sammen-

satte menighed i tankerne, da han bearbejdede Toltz’ og Petris skrift“.²⁷⁾

Her får vi fra anden side belyst, at det måske ikke er helt forkert, når gråbrødrekrøniken skriver om horsensmenigheden, at „de forbandede lutheranere mange gange havde påført og anvendt utallige forhånelser og fornærmelser mod brødrene“. Der har nok ikke hersket noget særlig venligt forhold mellem brødrene og den lutherske menighed.

Forøvrigt giver bogen et vist indtryk af menighedens størrelse. Bogtrykkeren har nemlig tilladt sig selv at skrive noget til sidst. Her skriver Hans Vingartner, bogtrykkeren i Viborg: „Her har I nu tilbage, kære hr. Peder Borgsmed, eders bog, som I sendte os fordansket til at trykkes og lade udgå ikke alene til gavn for den liden (og dog gode) Kristi hjord hos eder udi Horsens, men også for den menige kristne almue i hele Danmark“.²⁸⁾ Men hvad man vil kalde lille og hvad stor, er nok dengang som nu en smagssag. I hvert fald var menigheden stor nok til at være repræsenteret på den vigtige herredag i København i 1530. Ganske vist finder man ikke Peder Borgsmeds navn under den bekendelse, der blev fremsat fra luthersk side, men vi finder byens navn nævnt blandt de mange andre byer, hvor den lutherske bevægelse havde gjort sig gældende.²⁹⁾

Det lille skrift, Borgsmed har oversat, er ellers forholdsvist fredeligt og traditionelt; det er såmænd lige ved, at man med Balslev-Clausen kan finde det kedeligt. Man begynder med at fortælle, ‘hvad loven er’, dernæst gør man rede for,

'hvad evangeliet er'. Her hedder det ganske traditionelt: „Loven siger som så: Du er en synder og evig fordømt. Men evangeliet siger som så: Vær ved et frit mod! Kristus har taget dine synder på sig, overvundet dem og gjort fuldkommen fyldst for dem alle. Tro kun på ham, at han er din forløser, så gør denne tro dig from og retfærdig for Gud og døder i dig den gamle Adam med hans onde kødelige lyst og begæring.“⁴³⁰⁾

Så kommer der et afsnit om dåben, så et om sakramentet, så et om messen. Og her siger Toltz meget fredsommeligt, at messen ikke kan gavne de afdøde, kun de levende. Men det er for lidt for Borgsmed. Han føjer til: „Nu kan jo ingen betænke Kristi død uden de, som lever nu. Derfor bør man ej herefter afholde nogen sjælemesser eller købemesser, af hvilke vore papistiske altergalige (?) indtil nu har fyldt både bug og bag (desværre). For dersom sjælemesser, vigilier og andet sådant hykleri skulle gælde, så kunne man aflægge synden med sin gerning“.⁴³¹⁾ Den ændring, han ønsker gennemført: at sjælemesser afskaffes, hænger han meget præcist op på retfærdiggørelseslæren: at et menneske retfærdiggøres ved tro.

Videre forklares om 'to slags retfærdighed, menneskenes og Guds', om 'hvad ret gudstjeneste er', 'hvad tro er', 'hvad håb', 'hvad kærlighed er'. Altsammen meget pædagogisk.

Afsnittet om 'Kristi kors' er måske lidt uvant for os moderne mennesker, men med det næste afsnit om 'ret faste' er vi midt inde i den tids problemer og uover-

ensstemmelser. „En ret kristelig faste, som er gudvelbehagelig, er, at man spæger og tæmmer sit legeme med alle dets ledemod og korsfæster sit kød med dets kødelige lyst og onde begæring, holdendes det borte fra overflødighed, ædende og drikkende på det at han af en sådan afholdenhed kan blive des mindre tilbøjelig til synden, og den gamle Adam med hans lyst og begæring mer og mer kan fortrykkes og dødes i ham.“⁴³²⁾ Dette svarer ret nøje til, hvad Luther mente om den sag, men ærlig talt, svarer det ikke også til, hvad de munke, man bekæmpede, mente? Også de ønskede jo med deres klosterliv at få bugt med 'kødet og dets begæringer'. Forskellen ligger i, at Borgsmed ikke vil have fasten sat i system; den skal være fri, ikke afhængig af bestemte tider og steder.

'Bøn', 'den gamle Adam', 'den ny Adam', 'kødets gerninger', 'åndens gerninger', 'troens forargelse', 'kærlighedens forargelse', det hele skrider ret fredsommeligt frem, og man kan undre sig over, at så lidt har kunnet afstedkomme så meget. Men om ikke andet viser vel dette bredden i det lutherske angreb. Der var ikke blot tale om et par løse idéer i et skørt hoved, der var tale om et utroligt gennemgribende opgør med hele middelalderens tankegang, et opgør, som også den katolske kirke blev tvunget til at reagere på, omend udfaldet her er blevet et andet.

For blivende forskelle er der jo på den lutherske og den katolske kirke. Én af dem består i det forskellige syn på munkeliv og præstecelibat. Så når der oplyses

om, hvad ægteskabet er, gengives det lutherske synspunkt meget klart af Toltz, men også uden synderlig brod: „Og det (ægteskabet) er ikke nogen forbudt af Gud, men alle de har lov til at gå ind i det, som er bekvemme og tilbøjelige dertil. Og for alle dem, om hvilke man må frygte, at de skal falde i nogen ukyskhed, hor eller skørlevned, er ægteskabet et strengt påbud, som de skal give sig hen til“.³³⁾ Det væsentlige siges indirekte: at ægteskabet ikke er forbudt præster og munke, og at den, der mærker kønsdriften tage ved sig, er pligtig til at gifte sig for at undgå utugt.

Men Borgsmed tager smedehammeren frem. Han følger til: „Men nu har antikristen med sine tilhængere forbudt ægteskab iblandt sine salvede og kronragede papister, og han vil, at ingen præst, munk eller nonne skal giftes, hellere vil han, at de skal leve udi åbenbar hor og skørlevned. Så skændig synes for vore papister denne stand ægteskabet, at det er bedre at være en horkarl, tyv eller manddraber hos dem end en ægteviet præst eller munk, hvilket Paulus tilforn godt kunne se (1 Ti 4; David Sl 11). Tvi dem, de slemme forgiftede horjægere! Gifter en sognepræst sig, da skal han straks adskilles fra sine sogne og ikke længere være præst“.³⁴⁾ ‘Antikristen’, det er et luthersk skældsord for paven. Og sådanne overvejelser har nok vore kære gråbrødre kunnet føle som et angreb fra ‘de forbandede lutheranere’.

Et afsnit om dåbens løfte og ed giver også Borgsmed anledning til at svinge hammeren. Det er en anskuelse, man ofte træffer hos Luther, at et menneske i

dåben lover den samme fattigdom og lydighed, som munkene aflægger løfte om med deres munkeløfter. Munkene mener, de er noget særligt, men det er de ikke. Det får i Toltz’ original en præcis, men ret spagfærdig formulering. Derfor føler Borgsmed sig kaldet til at føje følgende til: „Her (i dåben) lover munken at kæmpe mod sit eget kød, mod verden og djævelen. Og dette løfte varer lige til døden og er så svært, at alle menneskers gode gerninger er ganske ringe til at fuldkomme det. For mennesket gør altid mindre godt, end det har lovet; derfor gøres det ej behov, at det tager sig flere løfter på; man skal først gøre det første løfte fyldest, kan man så gøre mere, så kan man siden love mere. Det løfte, som munke og nonner gør, er ikke uden et ret gækkeri og abespil, og det sker ud af uvidenhed om skriften, at de lover kyskhed, som ikke står i deres magt, fordi den er en Guds gave“.³⁵⁾

Man kan lægge mærke til, at selv om tonen er barsk, mangler der ikke argumenter. Endda kan man genfinde retfærdiggørelseslæren her: Mennesket kan ikke opfylde lovens krav, men er henvist til at leve af Guds nåde.

Videre føres vi frem gennem ‘forskell på mad’, ‘skriftemål’, ‘hellige dage’, ‘helgendyrkelse’, ‘hvad ret Guds ære er’, ‘hvad afguder er’, til et afsnit om ‘antikrister og falske profeter’. Her får munkene et sidste slag på hattepulden: „sådanne (falske profeter, som holder sig til menneskelære) er nu alle de papister og farisæere, som kalder sig munke, som med menneskeord forvender Guds sand-

heds ord for deres egen bugfyldes og gavns skyld, dem selv til evig skade og fordærvelse. Som hver kristen nu må se og kende, gud ske lov!⁴⁹⁶⁾

Lad dette være nok til at vise, hvordan Borgsmed fører med sig i sin teologiske bagage et voldsomt angreb på munkevæsenet. Ikke begrundet i had til munke som sådan, heller ikke i personlige oplevelser, der har givet ham aversion mod munke, men som overalt hos reformatorerne begrundet i, at man har fundet de teologiske argumenter, som Luther fandt frem, overbevisende.

Trosfrihed

Noget af det, der gør denne periode så yderst interessant, er, at de to parter blev tvunget til at tale sammen. Af de sociale og politiske forhold, og vel også af kongens personlige overbevisning, skabtes der et klima, hvori der pludselig og ganske umotiveret kom til at herske trosfrihed. Og frihedens vidunderlige gaver ytrer sig også herhjemme i de højst kvalificerede indlæg, der kom fra både den ene og den anden side.

Det blev kongen, der kom til at give tydeligst udtryk for denne frihed. Han skriver til herredagen i Odense i 1527, at 'den kristelige tro er fri, og ingen af dem (rigsråderne) ville vel gerne, at nogen skulle nøde eller trænge dem fra deres tro, og så kunne de vel besinde, at de, som er af det hellige evangelium, eller som er lutherske, som man kalder det, de ville ej heller trænges fra deres tro'. Dette lyder, som går kongen ind for den rene og skinbarlige trosfrihed. Men skinnet

bedrager. Der er tale om taktik. Det er en midlertidig opfattelse, han dør giver udtryk for. Senere, da han overfor de præster, han har indsættelsesretten for, skal give retningslinier for deres væren og virken, er der ikke tale om, at nogen trosfrihedsopfattelse skinner igennem; de får at vide, at de skal bekæmpe alle de gamle papistiske uvaner.

Og så kom borgerkrigen Grevens Fejde, og som afslutning på den tromlede Johan Rantzaus landsknægte en banet vej for den lutherske hertug Kristian til tronen. Han benyttede sig så af en heldig situation til at få bisperne afsat alle tilhobe. Og så blev den lutherske religion indført. Man kunne næsten fristes til at sige, at så lukkede den lutherske ortodoksi sig over land og rige. Men der er selvfølgelig mere at sige om den periode end som så.

Men frihed i troen hører en senere periode til. Selv om vi altså fik en forsmag på den i 1500-tallet.

Noter:

1. Se *Vejle Amts Årbog*, 1996, p. 71.
2. „Franciskanerne havde de største og bedste Lokaler; naar der holdtes kongeligt Rætterting eller Herredag i en By, skal det sjældent slaa fejl, at det afholdtes i „Graabrødre Stue“.“ *Johs. Lindbæk: De danske franciskanerklostre, København 1914, side 42.*
3. *C. F. Allen: Udvalgte aktstykker vedrørende Christian den Anden og Frederik den Førstes Historie (København 1854)), bind 1, stykke 18, 'oversat' fra gammel dansk af mig. Det samme gælder alle de følgende aktstykker.*
4. *Smstds. stykke 19.*
5. *Se f.eks. Thorkild C. Lyby: Vi Evangeliske, Århus 1993, side 44.*

6. Anførte værk, side 34.
7. *Nye Danske Magazin*, bind 5, hæfte 4, side 302.
8. *Fra Poul Helgesens samlede værker*, bind IV, side 287.
9. Se f.eks. *Kirke-Leksikon for Norden*, Århus 1900, bind 1, side 32f.
10. H. Heilesen: „*Krøniken om Graabrødrenes fordrielse fra deres klostre i Danmark*“, Munksgaard 1967, side 33f. Krøniken findes på internettet: <http://www.fritidsnet.dk/users/Riis/GRAAB.htm>.
11. *Sammesteds*, side 31 og 44.
12. Se *Kirkehistoriske Samlinger*, første bind (1849-1852), side 403 note 45.
13. Se *Heilesen*, side 60.
14. Se Kr. Erslev m.fl.: *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, København 1879, side 337.
15. *Registranten*, side 272 og 336.
16. *Nye Danske Magazin*, femte bind, tredje hæfte, side 220.
17. *Nye Danske Magazin*, femte bind, fjerde hæfte, side 292.
18. *Registranten*, side 279.
19. V. Lorenzen: *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*, 1914, side 33.
20. *Heilesen*, side 52, delvis min oversættelse.
21. *Franciskanerne måtte ikke omgås penge*.
22. *Kirkehistoriske Samlinger*, bind I, side 407, note 46.
23. *Heilesen*, side 74, delvis min oversættelse.
24. *Registranten*, side 337.
25. *Registranten*, side 208f. Af den samtidige 'Malmøbog', gendudgivet i 1868 af H. F. Rørdam, kan man se, at pengene er blevet brugt efter hensigten, *Malmøbogen*, fol. 18a.
26. Her citeres efter en faksimile-udgave fra 1987: *Fem skrifter fra reformationstiden*, Reitzels forlag, side T 85.
27. *Faksimile-udgaven*, side T 254.
28. *Faksimile-udgaven*, side T 131.
29. *Malmøberetningen*, se H. F. Rørdam, *Skrifter fra Reformationstiden*, København 1885-90: *De artickle Scriffte oc handell*, ...side 19.
30. *Faksimile-udgaven* fra note 26, side T 87.
31. *Faksimile-udgaven* fra note 26, side T 90.
32. *Faksimile-udgaven* fra note 26, side T 96.
33. *Faksimile-udgaven* fra note 26, side T 106.
34. *Faksimile-udgaven* fra note 26, side T 107.
35. *Faksimile-udgaven* fra note 26, side T 109.
36. *Faksimile-udgaven* fra note 26, side T 119.

Det russiske hof i Horsens

Af Bodil Møller Knudsen, Ole Schiørring og Annette Lerche Trolle¹⁾

1700-tallets stridigheder om den russiske zartrone kom til at præge livet for Anton Ulrik af Braunschweig-Lüneburg og hans hustru Anna Leopoldovna af Mecklenburg samt deres 5 børn. Efter kejserinde Elisabeths magtovertagelse i 1741 blev de fængslet og deres søn, den afsatte barnezar, Ivan 3. adskilt fra resten af familien. Han blev myrdet i 1764, kort efter at Katharina den Store var kommet til magten. Anton Ulriks og Annas næstældste barn, Katharina, var født i frihed, men endnu tre børn, Elisabeth, Peter og Alexej, blev født i fængslet, inden Anna døde i 1746, 28 år gammel.

Anton Ulrik sad med sine børn fængslet i klosteret Kolmogorij nær Arkan-gelsk indtil sin død i 1774. Han var da 60 år gammel. Seks år senere bestemte Katharina sig til at frigive de fire søskende. I begyndelsen af 1780 skrev hun til børnenes faster, enkedronning Juliane Marie af Danmark, og bad om, at de fire søskende måtte blive overført fra Arkan-gelsk til Norge for at få bopæl dér og leve i al ubemærkethed og stilhed resten af deres levetid.

Rejsen til Danmark

Juliane Marie svarede imødekommende, men mente dog, at børnene ikke kunne leve i den ønskede ubemærkethed i de norske søstæder, som drev en betydelig skibsfart. Derimod foreslog hun, at de bosatte sig i den jyske by Horsens, „der ligger dybt inde i landet ved en fjord, lige langt fra havet og de store veje, og hvor der er der passende lokaliteter at få“.

Kejserinden accepterede denne løsning. Forberedelserne til løsladelsen skete i stor hemmelighed. De fire søskende forlod Kolmogorij den 27. juni 1780 – kl. 01 om natten for ikke at vække opmærksomhed – og sejlede på en yacht til fæstningen Novodvinskaja, hvor de gik om bord i fregatten „Polarstjernen“. Adjudant og selskab på rejsen var oberst Ziegler, kommandant på fæstningen Schluselburg. Rejsefølget bestod desuden af en præst, to kirketjenere, landrådinde Liliensfeld og hendes to døtre som selskabsdamer samt fyrstefamiliens mangeårige tjenerstab.

Undervejs måtte de fire ikke skrive

eller modtage breve, ikke forlade skibet og ikke modtage besøg. Hemmelighedsfuldheden og det faktum, at de måtte tage den farlige tur rundt om Nordkap i stedet for at sejle fra Skt. Petersborg, skyldes formodentlig, at kejserinden stadig betragtede dem som tronprætendenter.

Turen omkring Nordkap var hård, og det tog 10 uger for „Polarstjernen“ at nå Bergensfjorden. Her havde det danske krigsskib „Mars“, udrustet med 50 kanoner og en besætning på henvend 200 personer, ventet siden 3. juli. Også fra dansk side havde man lagt slør over operationen. „Mars“ var afgået fra København den 12. juni på en hemmelig mission, og først efter nogen tid vidste kommandørkaptajn Lütken og hans næstkommanderende, kammerherre Plöyart, hvad missionen gik ud på.

12. september gik det russiske selskab – i alt 29 personer – om bord i „Mars“, uden at have sat fod på norsk jord. 23. september afsejlede „Mars“ fra Bergensfjorden med kurs mod Jylland, men forsinkedes af storm, og først 5. oktober ankom de til Fladstrand i Nordjylland (ved det nuværende Frederikshavn). Her gik selskabet i land, ledsaget af kammerherre Plöyart, som blev den russiske families første hofchef. Tilbage på skibet blev der imod hele det russiske følge. Til trods for Katharina den Stores ønske om at medgive familien et passende russisk følge af begge køn, havde Juliane Marie bedt om, at der ikke blev ansat russere ved hendes broderbørn i Horsens. Formodentlig med den baggrund, at skulle den danske regering være ansvarlig for, at fyrstefami-

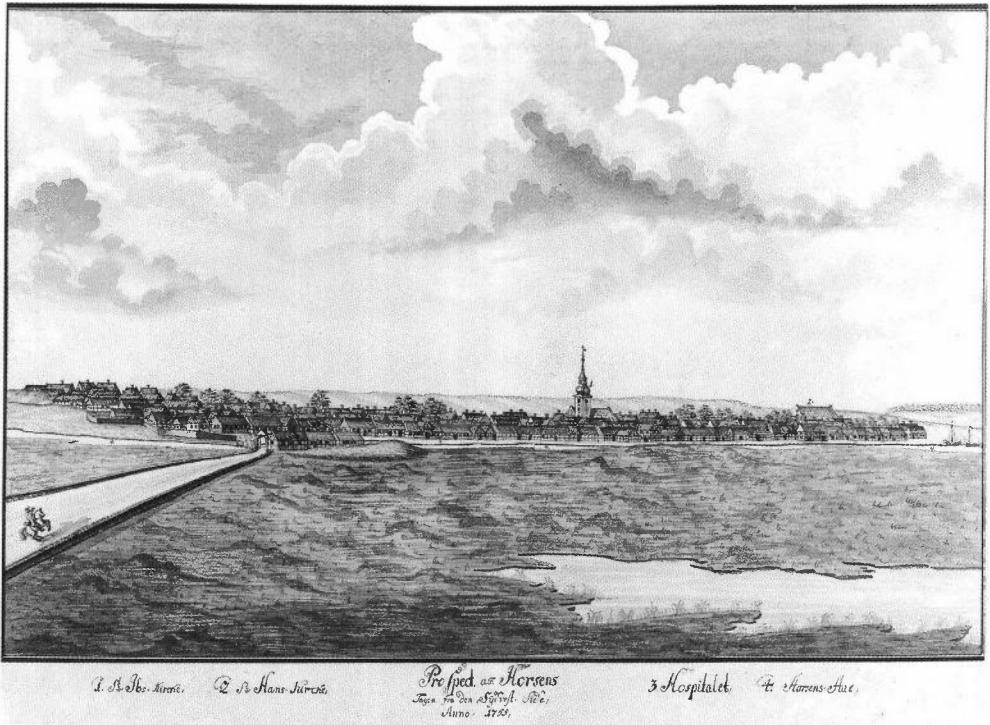
lien ikke forlod Horsens, og at de ikke fik „ubudne besøg af russere eller personer, der være mistænkelige i politisk forstand“, ville hun selv vælge de ansatte.

Den russiske kejserinde fastholdt ønsket om en russisk præst og to russiske kirkebetjente ved Hoffet i Horsens, men accepterede i øvrigt Juliane Maries afslag, skønt hun mente, det ville blive et hårdt slag for familien at undvære „...de på hvilke de stolede fuldstændigt“. De fire blev da også ulykkelige over at skulle skilles fra deres trofaste stab – ikke mindst fra de to piger, som efter sigende var deres halv søstre, Anton Ulriks uægte børn med en kvinde i Kolmogorij, som de var opvokset sammen med. Kejserinden har uden tvivl kendt til dette forhold, men har ikke villet indvie Anton Ulriks søster i det.

Rejsetoget bestod af to herskabsvogne og tre vogne for følget samt 16 landbrugsvogne til at transportere de store udstyrskasser, som man førte med fra Rusland. På turen til Horsens overnatte de man på herregårde eller i de større byer. I Aalborg hvilede man ud i tre dage hos den gæstfrie stiftamtmand von Osten, der som tidligere gesandt i Skt. Petersborg talte russisk. Byen havde stillet æresvagt, og man sørgede for, at den fyrstelige familie blev udstyret med pålidelige herskabskuske, der kunne køre dem resten af vejen til Horsens. Også den nørrejske by Viborg blev besøgt på rejsen. Den 13. oktober om aftenen ankom selskabet endelig til Horsens.

Horsens i 1700-årene

Det Horsens, de fyrstelige mødte, var på

Prospekt fra 1755 af Horsens set fra syd. Bindingsværksbyggeriet dominerer byggeskikken. Til højre ses byens havn. Det kongelige Bibliotek.

mange måder en mindre, dansk købstad i fremgang. Byen havde på dette tidspunkt ca. 2300 indbyggere, og efter en række årtier med dårlige økonomiske vilkår blomstrede både håndværket og handelen. Ikke mindst byens købmænd, som selv yndede at kalde sig negotianter, havde fremgang. De baserede store dele af deres købmandshandel på egne jordbesiddelser og førte en udstrakt handel med landbrugsvarer til Nordtyskland, Norge og landets hovedstad København. Siden 1724 havde byen desuden været garnisonsby for Det Slesvigske Kyrasserregi-

ment, hvilket bragte yderligere indtægter til Horsens.

Denne handelsbaserede rigdom fik i høj grad indflydelse på byens udseende, som i løbet af 1700-årene undergik så store forandringer, at der næsten var tale om en total ændring af den samlede bygningsmasse. De gamle ejendomme fra middelalderen og 1600-årene blev enten helt nedrevet eller ombygget til ukendelighed. I byens gader rejste nye købmændsgårde sig på de store bygrunde, der også blev udnyttet til pak- og lagerbygninger. Gårdene var næsten alle op-

ført i bindingsværk, som i Horsens var karakteriseret ved at fremstå med tavl, som var kalket lysegule og omkransede af rødbrunt træværk. Der var kun få dekorationer, idet alene velanbragte skråstivere lavede op på murfladerne. Udskæringer i træværket forekom dog i de tilfælde, hvor Horsens-købmændene prydede deres porte og døre med smukke, udskårne overliggere, hvori de som regel lod skære en lille belærende, kristen sentens og deres initialer, så omverdenen kunne se, hvilken rigdom og soliditet, de omgav sig med.

Ind imellem de mange bindingsværksgårde blev der også opført enkelte grundmurede ejendomme langs byens meget brede hovedstrøg, Søndergade, som for eksempel apoteker Jacob Schmidts hus fra 1736 og genboen Gerhard Hansen de Lichtenbergs palæ fra 1744. Oftest havde bygningen en grundmuret og pudset gadefacade, hvorimod resten af ejendommen var i bindingsværk.

I tiden op mod 1780 var det især den lokale bygmester Anders Kruuse (1745-1811) og billedhuggeren Jens Hiernøe (1748-1801), der stod bag de nye byhuse i Horsens, og de skulle begge komme til at arbejde på ombygningen af det hus, der kom til at tjene som Palæ for det russiske hof.

Da de fyrstelige ankom til Horsens, var det kun tredje gang, de nogensinde havde oplevet en regulær by. De to første gange var på rejsen gennem Jylland med ophold i Aalborg og Viborg. I Horsens mødte de en by, der var så præget af 1700-årenes arkitektur, at byen af sin sam-

tid ansås for en af landets mest moderne købstæder.

Det var imidlertid ikke med baggrund i byens udseende, at den blev udvalgt som residensby for de fire russiske søskende. Placeringen i netop Horsens var efter idé af daværende statssekretær, senere udenrigsminister, Ove Høegh-Guldberg, der var en nær fortrolig af enkedronning Juliane Marie. Høegh-Guldberg stammede selv fra Horsens og fandt den på mange måder ideel som residensby for de fire søskende. Det var en overskuelig by, som ikke på nogen måde spillede en rolle i datidens politiske liv, og samtidig kunne det russiske fyrstehof bringe en god indtægt til byens håndværkere og handelsfolk.

Palæet på Torvet

Det kongelige danske hof havde i løbet af forsommeren erhvervet sig to anselige købmandsgårde på Kirketorvet i Horsens. De skulle nu tjene som herskabelig bolig for de fire russiske søskende. For selve ombygningen fra købmandsgård til Palæ stod hofbygmester C. F. Harsdorff (1735-1799). Han var en af tidens mest aktive danske arkitekter og kom i en lang årrække, i anden halvdel af 1700-årene, til at stå bag byggeriet af mange store og imponante bygninger, der prægede især datidens København. Stilmæssigt var han inspireret af den franske arkitekt N. H. Jardins byggerier og den nye klassicisme.

C. F. Harsdorff ankom til Horsens i juni 1780, og der var således ikke megen tid til arbejdet. Han valgte derfor at ombygge de to gårde, således at de fik en fæl-

les og samlet plan indvendig, men fastholdt de oprindelige facadelinier. Til hjælp med byggeriet havde C. F. Harsdorff to af sine forhenværende elever fra Akademiet, nemlig forannævnte bygmester Anders Kruuse og billedhugger Jens Hiernøe.

Den store grund, der opstod ved sammenlægningen af de to ejendomme, lå mellem Kirketorvet og åen, hvor tidligere byens havn havde ligget. Mod Kirketorvet lå hovedbygningen med midterfløj og i den østre sidefløj var placeret vaskehus samt stryge- og rullestuer. Vinkelret på denne befandt den planlagte bolig for de russiske præster og kirketjenere sig, og sammenbygget hermed lå tjenestefolkenes spisestue, køkkenet, fadburet samt diverse kamre. Hovedbygningen var i to stokværk, og der var kun adgang gennem den vestre port, hvor der også var indrettet rum for Palæets vagt, som var hentet ved Det slesvigske Kyrasserregiment. Den valgte planløsning viser på flere områder, hvorledes man forsøgte at sikre, at husets beboere ikke umiddelbart kunne forlade bygningen uden opsyn.

Porten var udsmykket med en træfron-ton lavet af Jens Hiernøe. Denne er stadig bevaret på Horsens Museum. På selve porten var det braunschweig-lüneburgske våben anbragt. Hovedbygningens facade viser tydeligt, at der var tale om „sammenbragte børn“. Kun den østre fløj har fået et klassicistisk udseende med store palævinduer. I fyrstetiden blev denne fløjs portindgang fjernet, og i selve portrummet blev anlagt en lille have.

I nederste etage i hovedbygningen hav-

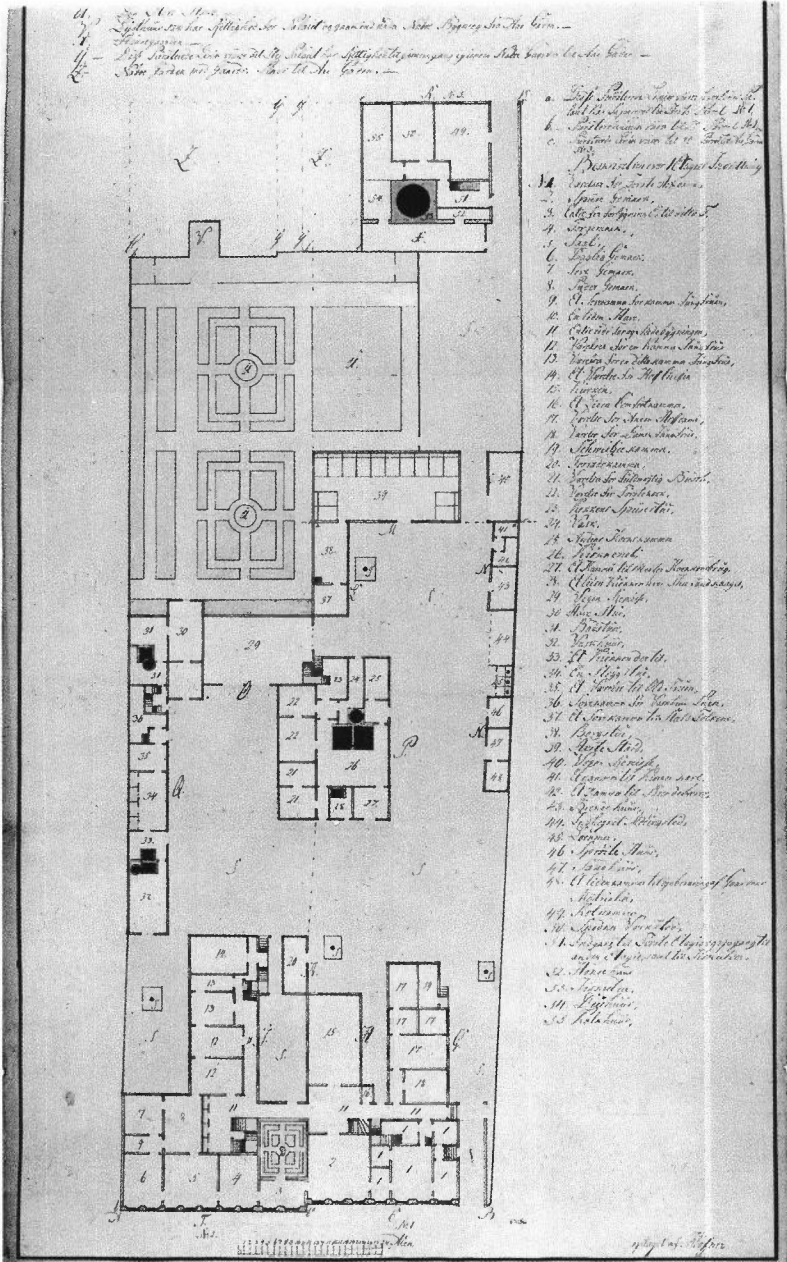
de de to prinsesser deres gemakker og tjenestepigerne deres kamre. Her fandtes også spisesalen, hvortil maden hver dag blev bragt fra køkkenfløjen, der lidt upraktisk lå ude bag hovedbygningen.

Øverst boede de to prinser med tjenestefolk, og heroppe fandtes også et større billardværelse til adspredelse for de fyrstelige.

Midt i komplekset havde C. F. Harsdorff indrettet et anseeligt kapel. De forestillinger, han har haft om en russisk-ortodoks kirke, må have været vage. Da den russiske præst ankom til Palæet, fjernede han hele den indretning, Harsdorff havde opsat og opstillede en medbragt ikonostas, d.v.s. en ikon-væg gennembrudt af tre åbninger mellem kor og skib, som det er vanligt i et russisk-ortodokst kirkerum. Professor Harsdorff havde også indrettet to værelser som beboelse for præsten, idet han regnede med, at russiske præster ligesom de romersk-katolske var ugifte. Da den første russiske præst mødte med kone og to børn, blev de i hast indlogeret i Martha Hjernøes gæstgiveri, hvor de boede i en uges tid, til man havde fundet bolig til dem andet steds i byen.

Bagest på grunden lå Palæets store have med lysthuse, hvor de fire søskende kunne være usete i forhold til Palæets øvrige bygninger. Nederst på grunden lå en praktisk lille iskælder.

C. F. Harsdorff stod også for indretningen af de forskellige rum, og de stod ikke tilbage for de normer, det danske kongehus ellers havde, hvilket udtrykkeligt var pointeret af enkedronning Juliane Marie.

Grundplan over Palæets grund og bygninger. Bemærk at nord er nedad. Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.

Alle rum var dekoreret med stuklofter, og væggene var betrukket med tapet, der var indskrevet fra København. Det samme gjaldt en række møbler, sølvtøj og senge- linned samt køkkenredskaber. En stor del af inventaret var dog medbragt fra Rusland. Til husets opvarmning blev der i rummene opsat to kaminer og i alt 56 kakkelovne af forskellig størrelse, ligesom køkkenet blev velforsynet med spid- og kogesteder.

I oktober 1780 kunne C. F. Harsdorff afslutte det store ombygnings- og indretningsarbejde. Trods den korte periode han havde til rådighed, havde han skabt en række gode rammer for de fire søsken- des landflygtige liv i Horsens. Den samlede pris for indretningen og ombygningen beløb sig til i alt 51.994 rigsdaler, hvilket var en betydelig sum på denne tid. Af dette beløb betalte det danske kongehus kun 2.536 rigsdaler, resten blev refunderet af den russiske stat.

C. F. Harsdorff's arbejde på Palæet fik en afgørende indflydelse på det videre byggeri i Horsens by. En række nye ejendomme fra 1780erne og 1790erne, især opført af Anders Kruuse, var alle holdt i den nøgterne, jyske klassicisme, som netop Palæet for det russiske Hof så åbenlyst afspejler.

Hoffets ansatte

Fra begyndelsen var det planlagt, at hofholdningen skulle udgøres af 44 personer. I folketællingen fra 1787 oplyses, at antallet af personer, som boede i Palæet på daværende tidspunkt, var noget mindre, nemlig 31. I dette tal var dog de

endnu levende tre russere ikke indeholdt. I alt boede her altså 34 personer – næsten samme antal, nemlig 36, boede her i 1801. Selvom antallet af fyrstelige personer nu var faldet til een, opretholdtes hoffet med et stabilt antal personer.

Hoffet styredes af hofchefen og hofme- sterinden i samråd med de russiske fyrste- søskende og efter de retningslinjer, som var blevet givet fra det russiske og det danske hof. Desuden bestod tjenerstaben af hofintendenten, hofdamer, kammer- jomfruer, kammertjenere, stuepiger, køk- kenpiger, lakajer, kuske, køkkendrenge og arbejdsfolk. Antallet af tjenestefolk og andre hjælpere var lidt større end i andre af datidens velstående husholdninger. Det, som imidlertid adskilte denne hus- holdning fra andre, var, at her var tale om et hof, hvilket var enestående i Danmark, som ellers havde sit eneste hof i rege- ringsbyen København.

Bortset fra de gejstlige talte i begyndel- sen kun hofchef Plöyart russisk. Han havde gjort tjeneste i Rusland som søofficer under Katarina den Store. Langt de fleste tjenestefolk var danskere fra byen, som kun forstod deres modersmål eller tysk. Men hofchefen gjorde sig store anstren- gelser for, at der altid var russisktalende ansatte. Straks efter ankomsten til Hor- sens skrev Plöyart til enkedronningen, at det var nødvendigt med en pige, som for- stod noget russisk, til opvartning af den døde prinsesse Katharina. Heldigvis fandtes en sådan pige, Marpha, „af russisk ek- straktion“ i Horsens, og hun blev derpå ansat ved hoffet. Desuden havde prins-

se Katharina de første to år en betroet kammerjomfru, Anna Krembs, som talte lidt russisk og derfor gik under navnet „den russiske jomfru“.

Hofchef Plöyart begyndte straks efter ankomsten til Horsens at undervise sin 13-årige pleje- og søsterdatter Helene v. Saldern i russisk med hjælp fra den russiske præst. Der blev også snart ansat en sproglærer, som skulle forsøge at lære russerne tysk. Til dette formål blev der indkøbt en russisk-tysk ordbog og bl.a. romanerne Tom Jones og Robinson Crusoe i tysk oversættelse. Tyskundervisningen lykkedes imidlertid kun i mindre grad, da det faldt russerne svært at lære deres fars sprog. Dog blev Alexej så ferm til tysk, at han i 1785 skrev på tysk til sin farbroder, hertug Ferdinand af Braunschweig. Brevet indledtes med „Geliebter Vater...“. Onkelen svarede i et hjerteligt brev: „Geliebter Sohn...“ og udtrykte ønsket om, at han engang måtte mødes med sine søskendebørn. Det skete dog aldrig, og heller ikke fasteren, Juliane Marie, så nogen sinde de fire søskendebørn.

Hoffets fødevareforsyning

Kontakten mellem Horsens by og hoffet udgjordes ikke alene af de ansatte, også hovedparten af fødevarerne til bespisning af Palæets beboere kom fra Horsens og den nærmeste omegn. De mest nødvendige varer til husholdningen kom fra byens handlende eller fra omegnens godsejere, hvoraf nogle også havde bybesiddelser, som de kunne levere helt friske madvarer fra. Hoffets nabo mod vest var

godsejer og kammerherre Christoffer Gersdorff, som via sin hustru var kommet i besiddelse af godserne Merringgård og Ussinggård ikke langt fra Horsens. Han leverede frisk mælk og fløde fra sin gård i byen og smør, kød, æbler og champignons fra sine landbesiddelser. Hoffet forsynede sig selv med fjerkræ og æg fra Palæets hønsegård. Byens bagere leverede brød, kager og de sukkerelskende 1700-tals menneskers yndlingsspisestof, konfekt i alle former og sammensætninger. Hos en af byens slagtere indkøbtes oksekød, kalvekød, talg, kalvetunge, kalvebrissel, fedekalvehoved og skinke. Fra de nærliggende større godser forsynedes hoffet med forskellige former for grønsager samt „sydfrugter“ fra drivhuse og orangerier, ligesom disse gårde også var forsyningsdygtige med vildt. Fra godset Serridslevgård, nordøst for Horsens, sendtes f.eks. brokfugle, bekkasiner, agerhøns og harer. Fra Skanderborg sø fik man ferskvandsfisk, bl.a. gedder og ørreder, fra åerne ved Vejle kom der laks, i de nærliggende salte farvande blev der fanget torsk og flyndere, og fra Højer ved Sønderjyllands vestkyst leveredes friske østers.

Fra fjernereliggende egne kom appelsiner, pommeranser, vindruer, kastanjer, franske rainetter, granatæbler, korender, peber, kanel, nelliker, søde og bitre mandler, konfektrosiner, spanske ansjoser, oliven, ris, nudler, ost fra Schweiz og fra Holland. Ved hoffet blev der, som det var almindeligt på denne tid, drukket både kaffe, te og chokolade. Vinkælderen var fyldt med Bordeaux-rødvin, rhinskvind,

champagne, tør Madeira, likør og stærkt øl. Efter år 1800, hvor naboen, kammerherre Gersdorff, fik en fransk emigrant som svigersøn, blev der købt vin til hoffet på det sydfranske gods i Tavel (Langedoc), hvorfra denne stammede.

Madvanerne ved det russiske hof havde utvivlsomt deres baggrund i, hvad et dansk hof anså for rimeligt at sætte på bordet. Man kan vanskeligt forestille sig, at de fire russere, som led af bl.a. mangelsygdommene skørbug og engelsk syge, havde haft samme variation i fødevarerforsyningerne i Kolmogorij. En almindelig

dansk familie ville på dette tidspunkt heller ikke have haft større variation i kosten. Det var overklassens privilegium at spise så godt, d.v.s. at spise så varieret året rundt. Det er bemærkelsesværdigt, at hoffet altid fik fersk, frisk mad, ligegyldigt hvilken årstid man befinder sig på. Hvor udbuddet af fødevarer var elendigt og dyrt for almindelige mennesker i februar og marts, da spiste hoffets medlemmer friske skaldyr og friske fisk i mængder. Hvad angår mad og drikke, manglede der intet i den russiske husholdning på Torvet i Horsens.

Palæet på Torvet i Horsens. C.F. Harsdorff ombyggede de to gårde midt i billedet. Det højre hus blev nedrevet i 1915 og resten i 1962. Foto af Hugo Mathiessen 1914, Nationalmuseet.

Under bevogtning

Imidlertid var tilværelsen for russerne på andre måder begrænset. Udover den indskrænkning i livsudfoldelsen, som er resultat af, at man lever i landflygtighed, ikke forstår sproget i ens omgangskreds, og ikke deler religion med de mennesker, man lever blandt, så kom dertil også den isolation, som fremkaldtes af sygdom og svagelighed. Ingen af de fire russere levede noget helbredsmæssigt godt liv, de var alle prægede af opvækstens kummerlige forhold. Og de tre af dem døde da også i en for deres samfundsgruppe relativ ung alder. Elisabeth, blev 38 år gammel, Alexej blev 41 år, Peter blev 52 år og Katharina, der var den ældste, levede også længst og blev 66 år.

Hertil kom en mere fysisk form for indespærring, der bestod i, at de fire fyrstelige personer havde forbud mod at overnatte andre steder end på Palæet. Dette betød selvfølgelig en indskrænkning i deres bevægelsesfrihed og i deres mulighed for at tage del i det selskabelige liv på egnens godser og blandt andre mere fjerntboende ligesindede. Imidlertid fandt de ud af at fordrive tiden. De kørte dagsture i omegnen. Om sommeren tog de af sted i en af husets mange vogne, om vinteren hengav de sig til deres kæreste tidsfordriv, nemlig at køre i kane. Fra Rusland havde de medbragt smukke pelsforede kanetæpper, som vakte stor beundring. Ikke langt fra hoffets gård lå et ridehus, hvori der var opstillet en karrusel, som også blev benyttet af de to prinser. Hoffet begav sig også på spad-

sereture både i byen og i Palæets veludstyrede have, der prydedes af statuer, blomsteropsatser, vaser, tyrkiske telte og andet af samtidens yndede udsmykning. Begge steder var der andre mennesker at møde. 16. juli 1794 var der f.eks. i Palæets have besøg af den danske maler Hans Hansen, der da tilbragte et halvt årstid i Horsens med at male portrætter af byens velstillede familier. Denne juledag var han inviteret på besøg i Palæet hos kammerjunker Hauch og hans kone. Medens maleren sad og spiste bær øverst i et kirsebærtræ, kom prins Peter forbi og, som der står i malerens dagbog, „hilsede meget venlig“. I haven levede også prins Peters abe og æsel, og her blev der skabt plads til kulisser, når omrejsende teatergrupper optrådte eller musikgrupper musicerede. Vinterens fornøjelser udfoldede sig især ved kortbordet eller i billardværelset, hvor billardbordet, der sidst i 1700-årene syntes at have stået i ethvert rummeligt og velstående hjem, havde sin plads.

Særligt i de første år var der en del hemmelighedskræmmeri omkring hoffet. Dette gjaldt særligt russere. Ingen tilrejsende russere måtte modtages ved hoffet – den eneste kendte episode er i vinteren 1782-83, hvor en russisk matros, Johan Hitrov, henvender sig på Palæet efter et skibsforslis. Han havde hørt, at han havde landsmænd i Horsens og søgte nu hjælp her. Hofchefen sørgede for, at han blev indlogeret og fik forplejning et sted i byen og kontaktede så Høegh-Guldberg for at få at vide, hvordan sagen skulle håndteres. Denne svarer: „Hvad den

russer angår, som så arm er kommen til Horsens, så vil Hs. Majestæt, at samme russer må gives til fortæring og rejse 60 rigsdaler af højstsamme selv....Man vil ikke have, at russere skulle komme til Horsens, og min ven véd årsagen. Derfor har ej heller brevet måttet blive afleveret til den russiske minister...“.

Hoffets økonomi

Det russiske hof fik i apanage 32.000 rubler fra det russiske kejserhof om året. Pengene kom fra Rusland via Hamburg til hoffets hovedkassimester i København. Herfra blev de overført til amtsforvalteren i Skanderborg eller Århus, som skulle udbetale penge til Palæet i Horsens på nærmere forlangende. På Palæet blev pengesager forvaltet af hofintendanten. Alle større indkøb og nye faste udgifter skulle godkendes af Juliane Marie, hvilket aldrig var noget problem, og det årlige regnskab skulle forelægges kongen. Efter fasterens død i 1796 bliver hoffets økonomi overdraget hendes søn, arveprins Frederik, medens det årlige regnskab fortsat skal forelægges kongen. Senere overtog prins Christian Frederik tilsynet med hoffets pengesager.

Bortset fra at man i 1791 måtte låne 7000 rigsdaler af den kongelige amtsstue i Århus, blev de 32.000 rubler aldrig brugt op. Men man sparede også. Efter Elisabeths dyre begravelse gav man således kostpenge til flere ansatte i stedet for at bespise dem ved hoffet, ligesom flere ansatte fik til opgave selv at holde sig med tøj mod fast tilskud. Desuden blev nogle opgaver – for eksempel vask af silke-

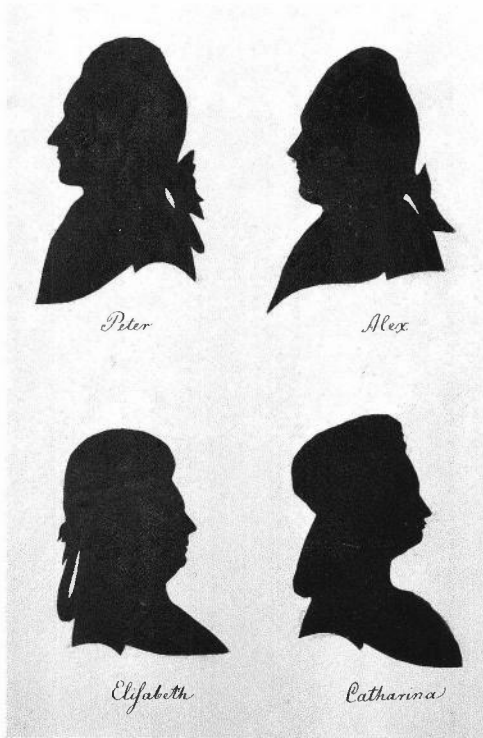
strømper – lagt uden for huset. Især i de senere år, hvor Katharina var alene tilbage, blev der ved hoffet opsparret betydelige summer, som arveprins Frederik modtog i arveforskud.

Ligesom kejserhoffet i Rusland således sørgede for de fire fyrstebørns økonomi, så sørgede det også for deres sjælefred. Den russiske præst og de to russiske kirketjenere, som til stadighed gjorde tjeneste ved hoffet, var ansat af den russiske regering og var de eneste landsmænd, som kom ved hoffet. Præst og kirketjenere blev udskiftet med nogle års mellemrum.

Den fyrstelige familie var vokset op med den russisk-ortodokse tro, skønt man kunne have forventet, at deres lutheranske fader ville have påvirket dem i denne henseende. I Horsens havde Katharina i sit gemak en lille olielampe, som altid brændte. Til den indkøbtes årligt 50 flasker fin provenceolie. Den har formodentlig hængt foran et andagtsted med en ikon, som det var almindeligt i Rusland. Tilsvarende olielampe fandtes i familiens gravkapel. Her blev der nemlig i 1793 ophængt „en ny lysekroner i form af en vase, hængende i kæder“.

Død og begravelse

Den første af de fire søskende, Elisabeth, døde allerede i 1782, to år efter ankomsten til Horsens. Elisabeth led af tungsind, måske savnede hun de to halvsøstre, som var sendt tilbage til Rusland, måske en officer, som hun efter sigende skulle have været forelsket i. Ifølge en af hofdamerne var hun også misfornøjet med sine

Silhuettbillede af de russiske prinser og prinsesser. Befandt sig i Enkedronning Juliane Maries privatarkiv og er antagelig en gave fra prinsesse Katharina, der selv har klippet dem. Rigsarkivet.

begrænsede udfoldelsesmuligheder. Engang gav hofchefen hende en stilids, som var afrettet til at trække vand op i sit bur. Da hun så lænken om fuglens lille ben, brast hun i gråd, løste fuglen og slap den ud af vinduet med ordene: „Du var sindbilledet på mig selv, dig vil jeg give friheden“.

Ved Elisabeths død sendte hoffet i København et mægtigt sørgeudstyr. Sadelmageren betrak visitgemakket, hvor den døde prinsesse skulle ligge på lit de

parade, og de to tilstødende salsværelser, med sort klæde. Også lysekroner samt paradetrappen blev beklædt med sort krepflor. Prinsessens lig blev balsameret med bevarende urter, balsamiske olier, kamfer og alun, og liget blev svøbt i et lagen behandlet med hvid voks. Kistens bund blev dækket med braunschweigsk humle. Guldsmedefamilien Brandt leverede en stor sølvkapsel med låg, indvendig forgyldt, til prinsessens hjerte. Under lit de paraden var sølvdåsen anbragt på et lille bord ved kistens ene side – på et tilsvarende bord på kistens anden side lå prinsessens smykker, og omkring kisten stod det braunschweig-lüneburgske våben i seks udgaver. Oven på kisten blev anbragt en stor sølvplade med latinsk indskrift samt familievåbnet i drevet arbejde.

Den 15. november, 23 dage efter sin død, blev prinsessen bisat i Klosterkirken. Bisættelsen fandt sted under stor højtidelighed og med deltagelse af både udenbys officerer, garnison og befolkning. Kirkeklokkerne ringede, og der blev strøet grønt, hvor følget skulle gå. Garnisonen holdt nysgerrige på afstand. Kisten blev af kaptajner båret ud af Palæet under en sort fløjls Himmel med sølvkvaster. I kirken udførte den russiske præst begravelsesritualet, der blev svinget røgelse, og spillet sørgemusik – blandt andet en sørgekantate ved stadsmusikanterne.

Samme ceremoniel udfoldedes ved Alexejs død og begravelse i 1787 og ved Peters død 1798. Katharina døde sidst, i 1807. Hun ville ikke balsameres som

sine søskende. Desuden ønskede hun, at de fire søskendes kister skulle sænkes ned under kapellets gulv. Med sig i kisten havde hun det sammenrullede billede af sin stamfader, Ferdinand den Første af Braunschweig-Bevern, samt en sølvmonnt med billedet af hendes bror, Ivan 3.

Alle fire blev således stedt til hvile i Klosterkirken, i det kapel i kirkens sydøsthjørne, der over indgangen prydes af det braunschweig-lüneburgske våbenskjold, og som stadig kaldes det russiske kapel. Oprindeligt lod førnævnte Gerhard Hansen de Lichtenberg kapellet opføre og indrette til brug for sig selv og sin familie. Han døde i 1764. Da hofchef Pløgart købte begravelsesplads i 1782 til den først afdøde prinsesse, Elisabeth, betingede han sig ret til at vælge begravelsespladsen til russerne. Han øjne faldt på de Lichtenbergs kapel, hvor der på dette tidspunkt stod to kister. De blev fjernet fra rummet og ført til et andet af kirkens kapeller, og således måtte de Lichtenberg – familien vige fra deres smukke gravkapel for at give plads for de fire russiske fyrstelige personer. Kisterne blev efter Katharinas død nedsat i kapellets gulv, men i selve kapellet er de fire udlændige russere mindet med to marmortavler.

Efter Katharinas død i 1807 indledtes opløsningen af hofholdningen på Kirketorvet i Horsens. Boet blev opgjort ved en særlig skifteret, og senere solgtes en stor del af indboet på auktion, hvorved tingene fra det russiske hof spredtes vidt omkring i Jylland og bevarede mindet om de fire russere hos mange danskere.

Note:

1) Bodil Møller Knudsen, *cand.mag. i historie og middelalderarkæologi og siden 1986 arkivar ved Byarkivet i Horsens. Ole Schjørring, cand.mag. i forhistorie og middelalderarkæologi og siden 1985 ansat som leder af Horsens Museum. Annette Lærche Trolle, cand.mag. i middelalderarkæologi og kunsthistorie, museumsinspektør ved Horsens Museum 1994-97, nu indehaver af eget firma med formidlingsopgaver inden for det kulturhistoriske område.*

Ovenstående artikel blev først skrevet som katalogtekst til sidste års store udstilling om fyrstehuset Braunschweig-Bevern på Landesmuseum i Braunschweig.

Litteratur:

Friis, H. E.: Det russiske Fyrstehof i Horsens fra 1780-1807. København 1895.

Hansen, Hans: Portrætmalerens Dagborg (1793-1797) København 1966 (genudg.).

Norn, Otto: Harsdorff og Palaiset i Horsens. Aarbøger udgivne af historisk samfund for Aarhus Stift, XXXI, 1938.

Kilder:

Rigsarkivet i København:

Kongehusets og rigets arkiv, Fol. 101: Dronning Juliane Marie (1758-1796). Breve fra Katharina 2. af Rusland m.fl. 1772-1786

1772-1786. Diverse vedr. broderbørnene, de russiske prinser og prinsesser i Horsens.

Hofetaten: Hofholdningen i Horsens 1780-1808. Indkomne breve 1780-1808. Hofholdningsregnskaber med bilag 1780-1807.

Skatkammeret 1769-1784 og Skatkammerdirektionen 1784-1803 Fol. 239: Hofholdningen m.m. 1780-1808.

Landarkivet for Nørrejylland i Viborg:

Horsens Rådstuearkiv D 13, 131: Breve til magistraten vedrørende Palæet i Horsens 1780-1809.

Horsens Byfogedarkiv B 66, 349: Auktionsprotokol 1807-1815. Auktion vedrørende Chatarina, prinsesse af Brunsvig.

Århus Amt, Skifteæsen, B 6, 887: Skifteprotokol for det højfyrstelige hof i Horsens 1781-1807.

En aftægtskontrakt fra 1877

Af Poul Daugaard¹⁾

Populært sagt er aftægt en form for alderspensionering, som i gamle dage var almindelig blandt bønder. De „gamle dage“ kan med runde tal dække nogle århundreder fra ca. 1600 til ca. 1900. Før fremkomsten af begrebet aftægt eksisterede udtrykket „fledføring“ som betegnelse for en person, som p.g.a. alderdom, fattigdom o.lign. lader sig optage i en andens husstand med ret til livsvarigt underhold mod at opgive rådigheden over sin formue, arveret o.lign. Fledføringen opgav sin personlige myndighed, havde ingen retsevne eller ejendomsevne og kunne derfor ikke arve. Det ses, at det at blive fledføring medførte langt mere vidtrækkende følger end aftægten. I Danmark har fledføring været kendt, „indtil den i løbet af 1800-tallet afløstes af andre forsorgsmåder i form af aftægt og livrente“.

Ved aftægt forstås et livsvarigt underhold i form af bolig og forplejning m.v., som den, der afstår sin ejendom, betinger sig af den nye ejer. Aftægten havde to hovedformål; dels at sikre de gamle ejeres alderdom, dels at lette generationsskiftet. For at sikre overholdelsen af indgåede

aftaler vedrørende aftægten blev der nedskrevet en aftægtskontrakt, som kunne tinglyses. En sådan kontrakt blev betragtet juridisk som en grundbyrde, dvs. en forpligtelse, som påhvilede ejendommen uanset ejerforholdet. Ved grundbyrdeafløsningsloven af 1918 blev det ikke længere tilladt at stifte grundbyrder, som er ensidige og uopsigelige.²⁾ Men det var det i 1877:

Imellem underskrevne Gaardeier Jens Nielsen Daugaard i Fredsted og hans forældre Niels Nielsen Daugaard og Hustru Karen Sørensen er idag oprettet følgende

AFTÆGTSKONTRAKT

1.

Saalænge mine Forældre ønsker at forblive sammen med mig og Familien eller en efterfølgende Eier af Gaarden, er jeg eller han pligtig til at yde dem forsvarlig Underholdning ligesaa god som jeg selv og Familien erholder saadan, saasom Bolig, Føde, Beklædning, Lys, Varme, Vadsk, Pleie og Opvartning, Lægehjælp og Medicin i Sygdomstilfælde og iøvrigt

0,27 1/6
 42213
 1857/190.

FOR DOCUMENTER AF
 FØRSTE KLASSE,
 som angaa 12000 Kroner.
 Stempel-Tarif N° 38.

Tillisch

FOR DOCUMENTER AF
 ANDEN KLASSE,
 som angaa 48000 Kroner.
 Taxt: 80 Kroner.

Jens Nielsens til med sig selv Aftægtskontrakt af 23. d. M. mellem
 Jens Nielsen Daugaard og Niels Nielsen Daugaard
 og hustru med Jens Nielsens Matr. N° 2a m. fl. i
 Fredsted, kapitaliseret til 12000 Kroner
 Kolding Herredskontor d. 25 Juni 1877.
 Gebyr 33 Øre
 betalt

Enhører til vedhæftede Aftægtskontrakt af 23. d.M. mellem
 Jens Nielsen Daugaard og Niels Nielsen Daugaard og Hustru
 med Pant i Eiendommen Matr. N° 2a m.fl. i Fredsted, kapita-
 liseret til 12.000 Kroner.
 Kolding Herredskontor 25. Juni 1877.

(sign) Tillisch

Gebyr 33 Øre
 betalt

Kontraktens forside.

alle de Bekvemmeligheder som det staar i min Magt at yde dem. Særlig bestemmes, at Aftægtsfolkene til deres ene og udelukkende Afbenyttelse kunne vælge 2 af de i Gaarden værende Værelser, som de ønske. Til disse Værelser kunne de udtage Sengesteder, Sengeklæder og øvrigt Meu-

blement af det, der findes på Gaarden, og de bestemme selv, hvad de af disse Sager ønsker at benytte.

Aftægtsfolkene har fri Adgang overalt i Gaardens Huse og overalt paa Gaardens Grund, ligesom de kunne benytte Gaardens Bohave og Redskaber og hvad der

forøvrigt findes paa Gaarden, til deres eget Brug efter Ønske.

Aftægtsmanden har med sin Gaards Afstaaelse forbeholdt sig en Hest, som Gaardens Eier skal give forsvarligt Staldrum, samt lade den fodre og passe til Aftægtsmandens Tilfredshed, ligesom der ogsaa indrømmes Plads i Vognporten til Aftægtsfolkernes Vogn og i det dertil bestemte Kammer Plads til Seletøiet. Endvidere har Aftægtsfolkene forbeholdt sig for Livstid Brugen – ene og udelukkende – af den under Gaarden hørende Fredskov Matr. N. 2^b.

Til Aftægtsfolkernes Opvartning skal Gaardens Eier koste og lønne en Pige, som Aftægtsfolkene selv antage og afskedige, men Lønnen maa ikke overstige den almindelige Pigeløn i Egnen. Saa ofte Aftægtsfolkene forlange det, skal Eierne give dem Befordring med paalidelig Kudsk, gode Heste og Fjedervogn.

Endelig skal Gaardens Eier aarlig udbetale til Aftægtsfolkene 40 Kroner, som erlægges med Halvdelen i hver 11. Juni og 11. December Termin.

2.

Dersom Aftægtsfolkene ikke ønske længere at leve i Fællesskab med mig eller Gaardens Eier, skal der ydes dem følgende Aftægt in natura:

a: til Bolig for Aftægtsfolkene skal Eierne opføre et Huus i Nærheden af Gaarden og paa dens Grund, paa det Sted Aftægtsfolkene bestemme. Huset skal være af Grundmur, med Tegtag og med gipsede Lofter, være 7 Fag stort og af 16 Alens Længde og 13 Alens

Vidde, indvendig Maal. Det indrettes efter Aftægtsfolkernes Ønske til en bekvem og efter Nutidens Fordringer passende Bolig for dem. Værelserne forsynes med passende Jernkakkelovne og i Køkkenet opsættes et Comfur, som de selv maa udvælge. Ved Huset udlægges et Fortoug, der brolægges, samt et Stykke Jord, der med Byggeplads udgjør 2 Skpr. Land g.M. og som anvendes til Have. Dette Stykke Jord besørger Eierne indhegnet, samt aarlig gjødet, gravet og besaaet efter Aftægtsfolkernes Bestemmelse uden Udgift for dem. Ved Huset graves en Brønd med Pumperedskab, forsaavidt godt Vand er der at faae, i modsat Fald skal Gaardens Eier lade Aftægtsfolkene daglig tilbringe saa meget godt og varmt Vand, som de behøve. Han skal udlægge Vei til Huset og vedligeholde og istandsætte denne. Denne Aftægtsbolig, der bliver at opføre uden nogensomhelst Udgift for Aftægtsfolkene af gode og forsvarlige Materialier, skal Gaardens Eier stedse holde forsvarlig vedlige, saavel indvendig som udvendig. Aftægtsfolkene beholde forøvrigt fremdeles deres Ret til Adgang overalt i Gaardens Huse og paa dens Grund, i Mark, Skov og Eng, samt til Afbenyttelse af de overalt værende Indretninger. Ligeledes beholde de Fredskovens Brug samt den forbeholdte Plads for deres Hest, Vogn og Seletøi.

b. de Meubler, Sengeklæder, Kjøkkentøi og Redskaber af alle Slags, som Aftægtsfolkene finde at have Brug for i deres Aftægtsbolig, udtage de til deres udelukkende Raadighed af det Løvsøre, der findes paa Gaarden. De Gjenstan-

de, de saaledes udtage, bliver deres Eien-
dom.

c. til Aftægtsfolkene Underholdning le-
veres dem aarligt: 4 Skpr. tør Rug, 4
Skpr. Hvede, 2 Tdr. Bygmalt topmaalt
pr. Skp., 2 Tdr. Boghvedegryn, 1 Skp.
gule Kikærter, og 1½ Tdr. Byg, hvilke
Kornvarer leveres 1. Mai og Mortens-
dag, hver gang med Halvdelen. Endvi-
dere leveres dem 26 Kander 7½%
Brændevin, 2 Kander Edike, 12 Pund
Kaffebønner, 6 Pund Cichorie, 6 Pund
brunt Sukker, 8 Pund hvidt Sukker, 8
Pund Pudersukker, 2 Pund Thee, 8
Pund grøn Sæbe, 1 Pund hvidt Sæbe, 4
Pund Soda, 1 Pund Stivelse, 3 Pund
Chatolskraa, 8 Pund Røgtobak af en
Mellemsort, 10 Snese friske Hønseæg
og alt fornøden Gulvsand. Disse
Præstationer ydes med 1/4 deel hver 1.
Januar, 1. April, 1. Juli og 1. October. I
hvert Aars October eller November
Maaned, naar det forlanges, leveres
dem 4 Tdr. gode Spisekartofler, 6
Skpr. Salt, 8 Pund god Humle, 2 leven-
de, fede Giæs, 64 Pund Sødmeleksost
og 16 Pund ferske Aal. I samme Maa-
neder, naar det forlanges, kunne
Aftægtsfolkene aarligt af Gaardens Faa-
reflok udtage 2 Lam med Uld. Findes
der ingen, som er efter deres Ønske,
betales dem istedetfor 16 Kr. pr. Stk. I
hvert Aars December Maaned, før Juul,
leveres dem 96 Pund godt Oxekjød og
en levende, feed Gris til Slagting, som
i slagtet Tilstand idetmindste maa have
en Vægt af 176 Pund. Ugentlig hver
Mandag leveres dem 3 Pund frisk Smør
og daglig hver Morgen om Sommeren

fra 1. Mai til 1. November 1½ Kande
nymalket Mælk og om Vinteren fra 1.
November til 1. Mai 1 Kande nymalket
Mælk daglig, der indbringes i Aftægtsbo-
ligen. I Marken i Nærheden af Gaarden
skal Gaardens Eier aarlig i de første 8
Dage af April Maaned nedlægge for
Aftægtsfolkene 1½ Skp. gode Kartoffler,
hvortil Gaardens Eier pløier og tilbereder
Jorden, samt passer dem med Hakning
og Hypning. Aftægtsfolkene kunne
opgrave disse Kartoffler efterhaanden som
de finde det for godt. Af Gaardens Have
kunne Aftægtsfolkene tage af Urter og
Frukt hvad de selv kunne spise. Samtlige
foranførte Naturalydelser skulle være i
enhver Forstand gode og forsvarlige. Eie-
ren besørger Kornvarerne formalede
naar forlanges, samt besørger ligeledes
Aftægtsfolkene Brygning og Bagning
med sit eget Brændsel til bekvemme
Tider for disse, dog kun forsaavidt saa-
dant af Aftægtsfolkene maatte blive
forlangt.

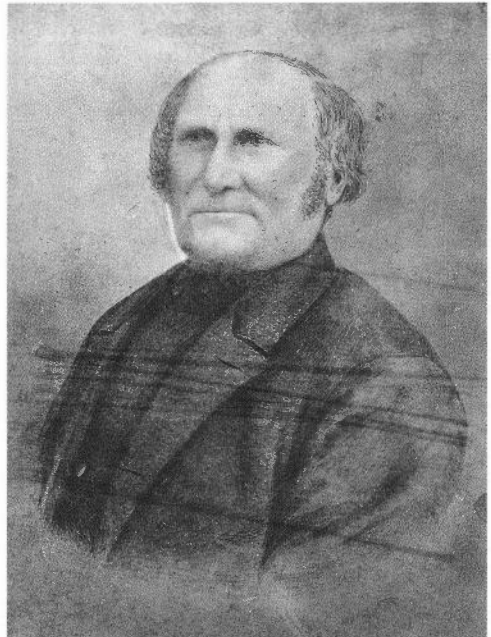
d. til Ildbrændsel leveres til Aftægtsfolke-
ne aarligt 6 Favne godt, forslaaet Bøge-
brænde, som efter deres Anviisning af
Gaardens Eier besørger sauet, kløvet
og inden hvert Aars 1. August indsat i
Aftægtsfolkene Brændehuus. Til hvert
Aars 1. October leveres Aftægtsfolke-
nes 24 Pund Talglys, Størrelsen efter
deres eget Valg.

e. Hvert Aars 1. November leveres Af-
tægtsfolkene 24 Pund renslaget Hør.
Eierens Forpligtelse til at levere Af-
tægtsfolkene Klæder og vedligeholde
dem, vedbliver fremdeles som i første
Post bestemt.

- f. Bestemmelsen i første Post om Eierens Forpligtelse til at lønne og koste en Pige for Aftægtsfolkene staa fremdeles ved Magt som der bestemt.
- g. Gaardens Eier skal paa Forlangende give Aftægtsfolkene Befordring med paalidelig Kudsk, gode Heste og Fjerdervogn, dog maa hver Tour ikke overstige en Afstand af 3 Miil fra Fredsted og Reisen maa ikke vare mere end 36 Timer. Det er en Selvfølge, at Befordringen paa Ankomststedet skal vente paa Aftægtsfolkene og tage dem tilbage til Aftægtshuset. Der kan kun forlanges 1 Kjøretour i hver Uge.
- h. I Sygdomstilfælde skal Eieren bekoste Lægehjælp og Medicin for Aftægtsfolkene og lade hente Læge og Præst, saa ofte det forlanges og befordre dem tilbage igjen, ligeledes skal Eieren besørge Medicin bestilt og afhentet paa Apotheket.
- i. Aarligt hver 1. Januar betales contant til Aftægtsfolkene 40 Kr., siger fyrgetyve Kroner.

3.

Aftægten in natura kan af Aftægtsfolkene forlanges, naar de ville og forsaavidt de begiæres til en Tid, da nogle af de ovennævnte Præstationer ere forfaldne, erholde de en forholdsviis Deel af dem, beregnet fra den Dag, Aftægtsydelser in natura begynder og til næste Forfaldsdag. Aftægtsboligen skal være færdig til at tages i Brug den 1. Novbr., til hvilken det mindst et halvt Aar forud er tilkendegivet Eieren, at den skal opføres. Skulde Aftægtsfolkene ønske istedetfor de foranførte Natural-

Niels Nielsen Daugaard (1813-84). (Udsnit af fotografi af Starup-Nebel sogneråd (1865)).

ydelser at erholde et Pengevederlag, da skal Gaardens Eier aarligt betale dem 1.400 Kr., siger Eet Tusinde, Fire Hundrede Kroner med 1/4 Deel hver første Dag i hvert Fjerdingaar. De foranførte Præstationer bortfalder da, med Undtagelse af Boligen i Aftægtshuset, med Have og Brændselet, der fremdeles bevares, ligesom ogsaa Bestemmelsen i litra b. om Bohave ogsaa i dette Tilfælde staa ved Magt. Ville Aftægtsfolkene forlade Aftægtshuset og nyde deres Aftægt andetsteds, kunne de ogsaa dette. De erholder da den ovennævnte Sum af 1.400 Kr. om Aaret, der betales i de ovenanførte Terminer samt desuden det i litra d. nævnte Brændsel, der leveres dem paa deres

Bopæl. Ligeledes medfølger naturligviis det under litr. b. nævnte Løsøre, men for Afstaaelsen af Boligen erhoder de ingen Erstatning. Ønske de atter at vende tilbage til Aftægtsboligen, skulle de modtages der til en 1. Mai, naar saadant er tilkendegivet Gaardens Eier mindst $\frac{1}{2}$ Aar forud. De tager da Aftægten som tidligere enten saaledes, som det er bestemt i Post 2, litr. a. til i., eller saaledes som foran bestemmes = 1.400 Kr. om Aaret, Bolig og Brændsel.

4.

Naar een af Aftægtsfolkene afgaaer ved Døden, bortfalder $\frac{1}{3}$ Deel af de i denne Contract omtalte Præstationer med undtagelse af følgende, der forbliver uforandrede til den Længstlevendes Død: Aftægtsboligen, Haven, Brændsel, Lys, Giæs, Lam, Pigens Kost og Løn, samt de forskjellige Slags Kjørsler. Hestens Fodring og Pasning samt den forbeholdne Plads til Vogn og Seletøi vedvarer uforandret som i Post 1 bestemt, under hvilken Form Aftægten ydes, indtil Aftægtsmandens Død. Raadigheden over Fredskoven Matr. N. 2^b bliver paa lige Maade hos Aftægtsfolkene til den Længstlevendes Død.

5.

Naar Aftægtsfolkene ere afgaaede ved Døden, skal Gaardens Eier give dem en forsvarlig og anstændig Begravelse efter deres Stilling og Egnens Skik og Brug.

6.

Af en Kapital stor 2.000 Kr., siger To

Tusind Kroner tilkommer Aftægtsfolkene Renter fra 11. Juni d. A. efter 4% p. a. Denne rente erlægges med Halvdelen i hver 11. Juni og 11. December Termin, første gang i 11. Decbr. d. A., og ved deres Død bliver Kapitalen i den første 11. Juni eller 11. Decbr. Termin som indtræffer efter den Længstlevendes Død at udbetale til Aftægtskonens Børn af et tidligere Ægteskab nemlig: Søren Ravn i Stubberup faaer 400 Kr., Niels Ravn i Ammitzbøl 400 Kr., Jens Ravn i Høirup 400 Kr., Hans Ravn i Fredsted 400 Kr. og den sidste Femtepart deles imellem Karen Marie Jensens Børn af Ægteskab med Jens Nielsen Daugaard af Fredsted, nemlig Jens Ravn, Niels Andersen Daugaard og Jens Daugaard. Saafremt nogen af ovennævnte Personer maatte være afgaaede ved Døden paa den Tid da Udbetalingen finder Sted træder deres Arvinger efter Loven i deres Sted.

7.

Til Sikkerhed for den punktlige Opfyldelse af denne Kontrakts Bestemmelser i Almindelighed og de enkelte Ydelsers Leverance i rette Tid og i gode forsvarlige Varer i Særdeleshed pantsætter jeg, Jens Nielsen Daugaard, herved med første Prioritet den mig ifølge Skjøde af Dags Dato tilhørende Gaard i Fredsted, Starup Sogn, Matr. No. 2^a, 1^a, 2^a, 2^f, 7, 1^b, 3^a, 13^a, 13^b, 1^a og 1^a samt 2^b, tilsammen af Ager og Eng Hartkorn 7 Tdr., 7 Skpr., 3 Fdk., 1 Alb. Grundskat Kr. 48.79 Ø., Skovskylld 1 Fdk. med Andeel i Matr. N. 1 J, med de til

Jens Nielsen Daugaard (1845-1928).

denne Eiendom hørende Bygninger og disses Assurancesum, Jordrenter og Afgrøde, Leieafgifter og anden Interesse, Anparten i Starup Sogns gjældsbehæftede Konge- og Kirketiende, og Eiendommens øvrige Underhørende. De i Post 6 ommeldte 2.000 Kr. skal dog kun have Prioritet næstefter 25.400 Kr. og heri kan der med Aftægtstagernes Samtykke foregaae Forandring.

For Afgifternes Skyld er Aftægten beregnet saaledes:

– den i Post 3 nævnte Erstatnings-	
sum for Aftægt in natura	1.400 Kr.
– Bolig og Brændsel	200 Kr.
	<u>Udgjør 1.600 Kr.</u>
som 5 Gange beregnet bliver ...	8.000 Kr.

Afgiftsboligens Opførelse	
og Indretning	1.600 Kr.
Den i Post 6 nævnte Kapital	2.000 Kr.
Begravelserne	400 Kr.
	<u>Tilsammen 12.000 Kr.</u>

Til Bekræftelse med vore Underskrifter i Overværelse af tvende Vidner.

Nærværende i Kolding den 23. Juni 1877.

(sign.) Niels Daugaard Jens Daugaard
Til Vitterlighed

(sign.) M. Zahn – (ulæselig)

Læst inden Kolding Herreds Ret den 28. Juni 1877.

(sign.) Tillisch

At Aftægtsmand Niels Nielsen Daugaard og Hustru Karen Sørensdatte af Fredsted bægge ere afgaaede ved Døden bevidnes herved.

Starup den 6. November 1889

(sign.) G. Thygesen
Sognepræst

Efter at Niels Nielsen Daugaard og Hustru nu ere døde tilstaar vi Undertegnede at have modtaget det os efter denne Aftægtskontrakt §6 tilkommende med egne nedenfor anførte Navne (..... ulæseligt), nemlig:

1. Niels Ravn i Ammitzbøl 400 Kroner
2. Jens Ravn i Høirup 400 Kroner
3. Hans Ravn af Fredsted, død den 12.

April 1881, hans efterlevende Arvinger, nemlig:

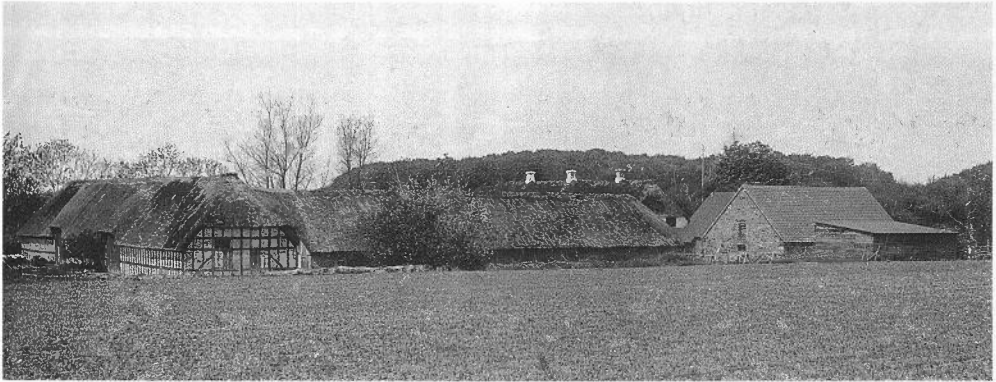
- a. ovennævnte afdøde Aftægtsfolks Fællesbørn:

1. Anne, gift med Sognefoged Niels Peter Hansen i V. Nebel, Vejle d. 27. Nov. 1889 Søren Ravns Enke
(sign.) Else Ravn
2. Gaardeier Jens Daugaard i Fredsted På de umyndige Børns Vegne
(sign.) Jens Daugaard
- b. Afdøde Gaardeier Søren Ravn af Stubdrup, hans efterlevende Børn ved deres beskikkede Værge Gaardeier Jens Daugaard af Fredsted Som mindreårige Børn
Birgitte J. Ravn
– Gift med Niels Chr. Kaltoft
- c. afdøde Karen, gift med Rasmus Buhl i Fredsted, hendes Børn, nemlig:
Som Søren Ravns myndige Børn
(sign.) Jens Ravn (sign.) Karen Ravn
1. Jens Ravn Jensen, Risbøl Som Kurator
(sign.) Jørgen Buhl
2. Niels Andersen Daugaard i Fredsted Hansine Ravn
3. Jens Daugaard i Fredsted, Som Kurator
(sign.) H. Jensen
- d. Gaardeier Niels Ravn i Ammitzbøl, Aflyst inden Kolding Herreds Ret den 12.
December 1889 og udslettet af Pantebogen 12 fol. 666. Kuratorbeskikkelse m.v. forevist.
- og e. Gaardeier Jens Ravn i Høirup, tilsammen 400 Kroner (sign.) Tillisch
4. Jens Ravn, Niels Andersen Daugaard og Jens Daugaard som Børn af Karen Marie Jensen og Jens Nielsen Daugaard 400 Kroner
hvorfør det tillades at Beløbene maa udslettes af Pantebogen. (diverse gebyrer specificeret)
- I November 1889.
(sign.) Jens Daugaard
Niels Jensen Ravn Jens Ravn Jensen
Niels P. Hansen Jens Ravn
Niels Andersen
Jensen Daugaard Jens Daugaard

Efterskrift

Efter at Niels Nielsen Daugaard og Hustru ere døde tilstaar vi undertegnede Arvinger efter Søren Jensen Ravn, Stubberup, at have modtaget den os efter denne Aftægtskontrakts §6 tilkommende Del, hvorfor det tillades at Beløbene maa udslettes af Pantebogen.

Når man betragter den detaljerede aftægtskontrakt, kunne man få den tanke, at enten har gårdens nye ejer, Jens Daugaard været ualmindelig omhyggelig med at sikre sine forældres alderdom, eller også har de gamle ikke haft stor tiltro til den gode vilje hos de unge. Under alle omstændigheder fremgår det af kon-

„Toftvang“ o. 1900. (Fot. fra *la Cour: Danske Gaarde*, bd. 1, 1906. Se også: *Vejle Amts Årbog*, 1989, side 88).

trakten, at der her er tale om bønder i gode kår. Sådan har det ikke været for alle aftægtsfolk i historiens løb. Der foreligger beretninger om misligholdelse af aftægtsaftaler og om gamle, der blev bragt til tiggerstaven.

Gården, der her er tale om, er „Toftvang“ i Fredsted, Ø. Starup, nord for Kolding. En rimeligt stor gård, som i 1889 bestod af 120 tdr. land ager, 5 tdr. eng og 28 tdr. skov, i alt 153 tdr. land. Således oplyst i en taxationsforretning pr. 10. oktober 1889, foretaget for Creditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere. Efter en omfattende gennemgang af ejendommen oplyses, at den „i Følge de gangbare Priser her paa Egnen kan ansættes til en Salgsværdi i Handel og Vandel til en Sum af 90.000 Kr.“. Gårdens ældre historie er beskrevet af Poul Lindholm i hans „Starup sogn“ (1911), side 227-29.

Aftægtsfolkene, Niels Nielsen Daugaard og Karen Sørensdatte døde i hhv. 1884 og 1889. De var blevet gift i 1840,

samme år som hun var blevet enke efter gårdens ejer, Jens Nielsen Ravn fra Brejning. Hun havde fem børn med ham, og med Niels Nielsen Daugaard fik hun yderligere to, Ane og Jens Nielsen Daugaard, min bedstefar. Familiens historie er fortalt i Jens Daugaards ungdomserindringer, trykt i *Vejle Amts Årbog* 1989, side 82-104. Gården blev solgt i 1913 til Kristian Østergaard.

Noter

1. *Poul Daugaard. Født den 2. september 1921 i Jerne ved Esbjerg. Overbibliotekar ved Centralbiblioteket for Hjørring Amt 1958-66, stadsbibliotekar ved Århus Kommunes Biblioteker 1966-86. Har skrevet en del bibliotekshistorisk og familiehistorisk stof i tidsskrifter og årbøger. Har fået udgivet: Andelsmanden Severin Jørgensen. En bibliografi (1989) og Thomas Døssing: Hele Befolkningens Biblioteker. Udvalgte tekster og en bibliografi (1990).*
2. *Der kan læses om stedføring og aftægt i bl.a. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, bd. 1-2 (1991) og i Claus Bjørn (red.): Det danske Landbrugs Historie, bd. 1-4 (1988).*

„Et verdensfirma bliver til“

Om Paasch & Larsen, Petersen A/S

Af Peter Thorup¹⁾

„Den 2. December 1873 fik Heinrich Wilhelm Paasch Borgerskab som Blikkenslager i Horsens.

Den 9. Maj 1898 blev der meddelt Aktieselskabet „Paasch & Larsen, Petersen“ Maskin-, Fabrikant- og Købmandsnæringsbevis „uden Ret til Brændevins-handel“ – dette dobbelte Mærkeaar, 75 og 50 Aar, er markeret paa de efterfølgende Blade gennem en Række Tidsbilleder, hvor baggrunden for „Paasch & Larsen, Petersen“'s Udvikling fra almindelig Blikkenslagerforretning til Dansk Verdensvirksomhed er ridset op sammen med Træk af Mejeribrugets Udvikling indenfor det samme Aaremaal. Og „Paasch & Larsen, Petersen“ A/S beder Læserne tage mod Skildringen i den Aand, den er skrevet som en Hilsen fra et dansk Firma, der takket være Enkeltpersoners Indsats er blevet til Gavn for baade den By, hvor det blev skabt og for det Land, hvis Navn gennem Firmaets Fabrikata er blevet kendt og anset Verden over.⁽²⁾

Sådan begynder et lille upubliceret jubilæumsskrift fra 1948 beretningen om et af de gamle hæderkronede Horsensfir-

maer. Hvem forfatteren er, ved vi ikke i dag, men mon ikke det har været en af firmaets ældre medarbejdere med en vis historisk interesse. I det lille skrift berettes der om Heinrich Wilhelm Paasch fødsel og opvækst i Husum i Slesvig. Der fortæles med en entusiasme om udviklingen inden for landbrug, mejeribruget, om studehandel³⁾ og sidst, men ikke mindst, om W. Paaschs handelstalent, der nærmest fremstår som en guddommelig gave, hjulpet på vej af hans opvækst blandt kræmmere og studehandlere.⁴⁾ „Uden at det historisk kan dokumenteres, kan man med Sikkerhed gaa udfra, at netop Studehandlen har præget Wilhelm Paasch som Dreng, og naar han som ung Mand slog sig ned i Horsens, skyldes det næppe nogen Tilfældighed, men sikkert Studene“.⁵⁾

Hvorfor Paasch kom til Hestenes næs, ved vi selvfølgelig ikke. Det har dog næppe haft noget med studene at gøre, som festskriftet hævder, men snarere en række af tilfældigheder – et godt arbejde og en køn pige. Vi ved nemlig, at Paasch, inden han kom til Horsens, var på valsen

Heinrich Wilhelm Paasch fotograferet engang i 1890'erne.

i Tyskland, hvor han bl.a. traf Poul Glud, så mon ikke byen blot har været et tilfældigt stop på vejen.⁶⁾

Hvorom alting er, stod Paasch i 1868 i byen som 22-årig ubemidlet blikkenslagersvend. I 1871 gifter han sig med Pauline Christensen. Svigerfaderen var blikkenslager, og på dennes værksted arbejdede Paasch. I 1873 løser Paasch borgerskab i Horsens.

„Om han straks efter at have modtaget sit Borgerskab har aabnet sin Forretning er vist tvivlsomt. Paasch samtidige, der nu er døde som han, paastod ganske vist, at han begyndte sin Forretning i en Kælder i Kattesund Nr. 399-400 (nu Nr. 12), hvor hans Hustru, Pauline Paasch, født Chri-

stensen, og hans Svigermoder hjalp til, men noget sikkert ved man ikke.

Ingen Annonce fortæller, at Paasch har aabnet sin Forretning. Først den 21. Marts 1874 viser Wilhelm Paasch Flaget, og efter Annoncen at dømme har han overtaget en ældre Forretning, nemlig Svigerfaderen S. Christensens, ligesom det synes at fremgaa, at Paasch allerede har arbejdet nogen Tid i Forretningen, der laa paa Hjørnet af Søndergade og Torvet, Torvet Nr. 507 (nu Søndergade Nr. 51) – et af Horsens bedste Forretningshjørner.

Enhver kan se, at den unge Blikkenslager ogsaa havde ualmindelige Evner for Annonceskrivningens svære Kunst ved at læse efterfølgende Annonce, der spændte over to Spalter – noget, der dengang var meget sjældent ved en Nyetablering. Annoncens Ordlyd er denne:

„Hjørnet af Søndergade og Torvet.

Til Underretning for Byens og Omegnens ærede Beboere tillader jeg mig herved at bekendtgøre, at min Blikkenslager – Forretning paa Hjørnet af Søndergade og Torvet, som tidligere har været drevet under Navnet S. Christensen, fremtidig vil blive fortsat under mit eget Navn, W. Paasch, og anbefaler jeg mig hermed til mine ærede Kunder og Enhver, der vil betro mig deres Arbejde, forsikrende en reel og hurtig Betjening. De ærede Landboere anbefaler jeg herved mit Oplag af Mælkefede, Mælkekjølere, Mælke- og Flødesier, Ostesier og Skumskeer samt alle til Mejeriets henhørende Rekvisitter i solidt og godt udført Arbejde. Fremdeles anbefales mit store Udvalg af Blik-, Messing- og lakeret Arbejde samt jernfortinnede Kjelder og Laage. Tillige anbefales osfrie Petroleumsko-

gere fra 3. Rd. til højere Priser. Zinktagrender
haves paa Lager og sælges til Tidens billigste
Priser.

Horsens, den 20. Marts 1874.

Ærb. W. Paasch“

Produktionen hos Paasch var, som det fremgår af annoncen, fra begyndelsen rettet mod mejerisektoren. Et lidt dristigt koncept i 1874, men Paasch opfangede tidens signaler og forstod at udnytte dem.⁷⁾

„Naar Paasch med held slog ind paa Fremstilling af Mælkespande, Flødetønder, Syrningstønder, Smørkøleskabe, Transportspande o.s.v. udført som almindeligt Blikkenslagerarbejde, saa skyldtes det ikke, at han var en fremragende Haandværker – for det benægter Samtiden. Men derimod, at han forstod, hvad Tiden havde Brug for indenfor hans Fag. Og saa kom han i Forbindelse med Docent N. J. Fjord.

Hvornaar det er sket, findes der desværre intet bevaret om, men det har sikkert været i 1880'ernes første Halvdel. Og Fjords særlige Naturel blev Paasch til uvurderlig Gavn, ja kan sikkert gives en meget stor Del af Æren for det ualmindelige Forløb, Paasch's senere Livsbane fik. Fjord havde nemlig aldrig travlt. Han fik Tid til at besvare den Mangfoldighed af Breve, der blev sendt ham – og blandt dem ogsaa Brevene fra Blikkenslager Paasch i Horsens. Og da Paasch nogen Tid efter opsøgte Fjord personlig, blev han modtaget som en gammel Bekendt. Her var ingen fornemme Vanskeligheder ved Modtagelsen – Vadmelskoften var

lige saa velset som Kjolen. Fjord havde Respekt for Folk, der vilde gøre et ærligt og dygtigt Arbejde, og da han mærkede, at det Maal havde Paasch, kom de hurtigt paa Talefod. Og det blev ikke ved det ene Besøg.

Uden Tvivl kan man hævde, at det var Docent Fjord, der fik Paasch til at fremstille bl.a. Pasteuriseringsapparater og Kontrolapparater til Bestemmelse af Flødeindholdet i Mælken – og her blev Paasch Pioneren, saa han i en Priskurant fra 1888 i smuk Overensstemmelse med de faktiske Forhold kunde skrive „Leve- randør til de fleste af de hidtil anlagte Andelsmejerier“.

Endnu lever der Arbejdere i Horsens, der har kendt og arbejdet for W. Paasch. Og Minderne om Blikkenslageren, der blev Storfabrikant med helt utraditionel Hurtighed, saa man allerede i 1893 ved „Indvielsen af Fabrikant Paasch' nye Fabrikslokaler“ kunde synge:

Ej blot i Danmark dejligst Vang og
Vænge
Man hædrer Manden for hans
Fabrikat,
Nej til at slaa paa Ærens gyldne
Streng
Man viden om i Verden var parat:

Fra Tyskland, England, Finland,
Sverige, Norge
Fandt Pris og Hæder Vej til
Horsens By
Selv fjerne Verdensdeles Ros os
borge
For Fabrikatets velfortjente Ry.

Reklame for Paasch & Larsen, Petersen fra 1920'rne. Øverst ses hovedfabrikken i Borgergade og umiddelbart herunder afdelingen i Slotsgade. Nederst ses et moderne mejeri. Reklamens forside er et litografisk tryk.

Paasch var Slesviger – og hans Maal røbede ham Livet igennem, og betegnende baade for den zünftige Haandværker og for den patriarkalske Arbejdsgiver var det, at han sagde Du til alle sine Arbejdere. Kun naar hans koleriske Temperament kogte over, sagde han De, og saa vidste Modparten, at nu var Chefen i sit daarligste Lune.

Den første Arbejdsmand, der arbejdede for Paasch har givet følgende Træk, der kort betegner den dygtige Forretningsmand og den initiativrige Fabrikant. Til en bestemt Maskine blev der brugt for 4 Kr. Metal. Arbejdslønnen beløb sig til

15-16 Kr., men Paasch fik 90 Kr. for den. Behovet var stort i de første Aar, og Paasch var kun tilfreds, hvis der hver Dag kom mindst een Maskine paa Banegaarden. Og det varede ikke længe, før det blev til adskillige Maskiner om Dagen. Og da Anerkendelse begyndte at omkranse hans Mejerimaskiner, delte Paasch den baade glad og stolt med sine Arbejdere og Funktionærer. Allerede ved Udstillingen i København i 1888 og ved Udstillingen i Gøteborg i 1891⁸⁾ vandt Paasch megen Anerkendelse. Hans Glæde over den sidste Pris var dog ikke fuldkommen, for han havde gerne delt den med Docent Fjord, men den, der havde inspireret og opmuntret ham, var død lige efter Nytaar samme Aar. Glæden over den offentlige Anerkendelse blev imidlertid endnu større, da Paasch ved Landmandsforsamlingen i Randers i 1894 ikke alene fik flere Medailler, men ogsaa Ærespræmie af Det kgl. Landhusholdningsselskab – N. F. Muncks Legat“ for fleraarigt godt og nyttigt Arbejde ved Fremstilling af Mejeriapparater“. Og hertil kom et kongeligt Haandtryk – efter at Kong Christian IX meget interesseret havde studeret en Flødeelevator, ønskede han at hilse paa Fabrikanten, og Paasch regnede siden Mødet med Kongen som en af sit Livs største Oplevelser.

Siden fulgte en lang Række Medailler og Diplomer baade paa inden- og udenlandske Udstillinger, men Paasch regnede selv sin Verdensberømmelse“, som han halvt spøgende og halvt stolt sagde det, fra de berømmelige Randersdage i 1894.

Paasch vilde, at hans Folk skulde bestille noget, og selv om han var saa nøjeregnende, at han jamrende udbrød : Du slider hver Hvid ud af mig og bringer mig paa Fattiggården – til den Arbejder, der kom og bad om 1 Øre! mere i Timen, som han i øvrigt gerne fik, saa havde han ikke noget imod, at der tjentes gode Penges paa hans Fabrik. Alt blev lavet paa Akkord. Og da der i 1890'erne ofte blev arbejdet fra Kl. 4 Morgen til Kl. 10 Aften, kunde Ugelønnen naa op paa omkring 100 Kr. – en meget stor Løn dengang: Naar Paasch saa saaledes paa Forholdene, skyldtes det, at han kunde sælge alt, hvad der kunde laves“.

“...Betegnende for den store Forskel paa 1890'ernes Værkstedsliv og nu er det, at kom der dengang en ny Mand til Fabrikken, skulde han betale 24 Bajere og 2 Flasker Snaps – der omgaaende blev ekspederet over i de tørstende Halse – som „Indgang“. Og Fabrikken voksede, saa der kom ofte nye Folk. At man dengang tog sine 1 1/2 Pægl Brændevin til Frokost og samme Kvantum om Eftermiddagen var ikke noget Særsyn. Men efter hvad Samtiden selv paastaar, kunde det ikke ses paa den tørstige.

Det hændte ogsaa, at Blikkenslageren drog over til den Restauration, der laa i Borgergade lige over for Fabrikken. Paasch kom straks efter og forsøgte at hente dem tilbage. „Nu giver jeg en Omgang, og saa gaar I tilbage“, tilbød Paasch. „Kejser Wilhelm“ kom med Omgangen, men hvem der ikke kom, var Blikkenslagerne, der gerne drog hen til Hjørnet af Fugholm, hvor der ogsaa var et

„Bedested“. Paany dukkede Paasch op. Paany blev en Omgang bestilt efterfulgt af nye Løfter om snarlig Hjemkomst; men atter blev Løftet brudt. For det nærliggende Torv havde 13 Beværtninger, saa man i Regnvejrs kunde gaa Torvet tørskot rundt, blot man gik fra Beværtning til Beværtning.

Men Paasch forstod sine Arbejdere. Derfor kunde han ogsaa med god Grund give sin gode Ven og Aktieselskabets Formand, Peter Mørch, der engang beklagede sig over, at hans Folk paa Horsens Trælasthandel strejkede, det Raad: Dine Folk de striker, men mine de dricker. Derfor giv du dine Arbejdere mere i Løn, saa bliver de ved Arbejdet, selv om de holder visse Pauser.“

Mere end et sted lader festskriftet skinne igennem, at W. Paasch var en elendig blikkenslager, men med et gudsbenådet handelstalent, en lidt uholdbar situation. Redningen kom i 1889, da Paasch indledte samarbejdet med Lars Peter Larsen og Valdemar Petersen fra det københavnske firma H. C. Petersen & Co, som importerede udenlandske landbrugsmaskiner. Paasch har sikkert kendt de to i forvejen, men i beskrivelsen af mødet mellem de tre mænd svulmer beretningens poetiske patos op til det sublime – hør blot: „Mellem Hav og Fjord ligger de to smaa horsensianske Fjordøer, Alrø og Hjarnø, og Sagnet, der lader ikke mindst Hjarnø inddrage en smule Plads i vort Lands Historie, har ogsaa givet Rum for en vigtig Del af „Paasch & Larsen, Petersen´s“ Historie. Paa Hjarnø lader det nemlig Paasch mødes med de to Montører Larsen og

Blikkenslagersvende med hjælpere hos Paasch & Larsen, Petersen ca. 1910. Alle på billedet havde øgenavne som „Ankel“, „Smil“, „Holbækkeren“, Sture Rasmus“, „Det lange penalthus“ og „Røde“ – sidstnævnte står i øverste række længst til venstre.

Petersen, der skulde komme til at danne den ene Halvdel af Firmaet.

Det er betegnende, at Grundlæggelsens Spire er plantet her. Paasch har nemlig som Søn af en Skibsbygger uden Tvivl følt sig hjemme paa Øen, som Folkemindesamleren Søren Knudsen saa smukt har betegnet som Øen med de raske, firskaarne Mænd – fra Arilds ypperlige Søfolk – og med de velvoksne og kønne Kvinder.

Vejen over det smalle Sund mellem Øen og det givtige Bjerre Herred gik over Snaptun. Og i Snaptun Pakhus, der sammen med Amstrup Pakhus paa Fjordens Nordside ligger som stolte og varige Vid-

nesbyrd om dengang det danske Landbrug foretog en omfattende Korneksport til England, har Paasch lært meget baade om Horsenslandet og dets Beboere. For her i Købmandshandelen kom Bønder og Herregaardsfolk med deres Korn og Smør – kom Slægter, der endnu klart erindrede den gamle tunge Hjulplov. Hertil førtes Posten fra Horsens. Her kom Folk fra tidlig Morgen til sildig Aften – der var aabent fra 6 til 22, Helligt og Søgn, og altid var der en til at ekspedere – en Boplads for evig Uro, for aldrig hvilende Prat og Handel, og her paa Grænsen mellem det strømstride Kattegat og den brede Horsens Fjord lagde Skibe ind,

fik Provianten suppleret og fik Brevpost sendt hjem. Her var Ly og Lise for baade Mennesker og livløse Ting.

Saa træffer vi da Paasch her en Foraarsdag i 1888. Vinteren har endnu ikke sluppet sit Favntag hverken i Land eller Vand. Han kom med Postvognen fra Horsens og havde et større Udvalg af sine Blikvarer med sig, og han nikkede til Postføreren Anders Rask, der stod parat til at snappe den sparsomme Post, der var med til Hjarnø. Anders havde, før Postvognen kom, flere Gange kigget op til Pakhusets Vindfløj – en stolt Fregat for fulde Sejl. Den havde knirket to Gange. Maagerne var begyndt at sejle sidelæns over Sundet, og mens Anders syntes, at Øen laa saa nær, at han kunde spytte Hjem, da han lagde til i Snaptun, drev Sundet nu af graa Sprøjt, men Hjem skulde Anders Rask. Han hørte næppe, at Paasch gav en fynsk Skipper Ret, da han sagde, at Vejret nu var til en Fortøjningspæl og en Flaske Rom. Men Paasch vendte sig dog i Døren og saa at Sejlet paa Postførerens Baad laa fladt i Øst, mens Baaden fløj sidelæns. Han burde være blevet liggende, sagde Blikkenslageren hen for sig, men hans Blik smilte i sikker Viden om, at han lige saa godt kunde have raabt det til de graa Maager over det havstride Sund. Og saa var Paasch i Købmandshandelens Lunhed. Her var ingen Mindelse om Vejret udendørs. Lugten af raa Kaffe og stærk Brændevin, af Klipfisk og Tobak, af Tjære og Stenolie dannede en Atmosfære, der baade gjorde mæt og tørstig. Købmanden hilste Paasch mere som Ven end som Kunde. Bød ham

selv Velkommen med et Glas. En sød, en klar, en Bitter? Paasch tog det sidste, fordi der var Malurt i og den Knald af brunt Sukker, der hørte med, stak han i Munden paa en Smule Tøs, der stod foran Disken. Paasch fik handlet som det passede ham. Fik afsat baade Mælkespande, Petroleumslamper og Sikkerheds – Trianglerne, som forhindrede Lampeglasset i at springe og som Købmanden var særlig interesseret i. Og der var ikke gaaet en Time, før Paasch's Besøg var rygtet. Konerne kom med deres gamle Lamper, der skulde forandres, saa de kunde bruge Stenolie, og de vilde ogsaa gerne se paa de nye Ting, som Paasch medbragte til Hjemmets mange Mælkegøremaal. For de kunde lide den Horsens – Blikkenslager, der sagde du til dem og som trods sit slesvigske Maal dog virkede saa hjemlig i sin Lyst til at handle. De fortalte gerne om, hvorledes de endnu mange Steder satte Mælken op paa Fjælen under Loftet, for at den dér kunde samle Fløde. At den ogsaa samlede Støv, lagde man ikke Vægt paa... men Paasch skrev sig det bag Øret. Det samme gjorde han, da Købmanden tog ham med ned i Pakhusets Kælder for at vise ham, hvorledes man der behandlede Bøndernes Smør. Skinnende i alle Regnbuens Farver laa det, men det hele kommer vi i et stort Trætrug, fortalte Købmanden, og der ælter vi det med en Støder af Bøgetræ. Smørret var rødt, gult, grønt og graat, men det blev æltet til det altsammen var af samme lidt ubestemmelige Farve. Smørret blev leveret til en Bager paa Nørregade i Horsens, der ligevis som Visens Nørregade-Bager anvendte

det til Kringler og Julekager, og Købmanden lagde ikke Skjul paa, at var det om Vinteren smaat med Smør, blev der købt en Tønde amerikansk Smør – Massen fik en Spand lunkent Vand, dygtig med Salt og en Omgang i Stødtruget, og saa fik Bageren det. Da Paasch hørte det, lovede han sig selv, at hans Kone i hvert Tilfælde ikke skulde kagehandle paa Nørregade mere. Lidt Retfærdighed var der efter Nutidens Mening i denne Smørhandel – den gav altid Købmandshandelen Tab. Tidligt næste Morgen laa Anders Rask paany ved Snaptun Bro, og Paasch gik ombord. Sundet rullede en Kende, men Foraarsolen skinnede over den krumme Odde og de lave Brinker. Den lille hvide Kirke kastede Skinnet tilbage og flimrede som et Alterlys – nej Paasch var ikke Drømmer, men zünftig Blikkenslager. Han syntes, den flimrede som hans egne Bliksager, naar de lige havde faaet en grundig Omgang af Mutters Forklæde. Som altid stod der ogsaa denne Gang en Trillebør parat, da Paasch naaede Øen. Anders Rask fik sin Betaling og som altid en Forsikring fra Paasch om, at han sled den sidste Hvid af Lommen paa ham, og saa rullede Blikkenslageren fra Horsens ind over Øen – og mødte sin Skæbne. De to unge Montører, Larsen og Petersen havde ogsaa Ærinde paa Øen. De var i fuld Gang med at samle en Saamaskine, da den ambulante Blikkenslagerforretning rullede op i den Gaard, hvor de var beskæftigede. Og deres Humør fornægtede sig ikke. De tog sig paa at kigge lidt nærmere paa Blikvarerne og var hurtigt klar over, at Manden,

der kom med dem, nok forstod at sælge, men at de havde bedre Haandelag for, hvordan Bliktøjet skulde laves. Paasch lyttede efter, da de to Montører begyndte at gaa Indholdet paa hans Trillebør efter i Sømmene. Han bad dem se indenfor i Butikken paa Søndergade, naar de igen kom til Horsens, og rullede saa til Stranden med en Trillebør, der var mere end halvfylt af Bliktøj. Anders Rask vilde næppe tro sine egne Øjne, da han saa Paasch rulle op med det meste af sit Udvalg i Behold. Det var aldrig hændt før, og da han daarligt kunde forene Restlageret med det glade Smil, der laa over Paasch' brede Ansigt, sagde han intet, da han satte ham over til Fastlandet. Og større blev hans Forbavselse, da Paasch ikke mælede et eneste Ord under Overfarten, og da det var mod Øboens Natur at gaa udenlandske Folk saa nær ind paa Livet som at spørge, blev der derfor ikke mælet et Ord. Men da Paasch endog glemte at føje sin vante Bemærkning om den sidste Hvid, der blev slidt ham af Lommen, da han betalte, var Anders klar over, at der var sket noget helt ud over det almindelige i Dag. Det var der ogsaa. Og da Paasch naaede hjem til sin trofaste Pauline og her hørligt mødte den Forbavselse over Restpartiet, som han tydeligt havde læst i Anders Rasks Øjne, sagde han smilende: Pauline, i Dag har jeg gjort min bedste Handel. To Montører har jeg fundet, og nu skal vi tre til at lave de Maskiner og Mejeriapparater, som ikke blot Danmark, men hele Verden kan bruge.“

Mødet resulterede i stiftelsen af

maskinfabrikken Larsen, Petersen og Co. Formelt var der tale om et selvstændigt firma, men bag forkortelsen Co. stod W. Paasch, og den nystartede virksomhed fik da også til huse i baggården til Søndergade 23, ved siden af Paasch' blikkenslagerforretning.

Firmaet Larsen, Petersen og Co. eksisterede frem til januar 1895, hvor det blev en del af det nystiftede aktieselskab Paasch & Larsen, Petersen,⁹⁾ det fik til huse i Borgergade 12-14.¹⁰⁾

De bygninger, som Paasch & Larsen, Petersen flyttede ind i, havde tidligere

rummet Krügers Sæbefabrik, som blev startet i 1844. Det er idag meget lidt vi ved om virksomheden, men i vejviseren fra 1850 står der om produktionen „Parfumeri- Chocolate & Sæbefabrikant“, en lidt uheldig sammenblanding. Chokoladefabrikationen omtales da også kun i denne ene udgave. I vejviseren fra 1868 hedder det bl.a. om firmaet „Fabrik af parfumerede Sæber og Parfumer samt grøn Oliesæbe“, altså sæbe til husholdning, og i 1878 vejviseren er det da også dette produkt, der fremhæves samt „Alt til Faget henhørende Fabrikata“. Året

Personalet fotograferet i Borgergade omkring 1930. Midt i billedet, på første række ses direktør J. J. Wolhardt, som blev ansat i virksomheden i 1894. Efter Paaschs død ledede han i en årrække firmaet sammen med Lars Peter Larsen. Efter dennes død i 1925 fortsatte Wolhardt frem til 1941.

efter kan vi hos Fabricius se, at der er produceret 37.500 kg sæbe i stænger, 65.000 kg toiletsæbe, 250.000 kg grøn blød sæbe, 500 kg pomade og hårolie og 600 kg velugtende vande. Alt dette blev fremstillet af 10 voksne arbejdere og 8 børn.¹¹⁾

Krüger dør i juni 1888, ejendommen overtages af hans kompagnon Johs. Splid, og det er sandsynligvis af ham, Paasch køber bygningerne på Borgergade.¹²⁾

Med overtagelsen af Borgergadematrakterne starter en voldsom ekspansion. En eksisterende beboelsesejendom i baggården omdannes til fabrik allerede i 1893, og af de tyve bygninger, som findes på området i 1900, er de femten opført mellem 1893-98. I 1912 erhverves Åboulevarden 81, i 1918 er det Fugholm 7, der købes, og i 1925 bliver Åboulevarden 75 indlemmet i fabrikskomplekset. Samtidig med udvidelserne beholder man fabrikken i Slotsgade 19, der først afhændes i 1946.¹³⁾

Fra sin start satsede fabrikken på produktion af maskiner til mejerierne, men under krigen fremstillede man også maskiner til papir-, gummi- og tobaksindustrien i Horsens samt generatoranlæg til lastbiler.¹⁴⁾

Efter 2. verdenskrig genoptog man den gamle produktion. Der blev gennemført rationaliseringer samt omlægninger i produktionen, og det gamle støberi blev bl.a. nedlagt.

Paasch & Larsen, Petersen eksisterede som selvstændig virksomhed frem til 1962, hvor den blev sammensluttet med en anden af giganterne i branchen, nemlig Silkeborg Maskinfabrik, under navnet

Lærlinge ca. 1950.

Paasch og Silkeborg Maskinfabrik. Formelt fungerede de to virksomheder som selvstændige enheder, men reelt var dagene talte for det gamle Horsensfirma,¹⁵⁾ men da var Wilhelm Paasch forlængst afgået ved døden.¹⁶⁾

„Omkring Aarhundredskiftet blev Paasch syg. Og gamle Thomas Knudsen, den første Arbejdsmand, som han havde haft, fik Ordre til, at alt Paasch' Tøj skulde paa Auktion i „Kasernegaarden“. Det eneste, han ønskede at beholde var en Stol, et Bord og en Seng, „naar jeg har det og et Glas Vand, har jeg nok – ingen har Brug for mere“. Den syge Paasch og hans Hustru rejste til København, og her døde Paasch som en svækket Mand den 18. Oktober 1901. Han blev begravet paa Vestre Kirkegaard i København.

Horsensbladenes Nekrologer var ejendommeligt nok yderst beskedne i Linjetal, selv om de var fyldt med Anerkendelse af Paasch' ualmindelige Livsbane. I Dag vilde en Paasch have faaet adskillige Hundrede Linjer, hvor han dengang fik omkring Snesen.

Paasch' Liv havde i mangt og meget

noget eventyrligt over sig. Hans skabende Fantasi gav ham Syner, som han fik den Lykke at se blive Virkelighed. Han var en udpræget Handlingens Mand. Det viser ogsaa Eventyret om selve Stiftelsen af Paasch & Larsen, Petersen A/S eller som dets Forløber hed Larsen, Petersen & Co – hvor Paasch udgjorde det anonyme Co!“

Noter:

1. Peter Thorup er cand.mag. og museumsinspektør ved Industrimuseet.
2. Festskriftet indkom til Industrimuseet i 1996 i forbindelse med en undersøgelse, der blev foretaget i samarbejde med Dansk Landbrugsmuseum og Silkeborg Museum, af De Danske Mejeriers Maskinfabrik, Paasch & Larsen, Petersen og Silkeborg Maskinfabrik. Tre maskinfabrikker, der alle producerede maskiner til mejerisektoren.
3. I forbindelse med jubilæet i 1948 udsendte firmaet et album med fotografiske aftryk af skitsetegninger af Rasmus Christiansen om landboliv gennem tiderne – AHI 46:97.
4. Festskriftet, der i artiklen bringes i kommenterede uddrag, kan i visse passager virke ufrivilligt morsomt i dets forherligelse af firmaets stifter. Der er imidlertid ikke den store forskel på, hvordan man skrev jubilæumsskrifter i 1948, og måden det foregår på i dag. Skal en forskel fremhæves, må det blive det poetiske og romantiske sus, vi møder i 1948-skriftet.
5. Afsnittet her virker nærmest romanagtigt, men det er tydeligt, at forfatteren har ønsket at hædre firmaets stifter og Horsens by. En tendens vi ofte finder i ældre jubilæumsskrifter.
6. Om Poul Glud og Paasch på valsen, se Kjeld Simon Villadsen m.fl.: *Fra „Madam Blå“ til moderne metalemballager. Glud & Marstrand A/S 100 års jubilæum 1895-1995*. 1995 s. 8.
7. Claus Bjørn m.fl.: *Dansk Mejeribrug 1882-2000*, Odense 1982, s. 25 ff.
8. Der henvises her til „Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunststilling“ og den „Sjuttonde Alm. Landbrucks-möet i Götteborg“. På sidstnævnte udstilling fik Paasch 1. prisen for sit pasteuriseringsapparat.
9. Ifølge „Festskriftet“ blev aktieselskabet først stiftet i 1898, hvilket ikke stemmer overens med opgivelsen i Greens danske Fonds og Aktier 1923 bd. II, s. 456.
10. I vejviseren fra 1894 står W. Paasch som ejer af Borgergade 12-14, så mon ikke det er opkøbt året før.
11. O. Fabricius: *Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie*, Odense 1879, s. 388.
12. Oplysningerne findes i de forureningsundersøgelser Industrimuseet foretog i 1997/98 ved John Juhler Hansen under reg. nr. 615.122.
13. Se note 8.
14. Horsens Folkeblad den 9/9 1943.
15. I den første årsberetning – 1962 – skriver bestyrelsen „at der tilstræbes en hurtig gennemførelse af den fulde koordination af produktionsmulighederne, og rationaliseringer arbejdes der intensivt på“. Tanken var fra starten en total sammenlægning af de to fabrikkers hovedproduktion, hvilket var gennemført i 1975.
16. Paasch døde den 18. oktober 1901 i København efter længere tids sygdom. Horsens Avis 21/10 1901.

Nyt fra historien i Vejle Amt, 1997

De lokalhistoriske arkiver

Bredsten Lokalhistoriske Arkiv

Arkivet har i det forløbne år ikke haft specielle aktiviteter, i og med vi blev opsagt i vort lejemål 15. juni, hvorfor aktiviteterne er henlagt på magasin siden da.

Det har i skrivende stund ikke været muligt at finde egnede lokaler i offentlige bygninger; disse er i Bredstenområdet fuldt belagt, eller uhensigtsmæssige til formålet. Vi håber, der snarligt viser sig mulighed for igen at imødekomme de mange forespørgsler, vi i løbet af et år modtager. Det være sig fra nærområdet som hele landet, ja, endog fra USA.

Vi fortsætter dog vores noget amputerede virke efter bedste evne.

Folmer Troelsen

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Også året 1997 har været et særdeles aktivt år for Brædstrupegnens Hjemstavnsforening. Vor forening arbejder primært omkring det lokalhistoriske arkiv og museumsafdelingen.

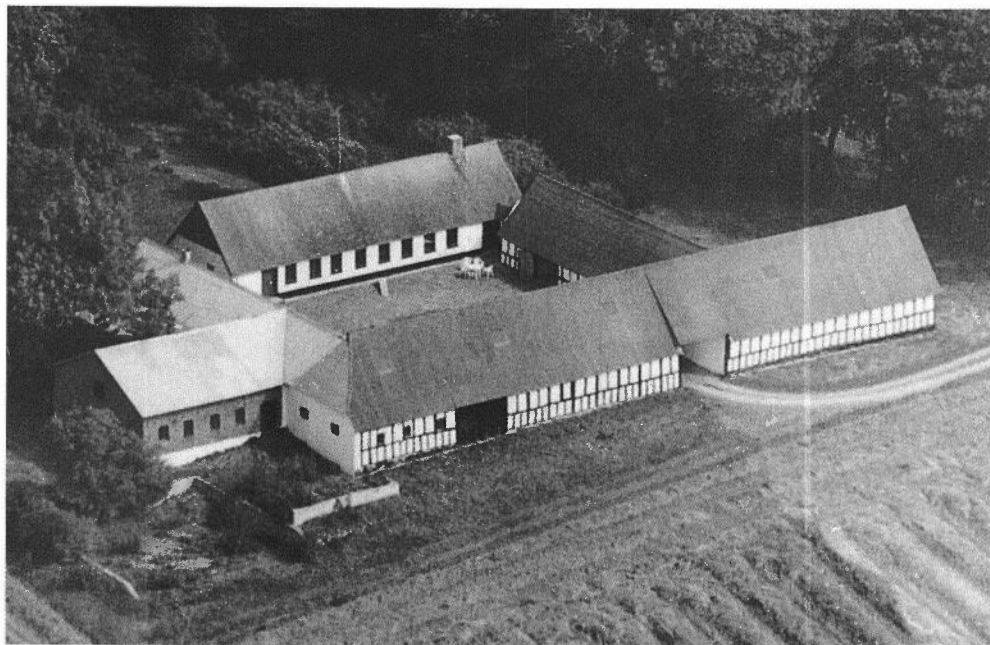
Arkivet besøges gennemsnitlig hver uge af 10 gæster, som gransker i de gamle billeder, laver slægtsforskning eller blot ønsker at orientere sig om lokalområdet.

Foreningen har haft to velbesøgte udstillinger. „Egnens oldtid“ og „Egnens gårdbilleder“. I slutningen af november fejrede foreningen 25 års jubilæum med åbent hus hele ugen med indslag omkring arkæologi, slægtsforskning, frihedssamling og afsluttende med en reception.

Foreningens årsskrift kom planmæssigt på gaden med den 11. årgang.

Frihedssamlingen er også øget bl.a. med en våbensamling fra en skytteforening. En gammel forlader med bajonet fra 1864 er også indlemmet i samlingen. Alt godt beskyttet af et moderne tyverisikringsanlæg.

Omkring museet er der sket meget i det forløbne år. Det er lykkedes med stor velvilje fra Brædstrup Kommune at overtage den gamle gård ved Nim benævnt „Stjernholm“. Udflytningen af museet har fundet sted samtidig med, at mange frivillige hjælpere har arbejdet med renovering af bygningerne, rengøring og registrering af effekter. Omkring gården er der en stor have, som Jysk Haveselskab har påtaget sig at indrette som museumshave. I forbindelse med overtagelsen af disse pragtfulde bygninger har vi været genstand for stor interesse fra de lokale aviser, Kanal 94 og TV-

Luftfoto af museumsgården „Stjernholm“ ved Nim.

Trekanten. I maj 98 åbnes museet under festlige former en weekend, og har herefter faste åbningstider.

Benny Andersen

Børkop Lokalhistoriske Arkiv

Arkivet oplever et stigende antal besøg fra hele landet, ligesom stadig flere foreninger, kurser og undervisningsinstitutioner henvender sig om rundvisninger, foredrag og hjælp til materialer. Dette opleves som noget meget positivt og værdifuldt, fordi det giver alle medarbejdere en fornemmelse af „at arbejdet nytter noget – det, vi laver, kan bruges“.

Årets store begivenhed blev udgivelsen i november af endnu en sognebeskrivelse nemlig: *Smidstrup Sogn – spredte træk af sognets historie, samlet af Preben Mikkelsen med hjælp fra man-*

ge andre. Det drejer sig om et to-bindsværk på i alt 920 sider. Bogen sælges for 400 kr. pr. sæt og kan som arkivets øvrige udgivelser købes på arkivet eller ved henvendelse til boghandleren. Salget går fint, overskuddet skal bruges til hjælp for finansieringen af næste bogudgivelse, som bliver en sognebeskrivelse fra Skærup. Arbejdet med denne bog er godt i gang.

Lokalhistorisk Arkiv har til huse i en fløj af rådhuset på adressen: Ågade 6, 7080 Børkop, tlf. 75 86 60 27. Der er åbent hver tirsdag kl. 14.00-17.00 samt efter aftale.

Hanne Hovmand

Egtved lokalhistoriske Arkiv

1997 blev et stort år for arkivet med flytning til nye og bedre lokaliteter på Kirkevej 41, hvor menighedsrådet har købt og indrettet et

Kirkehuset på Kirkevej 41. Arkivet med indgang i gavl.

ældre beboelseshus til mødelokale og arkiv, som så er udlejet til kommunen. Det er et lyst og rummeligt lokale med depot i kælderen og praktisk møbleret som kontor og arbejdslokale.

Arkivet er kommunalt og ledes nu af museumslederen Kirsten Rykind-Eriksen, som har afløst Hasse Jørgensen, der fik embede som frimenighedspræst i Odense. Åbningstiden er blevet udvidet til: mandag kl. 9-17 og onsdag kl. 14-17. Det er godt og vel en tredobling af åbningstiden, og vi håber, at folk vil benytte sig deraf. Breve til arkivet adresseres: Kirkevej 41, Egtved.

Peter Houbak

Give Lokalhistoriske Arkiv

I 1997 har vort arkiv haft åbent 50 tirsdag eftermiddage kl. 14.00-17.00.

En opgørelse på grundlag af gæsternes op-

tegnelser i vor gæstebog det år viser, at der har været 56 forskellige personer på besøg – for at aflevere, spørge eller „studere“.

Nogle er kommet mange gange. Af de 50 mulige besøg topper to med hhv. 42 og 41 besøg. Derefter ryger vi ned på 29, 15 og 13. Og der sluttet med sølle 1-cifrede tal, fra 9 til 1. Af den sidste slags har der været 32. Og alle har fået (tilbud om) kaffe/te med brød.

Inger Dynesen og Gunner Planck Larsen

Lokalarkivet for Glud, Hjarnø og Skjold sogne 1997 igen et godt og travlt år. Mange opgaver er løst og arkiveret.

Af indkomne arkivalier vil jeg nævne: Petra Hansen Dagnæs har overladt arkivet gård- og slægtspapirer fra hendes fødehjem, matr. 19, Snaptunvej 12. Samlet dækker de en periode på ca. 200 år. Vi siger mange tak for tilliden.

To af de gamle jordløse huse på Glud Kirkevej

Sønderby strandhotel, nu en saga blot. Opført i 1934 af Niels Rasmussen Nielsen, Gludvej 26, pris 10.500 kr. En træbygning i 2 etager. Der var 8 værelser, Anna og Willy Arentoft havde 2 til privat bolig.

Anna Arentoft og Rigmor Stærk Hansen forpagtede hotellet i en periode på 10 år. Der var ikke spiritusbevilling. Et par år senere blev salen bygget, nu kunne man holde dansant hver onsdag aften. Willy Arentoft var pladevender, man holdt nemlig grammofonbal.

Nu er hotellet væk, her bliver sommerhuse, men mindet om glade timer ved Sønderbystrand er nok værd at mindes, så kom ud af busken.

Arkivet søger oplysninger om Grethe og

Niels Slesviger Jessen. I 1881 var Niels pakhuskarl i Snaptun, senere ringer og graver ved Glud kirke, boende Glud Kirkevej 25. Arkivets foto af nr. 25 er ikke egnet til kopiering, men vedlagte foto af nr. 21 og 23 viser 2 af de gamle jordløse huse på kirkevejen. Glud Kirkevej hed oprindelig Skamfutgade, her boede indtil 1930-40'erne 9 familier mod i dag 5. Husene er velbevarede, kun nr. 27, det gamle fattighus, er nedrevet i 1931-32.

Lokalarkivet Gludvej 54 er åben mandage i lige uger fra kl. 19.30-20.30, lukket i juni, juli og august måned. Som regel kan vi træffes mandag fra kl. 13.00-16.00. Der kan også aftales en tid, der passer begge parter. Ring og få en aftale, tlf. 75 68 30 84.

Anna Laursen

Grejs Lokalhistoriske Forenings Arkiv

Året 1997 er gået stille og roligt med de sædvanlige sysler i et arkiv. Vi registrerer, arkiverer, laver kartotek, klipper avisartikler ud og fotograferer rundt i sognet. Derudover er et af vore medlemmer i gang med at „oversætte“ kirkebøgerne, så de bliver lettere tilgængelige. Det er et stort arbejde, som vil komme de gæster, der opsøger os for at forske i deres slægter, til gode.

I marts måned havde foreningen arrangeret en aften med Gudrun Andersen, Tørring, som fortalte om „De almindelige Lande og Kjøre Weie udi Nørvang og Tørrild herreder i Col-dinghuus Amt“, et interessant emne, der stadig rummer stof til forskning.

I august måned løb den årlige aftenudflugt af stabelen. Denne gang var målet Glud museum. Her er der virkelig noget at se på og høre om, og da vejret samtidig viste sig fra sin bedste side, blev det en fin udflugt, som da også havde god tilslutning.

I forbindelse med vores generalforsamling havde vi inviteret Henning Lind, Lindved, som viste en videofilm fra lokalområdet og knyttede lidt lokalhistoriske kommentarer til.

Ved siden af det rent lokalhistoriske arbejde har foreningen også et samarbejde med andre foreninger i Grejs. Det gælder f.eks. en sang-aften og et arrangement i forbindelse med byfesten i Grejs.

Gerda Ravn Mikkelsen

HASDA

er et kirkehistorisk arkiv for de danske syvende dags adventister og har til huse ved deres kostskole og gymnasium *Vejleffjordskolen* i Daugård. HASDA er et landsdækkende arkiv og betjener de 48 menigheder, som adventisterne har i Danmark.

Kirkehistorien er ifølge kristen opfattelse efter den Herre Jesus Kristus og Bibelen den

tredjevigtigste kilde til sandhed. Det er en opmuntring til i arkivarbejde at være grundig og korrekt.

I kalenderåret 1997 kan HASDA rapportere 54 journalnumre, 41 ekspeditioner, 43 besøg. De fire faste medarbejdere kan i form af arbejde i selve arkivet rapportere 527 arbejdstimer. Dertil kommer, at der har været afviklet tre udstillinger, skrevet fire historiske artikler og arbejdet på et bogmanuskript. Dette er i skrivende stund netop udkommet i form af et smukt historisk lille værk, *I Troens Bakspejl*.

Det er nu ti år siden, at adventisterne begyndte forarbejdet til deres arkiv. Og menighederne bliver mere og mere historiebevidste.

Hans Jørgen Schantz

Lokalhistorisk Forening Hedensted kommune

Året 1997 var et godt år for Lokalarkivet i Hedensted Kommune. Vi har nu samlet Lokalhistorisk Forening og Lokalarkivet i en forening med fælles vedtægter, regnskab og bestyrelse. Vi har fået de nye vedtægter godkendt af SLA og ARVE.

I 1997 har vi haft 700 besøgende, foreningen har 110 medlemmer. Vi har haft to udstillinger. På Torvedagen i Løsning åbnede vi udstillingen „Jernbanen i Hedensted Kommune“ og Juleudstillingen i december „Legetøj gennem tiderne“. Begge udstillinger var godt besøgt.

Vi besøgte en lørdag eftermiddag i maj Industrimuseet i Horsens. I efteråret havde vi en foredragsaften på Kirkecentret i Hedensted, hvor Kirsten Rykind-Eriksen fortalte om sit arbejde i Vejle Amt om bevaringsværdige bygninger m.m.

Foreningen deltog for første gang i „Aktiv Fritid“s udstilling i Den Østjydske Idrætshal. Vi havde udstillet billeder, kort og ældre kirkebøger.

Der bliver stadig afleveret arkivalier på Arkivet; vi har blandt andet fået Traps Danmark 1858. Vi har købt microkort over folketællingerne i de forskellige sogne i kommunen.

Et af vore medlemmer, Knud Madsen Korning, har optaget videofilm om besættelsen i Løsning og Korning. De ældre, der har oplevet besættelsen, fortæller om deres oplevelser under krigen. Endvidere blev der optaget en film, hvor Holger Verner Therkelsen fortalte om sin barndom og ungdom i Hedensted.

Karsten Dalsgaard Knudsen

Lokalhistorisk forening for Hvirring sogn

Årets gang har været præget af registrering og arkivering. Hertil har vi købt en scanner og printer samt en prægemaskine. I øvrigt forsøger bestyrelsen at gøre foreningen mere synlig blandt sognets beboere. Foreningens medlemstal er ca. 150.

Vi møder megen venlighed og interesse og modtager mange bøger, skrifter og levnedsbeskrivelser, som vi placerer i vort arkiv på bedste måde. Vi tror, at folk efterhånden godt ved, at gamle ting ikke bare skal havne på lossepladsen.

I år skal der fortælles lidt om Rask Hovedgaard. Den ligger i den vestlige ende af Hvirring sogn omgivet af store skove, åbne marker og store engarealer grænsende ned til Gudenåen. Godset har siden året 1493 haft omkring

Rask Hovedgård. Hovedbygningen ud mod parken med voldgrav i forgrunden.

30 ejere og været gennem mange omskiftelser. For 200 år siden var jordtilliggendet over 1000 tdr. land. Herremanden til Rask ejede det meste af Hvirring sogns jord, gårde og huse.

I året 1798 fik ejeren, efter stavnsbåndets afløsning, Kancelliraad Andreas Emanuel Bjørn „allernådigst“ kongelig tilladelse til at afhænde bøndergodset til sine fæstere. Gods og bøndergods udgjorde da 390 tdl. hartkorn tilsammen, heraf var godsets del 48 tdl. hartkorn. Hidtil havde de fleste bønder været fæstere under Rask, og betingelserne synes at have været gode, hvilket mange fæstebreve vidner om.

I løbet af de næstkommende år købte de fleste bønder deres fæstegårde fri. Det sidste fæstebrev er skrevet i året 1804.

I året 1810 døde ejeren Andreas Emanuel Bjørn, og hans enke, som han havde været gift med i 5 år og fået en søn og datter sammen med, giftede sig i 1812 med enkemanden

Hans Grau Bechmann, der var sognepræst i Hvirring. Han var en dygtig bondepræst, drev præstegården som et mønsterbrug. Han opgav sit præstekald og flyttede ind på Rask. Men selv om han drev et godt landbrug, måtte han til sidst give op. Det var urolige tider med statsbankerot, dyrtid og krig. Han søgte derefter præstestilling i Rårup i Bjerre Herred og fik den. Efter sigende fik han og hans familie en god tid der.

Efter gårdens salg i 1836 har den haft flere ejere. Den sidste hed Ebbe Sørensen Høllund. Han gav på tvangsauktionen 205.000 kr. Gårdens samlede areal var på 800 tdr. land: ager 385, eng 100, skov 300, have, park og gårdsplads 15.

125 år forinden havde Andreas Bjørn givet 66.100 rigsdaler for Rask, og da var alt bøndergodset med i handelen. I 1918 solgtes den for 720.000 kr. til et konsortium. I 1921 købtes den af Skanderborg amts udstykningsforening for 3.850.000 kr. Dette fortæller lidt om pengenes forringede værdi over et spand af ca. 150 år. I november 1921 udstykkedes den til 38 statshusmandsbrug.

I dag er det kun selve hovedbygningen med voldgrav og park tilbage, der ejes af familien Reenberg. De har de senere år med megen pietet restaureret stedet, så den gamle herregårdssidyl er bevaret som et smukt og værdigt minde om en svunden tid.

Kaj Daugaard Hansen

Lokalhistorisk Arkiv for Jelling kommune

1997 var på mange måder et begivenhedsrigt år for lokalarkivet i Jelling. I begyndelsen af året måtte vi pakke hele arkivet ned i flyttekasser, da huset vi bor i, Jernbanevej 26, skulle igennem en gennemgribende reovering. Det allermeste af arkivet blev opmagasineret i en længere periode, og kun det mest nødven-

dige kom med til vores midlertidige opholdssted, byrådssalen på Jelling Rådhus. De fysiske rammer satte selvfølgelig begrænsninger for arkivarbejdet, men i „eksilperioden“ fik vi dog registreret billeder og avisudklip på ARKIBAS.

I september kunne vi så pakke flyttekasserne ud i et totalrenoveret hus, lyst og indbydende. Indflytningen blev sammen med arkivets 25 års jubilæum markeret i november, hvor mange medlemmer af arkivets støttekreds lagde vejen forbi sammen med en del repræsentanter fra vore naboarkiver.

Registreringsarbejdet skrider fremad, og samtidig med at vi registrerer det nyindkomne materiale, når vi også at registrere noget af det, der er indkommet gennem tiden. Der er i årets løb kommet 24 afleveringer til arkivet. Besøgstallet har naturligt nok været mindre end sædvanligt pga. ombygningen.

Susanne Conradsen

Kolding Stadsarkiv

Kolding Stadsarkiv er offentligt arkiv for Kolding kommune og modtager desuden lokalhistorisk materiale fra foreninger, virksomheder, privatpersoner m.v.

På Stadsarkivets læsesal har der i 1997 været ca. 1000 besøgende. De besøgende har især interesseret sig for slægts- og ejendoms historie, for sognehistorie og for foreningshistorie. Arbejdsgruppen bag Minibyen har fået en omfattende vejledning i fremfindning af oplysninger om Koldings udseende 1850-1870, og der er også arbejdet en del med Treårskrigen i anledning af 150 års jubilæet.

Der er modtaget 230 afleveringer. En af de største afleveringer har været Kolding Folkeblads negativarkiv for perioden 1953-1993, der er en enestående kilde til Koldings nyere historie. Desuden er modtaget Jens Erik Friis' fotografarkiv 1972-1991. Blandt foreningsarki-

Tidligere borgmester Bent Rasmussens erindringsbog „Altid på vej“, der er udgivet af Kolding Stadsarkiv, blev præsenteret ved en reception i Byrådsalen på Kolding Rådhus. Her signerer forfatteren et eksemplar af bogen til Koldings borgmester Per Bødker Andersen.
Foto: Anna Grete H. Andersen.

ver er modtaget: Julekomiteen, Understøttelsesforeningen for Kolding og Omegn, Seest Vandværk, Trekantens Motionsforening, Harte Forsamlingshus, Arbejdernes Samariterforbund, Ejstrup Brugsforening, Kolding Arbejderforening, Bramdrupdam Borgerforening. Blandt andre private arkivafleveringer kan nævnes arkivet efter amatørskuespiller Søren Kjær, pressefotograf Peter Thastums scrapbøger og Elizabeth Effs fotoalbum.

Frivillig medarbejder ved Stadsarkivet, tidligere fiskehandler Anker Nielsen, har lavet båndinterviews med bl.a. Peter Nielsen, Nic. Christiansen, Grev Ingolf, Poul D. Klaaborg, Gudrun Gundersen, Kjeld Stæchmann, Søster Antonie, Chr. Terling, Henrik og Svend Tørnæs, Jens Gilling og Peter Thastum.

På det kommunale område har Stadsarkivet været involveret i undersøgelser af systemer til elektronisk dokumenthåndtering og arkivering, i journalisering af skolernes korrespondance, i forvaltning af personsager i Socialforvaltningen og i registrering af kommunale

publikationer. På Landsarkivet i Viborg er Kolding kommunes udvalgsprotokoller blevet sikkerhedsfilmet.

Kolding Stadsarkiv har udgivet Koldingbogen 1998 og tidligere borgmester Bent Rasmussens erindringer, *Altid på vej*.

Birgitte Dedenroth-Schou

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Nørup Sogn

Foreningens medlemstal er på 100, deraf mange husstandsmedlemmer. En lille stigning fra sidste år, glædeligt, for det viser, der er interesse for arbejdet med at bevare sognets historie. Vort motto: „Vi gemmer fortiden for fremtiden“.

Ved generalforsamlingen d. 29. januar 1997 var en enkelt udskiftning i bestyrelsen; på grund af sygdom udgik Jens Petersen, og valgt blev Klara Sørensen, Nørup. Klara har i 1994 skrevet en artikel i Vejle Amts Årbog om generalkrigskommissær Marcus von Hielmcrones pantespecifikation over hans ejendele på Engelsholm på grund af truende tvangsauktion i 1772.

Som afslutning på aftenen havde vi en spændende fortæller, Niels Schaiffel-Nielsen, Randbøldal, som fortalte om at skrive lokalhistoriske bøger; han viste billeder optaget til hans seneste bog, udgivet i dec. 1996.

„Åbent hus-dag“ i arkivet i februar var godt besøgt af folk fra sognet; der blev fortalt og lyttet til båndoptagelser. 1997 var 300-året for en af Engelsholms mest omtalte godsejeres fødsel, og derfor havde vi som hovedemne i vor udstilling d. 15. marts tiden omkring 1731-1753, hvor Gerhard de Lichtenberg ejede Engelsholm som ét af flere godser.

En ting, der var stor interesse for på udstillingen, var vores nye og ældre billeder af huse og gårde i Nørup Sogn, så vidt muligt med eje-

res navne før og nu. Også udklip fra aviser for år tilbage studeredes flittigt.

Midt på eftermiddagen holdt Johannes Rahbek, Højen, et lysbilledforedrag om Lichtenbergs gårde, kirker og skoler med mange deltagere.

Vintersæsonen sluttede med en aftenetur til Billund Gl. Skole, hvor der er indrettet et godt lille museum i istandgjorte lokaler; vi fik en god rundvisning.

I efteråret startede vi med et besøg i Vejle Byhistoriske Arkiv, hvor Bente Munk fortalte og viste rundt i arkivets nye og spændende lokaler.

Julemøde som sædvanligt på Skovbrynet med oplæsning og julehygge.

Arkivet arbejder godt og ihærdigt med gode medarbejdere. 33 afleveringer er registreret, 949 billeder er kopieret og indlagt i ARKIBAS.

Vi har med interesse fulgt museumsinspektørskiftet i Egtved kommune og byder Kirsten Rykind-Eriksen velkommen og håber på godt samarbejde.

Arkivet Tørskindvej 3, Nørup Skole, åbent anden torsdag i alle måneder kl. 15-17.30 eller efter aftale, tlf. 75 88 31 14, i åbningstiden 75 88 40 98.

Johanne Bindesbøl

Tørring og Omegns Lokalhistoriske Forening
Tørring og Omegns Lokalhistoriske Forening har i det forløbne år haft det specielle problem, at kommunen fik brug for vore arkivlokaler til skolefritidsordningen. Derfor blev vi bedt om at forsøge at finde andre lokaler, men inden det lykkedes, fandt kommunen

Jernbanegade i Tørring, 1930'erne.

heldigvis selv på at tilbyde os lokaler under Gudenåhallen. Disse lokaler har vi så overtaget, og efter at vi havde malet og fået vinyl på gulvet, flyttede vi ind lige før sommerferien.

Vi er godt tilfredse med byttet og tog flytterodet med godt humør.

I øvrigt fortsætter vi med rensning af de fotografiske plader, som vi har arvet. Vi havde også hørt et rygte om, at håndværkere ved lukning af skunken i fotografens hus havde observeret, at der stod en kasse med glasplader. Vi var derfor nødt til at tage en tagplade af for at finde ud af det; og ganske rigtigt så stod der en kasse med en del plader i, og vi fik den bjerget hjem. Pladerne var i meget ringe stand, meget snavsede og sammenklistrede, men med stort besvær fik vi reddet de fleste.

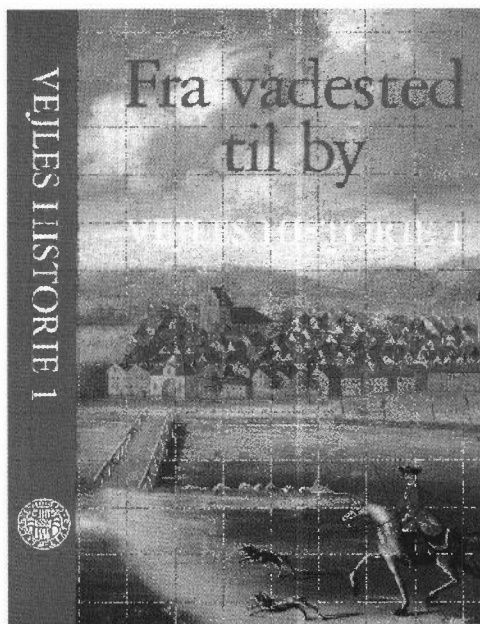
Desuden arkiverer vi lokale udklip af aviser, og vi har i årets løb modtaget en del materiale til arkivet. Således har vi fået advokat Kaj Hovgård Niensens materiale om et initiativudvalg, som arbejdede i Tørring i halvtredserne og fremad, og ligeledes er der en masse materiale fra kommunesammenlægningernes tid og om alle de forhandlinger, der førtes her på egnen.

Efter den nys overståede generalforsamling består bestyrelsen af Gudrun Andersen, Inger Mølgård, Else Madsen, Grethe Hansen, Kristian Riis, Villy Sørensen og Arne Junge. Bestyrelsen mødes hver mandag formiddag på arkivet, og her er alle interesserede velkomne til at søge oplysninger med lokalhistorisk indhold. Bestyrelsen arbejder sammen med andre interesserede på udarbejdelse af gårdhistorie for Tørring og er foreløbig, efter udgivelse af fire bøger, nået frem til matr. nr. 13. Arbejdet fortsætter i studiekredsform i den kommende sæson på plejecentret Nederbylund.

Arne Junge

Vejle Byhistoriske Arkiv

Arkivet har i 1997 fortsat bestræbelserne på at opfylde vore formål – at indsamle, bevare/kasere, forske og formidle historisk materiale og viden om Vejleegnen. Næsten alle mål i arkivets virksomhedsplan for 1997 er blevet opfyldt. Ændret personaletilførsel til de sociale projekter, flytning af arkivet og andet har dog nedsat produktionen og opgaveløsningen. Det har især ramt arkivets service til forvaltninger og institutioner.

Vejles Historie 1-3

Arkivets største enkeltopgave i 1997 var andet bind i det ny trebindsværk om Vejles historie. Det blev præsenteret den 7. november på Biblioteket, hvor 3-400 vejlenere mødte op og gjorde det til en tæt og varm begivenhed. I bogen beskrives Vejles historie fra de ældste tider til 1786 af rigsantikvar Steen Hvass, museumsinspektør Lone Hvass, museumsleder Per

Kr. Madsen, museumsinspektør Jacob Kieffer-Olsen og direktør Henrik Becker-Christensen. I 1998 afsluttes værket med det sidste bind, der behandler Vejles historie 1787-1970.

Foruden „Vejles historie“ har arkivet i 1997 udgivet eller medvirket ved følgende publikationer: Manus vedr. Kirstine Seligmann til Dansk Kvindebiografisk Leksikon ved Bente E. Munk, *Vi passer på historien*. En undersøgelse af lokalarkiverne ved Poul Porskær Poulsen, *Lokalhistorisk Kalender 1998*, *Vejlebogen 1997*, *Vejle Textil-handlerforening 100 år*, *Jennum Ejerlaugs Historie*. Desuden er der leveret billeder og andet til en række landsdækkende bøger.

Udstillinger og arrangementer

I årets løb er der blevet formidlet lokalhistorie i form af en række udstillinger og arrangementer. Arkivets udstillingslokale var rammen for en fotoudstilling om biler og andre køretøjer i Vejle gennem tiden, en udstilling af Johs. Lohses souvenirsamling, og i vintermånederne vist Erindringsværkstedets sommerudstilling på arkivet. I samarbejde med Vejle Kunstmuseum blev en række topografiske værker ophængt i arkivets publikumslokaler.

Arkivet har desuden i samarbejde med AOF arrangeret den årlige familie-orienteringstur i Vejle. I år foregik turen i Vejles vestby med indlagte poster og opgaver. Deltaget i „Brevets Dag“, „Vejle by Night“, arrangeret Byvandring samt knap 30 foredrags- og filmsarrangementer.

Arkivet deltog som historiske konsulenter i teaterprojektet „Maven“, der løb af stabelen i Musikteatret den 17. april efter tre års arbejde.

Som sekretariat for Byhistorisk Selskab for Vejle har arkivet i 1997 gennemført 10 foredrags- og besøgsarrangementer.

Arkivet og brugerne

Fra februar til maj blev der gennemført en brugerundersøgelse blandt arkivets gæster. Den viste et udbredt ønske om bedre læsesalsforhold. Et andet stort brugerønske er flere læseapparater til mikrofilm og -fiches; men det har endnu ikke været muligt at opfylde det ønske. Den store brug af mikrofilm resulterer i, at borgere jævnligt må vente på at komme til et læseapparat eller gå med uforrettet sag.

Ellers erklærede brugerne sig i øvrigt meget tilfredse med betjeningen på læsesalen. En del ønskede dog en forøgelse af åbningstiden. Allerede fra begyndelsen af 1997 forøgedes åbningstiden på læsesalen fra 13½ timer (16½ timer vinter) til hhv. 18 og 22 timer. Det har været muligt, fordi arkivet har haft en puljejobsansat med talent for læsesalsbetjening.

Mikrofilmning af slidte protokoller og lignende er foregået løbende i beretningsåret. Dette arbejde udføres i lighed med meget af registreringsarbejdet af de midlertidigt ansatte medarbejdere.

Arkivet er begyndt at sikre sin store samling af fotografiske negativer ved at brænde digitale aftryk af billederne på CD-plader. I 1997 forblev arbejdet med skanning af billeder på forsøgsstadiet, hvor der arbejdes med at fastlægge standarder; men det arbejde vil i 1998 overgå til egentlig produktion.

Flytning til Enghavevej 2

I de seneste år har der været usikkerhed omkring arkivets lokaleforhold. På grund af en stor nedslidning måtte der enten ske en gennemgribende renovering af Enghavevej 34, eller der måtte findes en anden bygning til arkivet. Lokaleproblemerne blev midlertidigt løst ved at flytte de fleste af arkivets aktiviteter til DANDY's tidligere administrationsbygning, Enghavevej 2. (Se foto).

Den 30. maj 1997 blev Byhistorisk Arkivs

nye lokaler officielt indviet. Med flytningen til Enghavevej 2, hvor arkivet råder over stueetage, 2. sal og kælder, blev både publikumsarealer og arbejdspladser væsentligt forbedret. Arkivets brugere har udtrykt stor tilfredshed med de nye forhold, hvor pladsen og varmen er bedre. Da magasinlokalerne i den nye ejendom ikke er så omfattende som i Dofobygningen, opbevares fortsat store dele af arkivets samlinger der. Brugernes ønske om bedre læsesalsforhold er blevet løst ved flytningen.

Stadsarkivfunktionen

Byhistorisk Arkiv har i sin egenskab af stadsarkiv magasiner og arbejdslokaler i Vejle Kommunes administrationsbygning. Stadsarkivfunktionen har indtil flytningen til Enghavevej 2 været fast bemandet med to medarbejdere ansat under beskæftigelsesordninger samt en arkivar/historiker. Opgaverne har især været at løse arkivproblemer for kontorer og afdelinger. Der er kommet mange henvendelser med ønske om hjælp til kassation, løs-

ning af akutte pladsproblemer samt ekspeditioner i arkiverne.

Arkivet gennemførte i 1997 en spørgeskemaundersøgelse vedr. journal- og arkivforhold i Vejles ca. 100 kommunale institutioner. Formålet var at danne sig et overblik over institutionernes arkivforhold og få fastlagt praksis mht. kassation og bevaring. Desuden skulle undersøgelsen give arkivet et redskab til at prioritere indsatsen i de kommende år. Svarene gav et indtryk af, at der er stor interesse for at få en samlet procedure for behandling af arkivalierne. I samarbejde med skolesekretærerne vil dette blive søgt gennemført på skoleområdet i 1998.

Lokalhistorisk samarbejde

Samarbejdet med de lokalhistoriske foreninger og grupper i Vejle Kommune er forløbet godt i 1997. Arkivet hjælper fortsat foreningerne med affotograferinger, vejledning og andet. Der er også udvekslet udstillinger og lign., og der er afholdt et første møde vedr. samarbejde mellem de lokalhistoriske for-

eninger i Vejle Kommune og Byhistorisk Arkiv med henblik på at formalisere det lokalhistoriske samarbejde i kommunen. Til stede var repræsentanter for Engum Lokalhistoriske Forening, Bredballe Lokalhistoriske Forening og Erindringsværkstedet i Grejsdalen, Byhistorisk Selskab for Vejle og Byhistorisk Arkiv. Formålet med samarbejdet er at støtte og fremme det folkelige engagement i det lokalhistoriske arbejde.

Personale

Det lokalhistoriske arkivarbejde bliver ikke kun udført af arkivets fastansatte medarbejdere. Det største arbejde er blevet udført af 42 midlertidigt ansatte i forskellige beskæftigelsesordninger. Byhistorisk Arkiv har desuden stor glæde af seks frivillige medarbejdere, som udfører et stort og betydningsfuldt arbejde i arkivets tjeneste.

Asbjørn Hellum

Museerne

Egnsmuseet, Egtved Kommune

I det forløbne år har arbejdet på Egnsmuseet været præget af to store udstillinger og af Hasse N. Jørgensens fratræden som museumsinspektør i sidste kvartal af 1997.

Sidst i januar 1997 åbnede den store udstilling: „Til jord skal du blive“, en udstilling om danskernes møde med død og begravelse gennem ca. 200 år. Den var blevet til i et nært samarbejde mellem tre museer, Aabenraa, Vejle og Egnsmuseet. I første kvartal af 1997 vistes den på Vejle Museum og siden på museet i Aabenraa. Udstillingen fik megen bevågenhed fra såvel publikum som pressen.

Senere på året arrangerede Egnsmuseets medarbejder, Hanne D. Hansen, en større særudstilling om „Dukker“ i særudstillingslokalet på Grindstedvej 30 i Vandel. Der var lånt dukker fra en række privatpersoner, og Legoland var så venlig at udlåne nogle meget fine dukker. Udstillingen blev en stor succes og besøgt af mange entusiaster.

Egnens tidligere matador, Gerhard de Lichtenberg, storkøbmand fra Horsens, der bl.a. købte Engelsholm gods i 1732 og var igangsætter af flere industriforetagender, herunder Engelsholm Papirfabrik, Randbøldal i 1732, blev fejret i anledning af hans 300-års jubilæum. Dette skete ved et større arrangement på Engelsholm Højskole, hvor museumsinspektør ved Frederiksborgmuseet, dr.phil. Thorkild Kærgård, kom og holdt foredrag om de Lichtenberg og hans samtid set i lyset af 1700-tallets oplysningsfilosofi.

Egnsmuseet fik udvidet sit ansvarsområde ved at overtage drift og formidling af Landskabsskulpturen i Tørskind Grusgrav. Forinden medførte det en del mødeaktiviteter for at få fastlagt retningslinier for stedets drift og

den nødvendige vedligeholdelse. I den forbindelse er der etableret et godt samarbejde med Statsskovdistriktet og Vejle Kunstmuseum for at skabe en permanent ramme omkring stedet og de vilkår, der skal administreres efter.

Kulturlandskabet og dets forandring er en af de væsentligste ledetråde i Egnsmuseets undersøgelser og formidling. Derfor foretog Hasse N. Jørgensen og Schaiffel-Nielsen fra Arkiv- og Museumsforeningssamvirket en studietur i april til Ironbridge museet ca. 200 km nordvest for London. Dette museum er berømt for sin formidling og bevaring af et landskabsområde, der er præget af den industrielle revolution og de produktionsformer, som England levede højt på indtil 1930'erne. Studieturen gav megen inspiration for det fremtidige museumsarbejde i Egtved Kommune.

Lige sidst på året blev totalistandsættelsen færdig af huset, Kirkevej 41, i Egtved, hvor Egtved Lokalhistoriske arkiv, der er en del af Egnsmuseet, har fået et dejligt lokale med arkivkælder og lov til at benytte menighedsrådets sal og køkken. Husets ibrugtagen blev fejret med en weekend, hvor der var åbent hus, og hvor lokalarkivet havde fremlagt eksempler på dets arbejde. Der kom mange og interesse-rede gæster på besøg. Fra nytår 1998 kan arkivet byde på en bedre service. Nu holdes åbent mandag kl. 10-17 og onsdag kl. 14-17. Fra 1.5.1998 tillige tirsdag kl. 10-14 og torsdag kl. 14-19.

Egnsmuseets historiske værksted i Vandel besøges fortsat af et stort antal børn fra såvel Egtved kommune som andre kommuner. En revision og opdatering af undervisningstilbud har været under udarbejdelse og vil foreligge i en ny udgave i løbet af foråret 1998.

I 1997 har Egnsmuseet haft to personer i jobtræning som medhjælpere i det daglige arbejde foruden én i puljefjob. Fire frivillige

medarbejdere har også ydet deres til at få opgaverne løst.

Hasse N. Jørgensen holdt afskedsreception den 10.oktober 1997, og den 27.oktober blev etnolog, mag.art. Kirsten Rykind-Eriksen ansat som museumsinspektør fra 1.januar 1998.

Hasse N. Jørgensen og Kirsten Rykind-Eriksen

Museerne i Fredericia

De omstruktureringer af det fredericianske museumsvesen, der har været omtalt i de to foregående årsberetninger, fortsatte også i 1997. Ændringerne var delvis dønninger efter de tidligere års aktiviteter, men også led i forberedelserne til de begivenheder, der skal markere to vigtige jubilæer i Fredericias historie i henholdsvis årene 1999 og 2000.

Museumsarbejde og planerne for de forskellige afdelinger af museumsvesenet har fået en langt mere central plads i Fredericias kulturliv. Det præger naturligvis dagligdagen for medarbejderne ved Museerne i Fredericia, nye opgaver og andre måder trænger sig hele tiden på.

En del af dagligdagen har dog som sædvanligt været indsamling af en lang række kulturhistoriske genstande. I den forbindelse er f.eks. modtaget et pragteksemplar af et lokalt fremstillet højt standur, som i en årrække har haft sin plads på Fredericia Tekniske Skole. Modtagelse af en meget velholdt og intakt hesttrukket arbejdsvojn førte til båndoptagelse af et par interviews med to gamle smedemestre fra egnen.

Nogle feltmæssige undersøgelser i henholdsvis Fredericias indre by og i Taulov er foretaget i samarbejde med eller af Vejle Museum. Og netop samarbejde omkring en række lokalhistoriske aktiviteter har spillet en fremtrædende rolle i museernes arbejde i 1997.

Det gjorde sig f.eks. gældende, da tidligere overrabbiner Bent Melchior d. 21. oktober i veloplagt stil fortalte om jødiske forhold til en stor tilhørerskare i Reformert kirke og skole.

Der var også flere instanser involveret, da der i sommermånederne blev introduceret en fælles billet, som gav adgang til flere af byens historiske seværdigheder på favorable vilkår.

Henvend 100 interesserede sluttede op om en præsentation af den afdøde kunstner Søren Anius' samling ved hans bopæl i det naturskønne område ved sydsiden af Rands Fjord.

Endelig skal ikke glemmes det løbende samarbejde med støtteforeningen Fredericia Museums Venner samt Lokalhistorisk Arkiv, hvilket blandt meget andet har resulteret i udgivelsen af 2. årgang af Fredericia-bogen.

Kontakten til Mosaisk Troessamfund i København, der har ansvaret for Mosaisk Begravelsesplads i Slesvigsgade, og Skærbæk Fiskerisamling blev tættere.

Samarbejde med andre museer har i årets løb givet sig udslag i f.eks. et to-dages besøg af den 100 år gamle smukke toldkrydsyacht Viking, der ejes af Svendborg og Omegns Museum. Samme museum udlånte også senere på året en morsom særudstilling om nøddeknækkere, der i stort udvalg kunne beses på Bymuseet i julemåneden.

Fra viften af øvrige formidlingsopgaver, som museerne har taget sig af i sine forskellige afdelinger og udstillingssteder kan kort nævnes: Særudstillingen „Her er dit liv“ i den tidligere vagtbygning ved Kongens Port i Øster Voldgade. Ved museumsgården Kringsmindes traditionelle åbent hus-arrangement i august var temaet „træ“. Fastelavns søndag havde der været tøndeslagning, og mod årets slutning dannede gården ramme om flere hundrede børns ihærdige fremstilling af roelygter. I december kiggede mange interesseret

på gårdens juleforberedelser, og et stort antal børnehavebørn kappedes om pladsen til at høre julefortællinger i staldens halmhule.

På Bymuseet var der i årets løb afsat flere aftener til filmforevisninger, orientering om restaurering/bevaring samt fortælling om mange aspekter af egnens historie. En del af Bymuseets permanente udstillingslokaler har været lukket p.g.a. ombygning; men til gengæld nød mange det dejlige vejr og de lifflige toner på Bymuseets gårdsplads, da „Jazz under kastanjen“ fandt sted d. 4. juli.

For dem, der søgte skygge, var det sagen med et besøg i Bunkermuseet ved Nørre Voldgade, og det benyttede mange sig af – bl.a. som led i skoleklassers undervisning.

Registreringen af museumsgenstande via det specielle museumsprogram DMI er fortsat med lovende resultater. Der er foretaget en revision og omfordeling af bøger, hæfter m.m. i museernes bibliotek, og ved at installere et nyt sæt „skræddersyede“ udtræksskuffer er den sparsomme plads i billedmagasinet blevet udnyttet bedre. Den verserende rockerkrig medførte skærpede krav fra politiet om ekstra sikker opbevaring af museets skydevåben. Her fik vi hjælp fra Hjemmeværnskompagniet på en af byens kaserer. Museernes vedvarende behov for mere og bedre indrettet magasinplads resulterede i adgang til en lade i Taulovområdet. Sammen med 6-7 andre kommunale/halvoffentlige institutioner har museerne i øvrigt lavet en analyse af sit pladsbehov og givet forslag til løsning af problemet, bl.a. ved indbyrdes rotation.

Hvad angår bygninger og områder har det været mest synligt, at der blev påbegyndt istandsættelse af nogle facader på Brøchners Pakhus ved hjælp af de rette materialer og arbejdsmetoder. For at højne sikkerheden er både nøglesystem og tyverialarm på Bymuseet blevet omlagt og moderniseret.

På Kringsminde blev bl.a. foretaget reparationer på stråtaget og lagt flisegulv i et kommende værkstedslokale. Museerne har fået overdraget et nedlagt transformatorårn (1913) i Gudsø som et historisk „monument“, men Fredericia Forsyning fungerer stadig som faglig konsulent. Endelig kan bemærkes, at rosenhaven ved Bymuseet omsider har fået den udformning, som vil gøre den ekstra attraktiv som led i studiet af rosenplantens kulturhistoriske udvikling.

Bortset fra en omrokering i museernes administrative afdeling og periodevis ansættelse af få „løse“ medarbejdere via diverse beskæftigelsesordninger har der ikke været ændringer i museernes personalemæssige sammensætning. Flere ansatte har deltaget i museumsfaglige konferencer, seminarer samt kurser og efteruddannelse inden for adskillige emner – f.eks. bygningsbevaring, pleje af kulturlandskaber, diverse edb-programmer samt vask og strygning af tekstiler.

Bodil Schelde-Jensen

Give-Egnens Museum

Året 1997

I det forløbne år er de to store haller ca. 1.000 kvadratmeter grundareal omdannet til, hvad man efterhånden kan ane vil blive et spændende museumsmiljø, og efterhånden er den ånd og gejst, som har kendetegnet Give-Egnens Museum, dets publikum og personale, ved at indfinde sig på Stenbrogård. Opbygningen af hedegården i den ene hal er lykkedes, idet materialer er stillet til rådighed af nedbrydningsfirmaer og den lokale befolkning.

I den anden hal har professionelle håndværkere efter arkitektens og vore ideer lavet en deling i højde og rum. Der er skabt en spændende og overraskende virkning. Det

kræver sit at omdanne maskinhaller til arkitektonisk velfungerende kulturrum.

Museet er overalt tyveri- og brandsikret gennem hjælp fra Statens Museumsnævns rådgivningssum. Give-Egnens Museum opvarmes nu med naturgas, og der er ført varme rundt til selv det yderste hjørne af magasinet. Det er rart at vide, at museumsgenstanden – også når den ikke er udstillet – er rigtigt opbevaret. Magasinerne har også i særlige tilfælde under gruppebesøg m.v. med stor interesse fra de besøgende været inddraget i rundvisningen.

Alt imens det „normale“ museumsliv kører videre, arbejdes der bag kulisserne. Lovbunden krav og egne ønsker til, at intet må forsømmes, skal forenes med en anderledes hverdag, end Give-Egnens Museum har været vant til. I en så stor byggesag skal museet fungere, og nye tiltag må begrænses.

Processen er lang, og de museale anlæg udvikler sig gennem arbejdet, Hvad er muligt? Hvad er nødvendigt? Hvad kræver loven? – og vigtigst – hvordan skaber vi rammerne, hvor vi kan formidle det budskab, Give-Egnens Museum ønsker at videregive?

Give-Egnens Museum er et lokalmuseum med hedebondens liv og virke som sit hovedområde. Museet har interesse både lokalt, regionalt og nationalt. Udenlandske turister besøger museet i stigende antal. Museets målgruppe er alle aldre. Det er vigtigt for Give-Egnens Museum, at museet bruges, og publikum finder vej hertil. Men vigtigst for Give-Egnens Museum er ikke, hvor mange gæster det har, men hvor mange tilfredse gæster, der forlader museet.

Give-Egnens Museum er særdeles velegnet til grupper – i forbindelse med undervisning – børn og voksne – udflugtsgrupper, foreningsgrupper.

Ved et gruppebesøg er der mulighed for at tage hånd om gæsten, således at der bliver en

modtagelighed for det, udstillingen m.v. gemmer. En mulighed for at formidle gennem fortælling, genstande og miljø. Det er meget vanskeligt at sætte i ord, men det giver muligheden for at fremkalde den menneskelige varme, som måske er lidt af en mangelvare i et stresset teknologisamfund.

Give-Egnens Museum skulle gerne være stedet, hvor den lokale borger såvel som turisten kan hente roen og finde noget til forståelsen af egen identitet. I alt arbejde på Give-Egnens Museum skulle mennesket gerne have højere status end materialismen. En vanskelig balance i en presset hverdag.

125 medlemmer mødte frem til generalforsamlingen og glædede sig over, hvor langt opbygningen på daværende tidspunkt var kommet i den store udvikling, Give-Egnens Museum gennemgår til Vesteregns Museum.

Den 4. nov. afholdt Give-Egnens Museum det årlige arrangement med Vejle Amts Historiske Samfund. Forstander Helge Hansen, Uldum Højskole, fortalte om den folkelige Grundtvig. Tilmeldingen var overvældende, og hal 2, der var så langt i indretningen, at det med lynets fart kunne indrettes til foredragsal, dannede rammen om et meget vellykket forløb. Helge Hansen fortalte medrivende, og Give Egnskor fremførte dejligt et uddrag af N. F. S. Grundtvigs sange; også i fællessangen gav Give Egnskor et godt fundament. Hallen måtte også inddrages til oplæsning af Peters Jul i forbindelse med julestuerne i december.

Kort før påske lukkede den permanente udstilling på Torvegade for altid. Og resten af året har udstillinger i særudstillingslokalet på Stenbrogård været eneste udstillingsmulighed i overgangsperioden, til byggeriet står færdigt.

Påsken 1997 åbnede GEM tre særudstillinger: Huse – Kunst – Legetøj.

Udstillingen HUSE viste plantegninger teg-

net af Chr. Bonde Christiansen samt sønnen Oluf Bonde Christiansen.

Tegningerne, udført af far og søn, er små kunstværker udført i en sirlig håndtegnet streg. Ved hvert af de udstillede tegninger havde GEM taget et foto i 1997, således at evt. forandringer, ombygninger m.v. fremgik. Mange nød glæden ved genkendelsen med Give bys gader.

Chr. Bonde Christiansen udlærte også sin elleve år yngre bror, Ole Kirk Christiansen, senere LEGO. Kort efter sin konfirmation kom han i lære. Ole Kirk Christiansens svendeprøve bestod i at lave en trappe med 4 trin. Svendebrevet er underskrevet af Give Håndværkerforenings svendeprøvekommission den 24. april 1911.

Fra Olaf Rye Ottosen, billedskæreren fra Sønderstovgaard, har museet for et par år siden modtaget hovedværker i hans kunst. Disse kunstværker, billeder og møbler fandt nu sammen i et rent hvidt rum, hvor de med alle deres detaljer i udskæringerne spillede godt sammen i særudstillingen KUNST.

Grundlaget for den tredje udstilling var museets store legetøjsamling, der har vakt stor interesse hos alle generationer. Udstillingerne kunne ses til november, hvor HUSE og KUNST måtte vige for opsætningen af særudstillingen „Julebørn og Legetøj“. Legetøjsudstillingen indgik som en del af den traditionsrige juleudstilling.

Give-Egnens Museum ser nu frem til igen at kunne tage Hedebondens liv og virke ind som et permanent udstillingsområde.

Give-Egnens Museum besøges af flere og flere grupper, børn som voksne, der ønsker at inddrage museet i undervisningen. For museet er det et meget stort mål at formidle livsstilsændringerne gennem nyere tids historie, således at forståelsen skærpes og identiteten fremmes for den enkelte besøgende. I det forløbne

år har særudstillingen med legetøjsamlingen sammenkædet med undervisning i skolestuen og arbejde i bondekøkkenet været det væsentlige grundlag for gruppebesøg.

Udstilling og historisk værkstedsarbejde i en større helhed er et af Give-Egnens Museums store mål.

Give-Egnens Museum oplever, at der er uanede muligheder for udfoldelse; og bedst af alt, vi oplever, at mennesker af i dag har brug for museet og kan beriges ved et besøg, hvor fortiden formidles i nutiden og forhåbentlig bliver et redskab i fremtiden.

Tidens behov for at kende sin fortid – at få en historisk bevidsthed, er betydelig.

I 1997 har en stor del af kræfterne været brugt på den nye opbygning, men der har også været stor aktivitet på alle andre af museets arbejdsområder.

Falk Mikkelsen

Hjortsvang Museum

Som sædvanlig medvirkede Tørrings skolebørn ved åbningsfesten; ca. 50 dygtige skolebørn sang foråret ind. TV-Syd var til stede og brugte senere sangen som underlag i en hel udsendelse. Derefter gik mere end 50 børn i gang med at så korn med hånd. Et festligt syn og børnene var ivrige, det var også det vigtigste for os; men der blev nok sået betydelig mere korn på arealet, end vore forfædre ville gøre. Museets folk harvede derefter flittigt i kornet, da det begyndte at spire, og resten af sommeren stod kornmarken som et meget tæt tæppe. Trods bange anelser blev det alligevel muligt at høste med le til høstfesten.

Udstillingen „Tørring-Uldum Kommune i Middelalderen“ blev også præsenteret til åbningsfesten. Det er en udstilling, der i form af plancher og i et hæfte fortæller om kommunens 7 middelalderlige kirker + 3 nyere,

Kong Valdemar spiller skak med en af sine svende i Skanderborg.

bygget på gammel grund, samt 15 voldsteder og en del af den dramatiske historie, der har udspillet sig på nogle af de gamle borge. Denne udstilling kan også ses i 1998, ligesom hæftet kan købes på Museet.

I samme forbindelse har vi vist vejen gennem kommunen, som Kong Valdemar Sejrs red ad i 1212, da han red fra Skanderborg til Dronning Dagmars sygeleje i Ribe.

Til høstfesten havde vi foruden høstarbejdet besøg af nogle gårdbutikker og som sædvanligt blev der forfattet et skuespil, der i år blev bygget op om folkevisen om Dronning Dagmars død i Ribe. Vi kaldte stykket „Valdemar Sejrs og Dronning Dagmar“.

I sommerens løb fik maskinhallen en tilbygning, så vi nu har fået vores mejetærskere i

hus, og de to sidste arrangementer forløb lige så godt som de første. Ved årets slutning kunne vi konstatere en pæn fremgang i besøgstal.

Højderygens Egnsmuseum

Så er året 1997 gået, og det blev året, hvor vi fejrede 25-års jubilæum for stiftelsen af „Højderygens Egnsmuseum“.

Der er i årets løb sket en del i både huset her og på depotet. På 1. sal er skolestuen renoveret og istandsat, og i „Plydsen“ er der sat nye vinduer ind m.m. Vi har været på depotet og ryddet op og sætte på plads, så godt det kunne lade sig gøre. Vi regner med i den kommende sommer at sætte nogle reoler op, så der bliver en bedre oversigt og lidt mere

plads, så vi kan blive ved med at tage nye genstande ind. Vi er ved at være derhenne, hvor det ville være rart med bedre og større forhold at arbejde under og mere plads til udstilling af effekterne.

Generalforsamling afholdtes 11. marts. Efter beretning og regnskab m.m. viste Svend Aage Madsen, Krejbjerg, lysbilleder og fortalte om en tur, han og Ruth havde haft til New Zealand og sammenlignede med en tur og et ophold sammesteds i hans unge dage.

24. maj: Tur til Hampen sø og tingstedet lidt nord for søen ved skovfoged Jens O. Christiansen og Ragna. Ca. 50 deltagere og en interessant tur.

Omfartsvejen ved Nørre Snede blev indviet den 9. juni og blev fra vor side markeret ved at Ragna efter indvielsen modtog skolebørnene ved museet, hvor de fik sodavand og fik fortalt om overfaldet på Nørre Snede, kaldet „Bataljen“, 1849. Seks soldater i uniformer fra netop 1849 gik forrest i optøget og deltog også i traktementet. Ca. 300 i alt deltog.

Sommerudflugten skulle have været den 21. juni, men blev desværre ikke til noget på grund af for få tilmeldinger.

29. juli: Musikaften i kirken og derefter besøg på museet med kaffe. 50-60 deltog.

21. august: 20-25 deltog i turen „Nørre Snede undervejs...“. En tur rundt i byen, hvor der blev fortalt om bygninger og folk i gamle dage. Kaffe på museet til slut.

Også jubilæet den 7. september var en god dag for os på Egnsmuseumet. Efter velkomst og sang præsenterede Ragna vort festskrift (omtales senere). Efter at flere havde ordet for at lykønske m.m., vistes folkedans på plænen. Derefter var der traktement med snitter, øl, vin og vand. Ca. 100 deltagere. Jubilæumsudstillingen hed „Klenodier gennem 25 år“ og bestod af 25 udvalgte genstande samt historien om dem.

Vi deltog i forbrugermessen i Nørre Snede Hallen 4.-5. oktober, hvor der var god interesse for gamle kort og andet, der var udstillet.

30. oktober: Aftentur til „Bakkebo“, Statsfængslet i Nørre Snede. Vagtmester Carsten Knudsen fortalte og viste rundt. Fængslet gav kaffe og ca. 30 deltog.

Julestuen den 7. december med udstillingen „Englenes verden – alverdens Engle“ var godt besøgt. Efter velkomst og sang læstes et par fortællinger med engleindhold, hvorefter vi drak kaffe og havde amerikansk lotteri. En god tradition at værne om.

Med hensyn til jubilæumsskriftet, som takket være bidragsyderne, en godt udført redigering og et flot tryk blev en virkelig pæn og smuk udgivelse, bringer vi en tak til bidragsyderne, som med deres artikler har givet et indblik i både nutid og fortid.

Endvidere tak til Museumsrådet for Vejle Amt, Nørre Snede kommune ved kulturudvalget samt Brandkassen, som har ydet økonomisk støtte til skriftets udgivelse. Vi har endnu nogle eksemplarer tilbage, som kan købes, men det svinder i beholdningen.

Jeg vil slutte med en tak til personale og bestyrelse for godt samarbejde i årets løb.

Lesli Petersen

Museet på Koldinghus

Tendenser frem mod det 21. århundrede

Kolding Kommune har indledt arbejdet med kommuneplanen for årene frem til år 2007. Som sit bidrag hertil har Museet på Koldinghus anslået fem udviklingstemaer, som fastholder museets identitet og vil tilføje nye attraktioner til det museum, der siden grundlæggelsen i 1890 har udviklet sig til et af Danmarks betydeligste kulturhistoriske museer med rige samlinger og en udstillingsvirksomhed, der vækker opmærksomhed også inter-

nationalt. Koldinghus er en af regionens største turistattraktioner.

Udgangspunktet for overvejelserne er:

- at Slot og Staldgård historisk hører sammen
- at det restaurerede slot rummer en enestående arkitektur i syd- og østfløj
- respekt for de museumssamlinger, som er opbygget gennem mere end 100 år – i vid udstrækning ved frivillige gaver – og som er en vigtig del af museets identitet
- behov for nyindretning som følge af den i 1975-1993 gennemførte restaurering af Slottet
- stærke ønsker om en udstilling om Kolding bys og egns historie
- ønske om moderne informationsteknologi i museets formidling.

De fem udviklingstemaer er:

- Internationale udstillinger i sydfløjen
Sydfløjsudstillingerne må tilføres flere ressourcer. De skal fortsat behandle kunst- og kulturhistorien med hovedvægt på kulturhistorien og være af international interesse og på internationalt niveau.
- Koldinghus Besøgscenter
Permanent introduktionsudstilling om Slotets historie og restaurering.
- Dansk Sølvmuseum
Udvikling af museets i forvejen fornemme sølvsamling til Dansk Sølvmuseum med særlig fokus på 20. århundredes danske sølv.
- Lokalhistorisk Center, Staldgården
Udvikling af Staldgården til et center for lokalhistorisk formidling med afsnit: 'Kolding fra middelalder til nutid', 'Kolding under besættelsen' og 'Blade af Koldings og Koldinghus' historie'. Desuden lokaler til Kolding Stadsarkiv samt undervisningslokaler.
- IT i formidlingen
Det er ønsket i videst muligt omfang at inddrage moderne informationsteknologi i formidlingen af de faste udstillinger og om

muligt også af særudstillinger. Der kunne f.eks. indrettes et IT-faktarium med publikumsadgang til museets genstandsregistreringer, når de er digitaliseret, og til andre museumsdatabaser enten via CD-ROM eller via Internet.

Undersøgelser

I henhold til museumsloven og efter overenskomst med Rigsantikvaren foretager museet besigtigelser og prøvegravninger i forbindelse med fundanmeldelser, kommunernes lokalplaner, planlagte grusgrave og skovrejsning. De foregående to års intensive udgravninger i forbindelse med anlæggelse af Kolding-Esbjerg motorvejen er afløst af et lidt langsommere tempo. I 1997 er følgende lokaliteter undersøgt:

- Ødis Vest, Ødis sogn.

I forbindelse med byggemodning er undersøgt to stendynger. Mellem stenene, der sandsynligvis stammer fra rydning af marker, lå skår af lerkar fra ældre romersk jernalder (0-200 e.Kr.).

- Havgård, Harte sogn.

Forud for indvinding af grus i forbindelse med anlæggelse af Kolding-Esbjerg motorvejen er undersøgt en landsby fra ca. 700-1300 e.Kr. Der er tidligere foretaget undersøgelser i 1994 og 1996, og der er nu i alt fundet spor efter 25 større huse, fem små nedgravede huse, en staklade og en brønd.

- Højvang, Skanderup sogn.

I forbindelse med byggemodning er undersøgt et område med fire huse fra sen bondestenalder og tidlig bronzealder (2200-1500 f.Kr.).

- Strårup, Dalby sogn.

En helt nedpløjet gravhøj med en diameter på ca. 18 m er undersøgt. I højen blev fundet resterne af en firesidet dysse og en senere jættestue fra tragt bægerkulturen i bondestenalderen (3500-2800 f.Kr.).

– Milholt, Nørre Bjert sogn.

Forud for byggemodning er undersøgt et område med spredte affaldsgruber fra bronzealder (1700-1000 f.Kr.) og ældre jernalder (500 f.Kr.-200 e.Kr.).

– Nørreskovgård, Nørre Bramdrup sogn.

I forbindelse med anlæggelse af vej og byggemodning er undersøgt affaldsgruber fra førromersk jernalder (500 f.Kr.-0).

Erhvervelser

I henhold til museets vedtægt skal museets indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling finde sted inden for den geografiske, tids- og emnemæssige afgrænsning af museets godkendte ansvarsområder, der omfatter:

- dansk billedkunst, kunsthåndværk og kunstindustri indtil ca. 1930
- lokalhistorie fra oldtid til nutid for Kolding, Vamdrup og Lunderskov kommuner
- arkæologi i Kolding, Vamdrup og Lunderskov kommuner
- dansk national historie i 19. og 20. århundrede, specielt omkring De Slesvigske Krig og Sønderjyllands forhold i denne periode.

Museet på Koldinghus er i 1997 blevet tilbudt mange genstande enten som gaver eller til køb, som passer ind i vedtægtens begrænsninger, og som understøtter den udvikling, museets styrelse og ledelse har udstukket. Her tænkes først og fremmest på sølvsamlingen, der i årets løb er blevet væsentligt forøget. Samtidig er vi meget opmærksomme på at opbygge en genstandssamling til dokumentation og illustration af livet i Kolding med henblik på en kommende lokalhistorisk udstilling.

Udstillinger

Museet har i 1997 vist følgende udstillinger:
25. januar – 2. marts 1997

Gaver og ny erhvervelser 1996

Hvad museet har fået, købt og fundet i året, der gik.

22. februar – 11. maj 1997

Dansk Arkitekturtriennale

Udstillingen var arrangeret af og vist i samarbejde med Dansk Arkitekturcenter Gammel Dok og Danske Arkitekters Landsforbund. Det var udstillingens mål dels at fastholde og formidle arkitektonisk kvalitet blandt arkitekter og dels at virke motiverende for brugere og bygherrer. Udstillingen viste ti projekter af den bedste danske arkitektur, der er udtænkt, opført eller afsluttet i årene 1993-1996.

22. marts – 19. maj 1997

Æggebægre af sølv

Korpussølv i miniatureformat fra Inga og Ole Lachmanns samling. Til udstillingen blev udgivet Vivi Jensen: *Æggebægre af sølv*.

30. maj – 22. juni 1997

Kunsthåndværkerskolens afgangsudstilling.

28. maj – 15. juni 1997

Damaskvæveriet

Georg Jensen Damaskvæveriet A/S, Kolding, præsenterede nye og ældre dessiner.

4. juni – 3. august 1997

Den Danske Brigade/Det Danske Kommando i Tyskland 1947-1958

Efter 2. verdenskrig deltog Danmark i de allieredes besættelse af Tyskland.

23. august – 23. november

KERAMIK I KOLDING:

* Thorvald Bindsbøll 1846-1908

Thorvald Bindsbøll er Danmarks mest originale formgiver til dato. Han var førende i den designmæssige udvikling, der skete omkring århundredeskiftet, og hans værker er til stadig inspiration. Bindsbøll satte nye standarder for dansk kunsthåndværk og skabte ny og bedre keramik, ligesom han nedbrød grænser mellem den bildende kunst og kunsthåndværket. Til udstillingen udgav museet bogen *Thor-*

vald Bindesbøll og sølvsmedene af Poul Dedenroth-Schou.

* *'Keramik i Kolding'*

Arkæologiens vidnesbyrd om brug af keramik i Kolding fra middelalder til nyere tid.

* *Borddækning 1797 – 1897 – 1997*

Gennem århundreder har måltidet været familiens samlingspunkt, og med det smukt dækkede bord markeredes familiens sociale status.

1. november – 6. januar

Juletræet med sin glas-pynt

I mere end hundrede år har brogede kugler, fugle med lange, silkefine haler, og meget andet fint og skrøbeligt julepynt af glas været at finde på de danske juletræer. Til udstillingen udgav museet *Juletræet med sin glas-pynt*, af Torkild Hinrichsen og Vivi Jensen.

29. november – 6. januar

Nipsenåle

Engang alle pigers store interesse, nu samleobjekt for kendere: Tusindvis af nipsenåle fra ca.1910 til i dag på ca.100 originale puder.

Koldinghus på 'nettet'!

I december 1997 åbnedes museets hjemmeside for brugere af Internet under adressen:

<http://www.koldinghus.dk>

Internet betragtes af de fleste som en af fremtidens – også den nære fremtids – vigtige informations- og kommunikationsveje. Internet tillader verdensomspændende kommunikation og informationssøgning. Med en computer har man i princippet adgang til enhver information, man måtte ønske at hente frem. Internet vil desuden udvikle sig til et debatforum for fagfolk, for dialog mellem fagfolk og almindelige brugere samt for de almindelige brugere indbyrdes.

Museets hjemmeside, der senere også skal bringes i engelsk sprogversion, rummer følgende emnegrupper: *Information* informerer

generelt om bl.a. åbningstider og priser og om museets pædagogiske tilbud. *Kalender* over særudstillinger og andre tilbud som eksempelvis foredrag og omvisninger vil løbende blive opdateret; her vil også museets nyhedsblad være at finde. *Museum og organisation* rummer vedtægter, arbejdsplan og årsberetning samt faglige profiler af museets videnskabelige medarbejdere. *Koldinghus* fortæller Slottets og Staldgårdens historie. *Samlingerne* er den største og vanskeligste emnegruppe, hvor målet er at gøre museets genstandssamling – i hvert fald den udstillede del – tilgængelig for publikum; museets hidtidige årbog udkommer ikke mere, men artikler af årbogens karakter kunne publiceres under denne rubrik; her vil desuden hver måned blive præsenteret en udvalgt genstand fra museets egne samlinger.

Koldinghusmuseets Venner fortæller om museets støtteforenings formål og virksomhed og beretter om fordele ved medlemskabet. *Butik og Café* bringer aktuelle tilbud fra museumsbutikken, herunder en opdateret liste over museets egne publikationer, og Café Koldinghus med menukortet. Endelig vil *Nyheder* bl.a. i form af pressemeddelelser også blive bragt på hjemmesiden.

Med Internettet har museet fået mulighed for hurtigt at bringe aktuel information ud til de mange, som har adgang til nettet enten ved egen tilslutning, hos venner, på Internetcaféer eller via bibliotekernes computere, som er tilgængelige for publikum.

Administration

Årets besøgstal blev 147.775, en nedgang på 9,2 % i forhold til sidste år. Fraværet af en stor forårsudstilling er mærkbar i besøgstallet, ligesom en almindelig tilbagegang i besøgstallene, som har ramt de fleste danske museer, også har ramt Koldinghus. Juli måned 1997 var dårligere besøgt end juli måned har været

gennem en årrække. Nedgangen, som altså ikke alene ramte Koldinghus, tilskrives først og fremmest det usædvanligt varme sommervejr, som ikke indbød til museumsbesøg. Til gengæld rettede udviklingen i besøgstallet sig i efteråret, hvor udstillingen om Thorvald Bindesbøll trak henved 46.000 mennesker til Koldinghus. Tilstrømningen til denne udstilling understreger, at når museet lægger kræfter i en udstilling og præsenterer et gedigent stykke arbejde af høj kvalitet, så belønnes det af publikum.

Koldinghus har i årets løb modtaget flere officielle besøg. Således åbnede Hans Kongelige Højhed Prins Joachim udstillingen Den Danske Brigade/Det Danske Kommando i Tyskland 1947-58. Statsminister Poul Nyrup Rasmussen og frue aflagde officielt besøg sammen med Islands statsministerpar. De nordiske fiskeriministre mødtes på Koldinghus, ligesom Canadas, Islands og Ruslands ambassadører i Danmark har besøgt slottet. Endelig har den danske forsvarschef og Polens forsvarschef aflagt besøg.

Poul Dedenroth-Schou

TRAPHOLT

Museet for moderne dansk billedkunst, kunsthåndværk og møbeldesign

Trapholtmuseet havde i 1997 et besøgstal på 105.502, en stigning på 70% i forhold til 1996.

Der blev vist 4 store særudstillinger, hvor især præsentationen af mesterfotografen Oliviero Toscani *Billboards* vakte opmærksomhed, ikke mindst i kraft af en næsten overvældende mediedækning. Desuden viste museets møbelafdeling 1 særudstilling og 3 mindre specialudstillinger til belysning af nye tendenser inden for området møbeldesign.

Siden udvidelsen i 1996 med bl.a. møbelmuseum og særudstillingshal har Trapholt

været omfattet af en stadigt stigende publikumsinteresse. Denne udvikling skyldes uden tvivl en række positive forhold, der tilsammen har gjort museet til en attraktion, nemlig den centrale geografiske beliggenhed, de natur-skønne omgivelser, moderne arkitektur af høj kvalitet, alsidige samlinger og et varieret program af særudstillinger. Trapholt kan nu betegnes som et af landets største, mest aktive og bedst besøgte kunstmuseer.

Trapholtmuseet har med 1996-udvidelsen fået mulighed for at hæve aktivitetsniveauet ganske betydeligt. Ressourcerne skal derfor først og fremmest sættes ind på at udfylde de udvidede rammer bedst muligt, bl.a. ved fremvisning af særudstillinger, udvikling af Møbelmuseet, udvikling af IT-kommunikation (billeddatabase m.v.) og forbedring af publikumsbetjeningen.

Det kvalitative mål er at udvikle en moderne og indbydende museumsvirksomhed på internationalt niveau. Kvantitativt er målet at have udvidet det årlige besøgstal til 150.000 senest år 2000.

Udstillinger

6. februar-27. april 1997: *Den Indiske Sari*

I museets nye udstillingssal vises 165 forskellige indiske sarier, der var hængt ned fra loftet i det høje ovenlysrum. Som i et labyrintisk forløb blev betragteren ført gennem de lange farvestrålende stofbaner, der af europæerne omtales som „Indiens vævede luft“. Sarierne var udvalgt og indsamlet af tekstilkunstneren Grete Sørensen, der i 1993 rejste til Indien for, i samarbejde med den indiske designer Armut Patel, at undersøge den årtusindgamle tekstiltradition.

7. maj-17. august 1997: *Oliviero Toscani – Billboards, 15 års kommunikation for United Colors of Benetton*

Udstillingen, der blev til i tæt samarbejde med Benetton Group, viste 40 af de i alt ca. 60 billboards (reklamer i kæmpeformat), som Oliviero Toscani har udført for firmaet gennem de seneste 15 år. Udstillingen, som tog sin begyndelse på museets parkeringsareal, var disponeret med særligt henblik på Trapholts arkitektur og rumforløb. Korridoren mellem museet og udstillingssalen var bl.a. tapetseret fra gulv til loft med legemsstore fotografier af kønsdele – en ganske overraskende passage, som affødte mange forskellige reaktioner.

Udstillingen vakte stor opmærksomhed og tiltrak især mange unge, der livligt debatterede de mange forskellige temaer.

I forbindelse med udstillingen blev der afholdt et internationalt seminar med overskriften *Global kommunikation*. I panelet sad: Oliviero Toscani, Jonathan Friedman (professor ved Lunds Universitet), Ulf Erdmann Ziegler (tysk kunstkritiker), Carsten Thau (professor ved Arkitektskolen i Århus), Jesper Kunde (reklamechef), Morten Skriver (kunstner) og Anders Michelsen (Phd.-stipendiat ved Københavns Universitet).

28. august-28. oktober 1997: 2. *Danske Keramiktriennale 1997*

For tredje gang slog en række af Kolding bys institutioner sig sammen for at sætte fokus på keramikken som kunstnerisk udtryk. Centralt i programmet står Den 2. Danske Keramiktriennale, hvor Trapholt hvert tredje år viser fremragende eksempler på aktuel dansk værkstedskeramik. En triennalejury, bestående af de to keramikere, Søren Thygesen og Gunhild Aaberg samt Trapholts leder, Sven Jørn Andersen, udpegede 20 keramikere, der hver udstillede 6-8 eksempler på deres nyeste produktion. I museets park blev der samtidig vist en udstilling af teglmøbler, fremstillet af studerende fra Kunsthåndværkerskolen.

6. november 1997-25. januar 1998: *Dansk møbeldesign i 125 år, Fritz Hansen 1872-1997*
Udstillingen beskrev 125 års design- og industrihistorie om Møbelfabrikken Fritz Hansen, der siden århundredskiftet har indgået et tæt samarbejde med nogle af landets førende arkitekter og møbelformgivere. Med funktionalismen som designprofil har Fritz Hansen været medvirkende til at gøre begrebet „Danish Design“ internationalt kendt. Markant på udstillingen eksempelvis møbler designet af bl.a. professor Arne Jacobsen, Kaare Klint, Hans J. Wegner, Børge Mogensen og Poul Kjærholm. Hans Sandgreen Jacobsen og den italienske designer Vico Magistretti viste tillige deres nyeste bud på fremtidens møbeldesign. På den meget smukt opsatte udstilling blev møblerne vist i sammenhæng med tidsty-pisk arkitektur og design.

Mindre omfattende udstillinger i 1997

Maj/juni

Nyt dansk design, vindere af møbelfabrikken Erik Jørgensens konkurrence for yngre designere.

Juni/august

En spisebordsstol i træ. 15 forskellige bud på en moderne spisebordsstol, tegnet af studerende fra Arkitektskolen i Aarhus.

September/oktober

Arne Karlsen. Retrospektiv udstilling i anledning af professor og møbelarkitekt Arne Karlsens 70-års fødselsdag.

Oktober og året ud

Højt Skum. Udstilling i anledning af Carlsbergs 150-års jubilæum, med Ny Carlsbergfondets gaver gennem 70 år til Trapholt.

Formidling

I 1997 har i alt 469 grupper fået forevist muse-

*Fra udstillingen Dansk møbeldesign i 125 år. Verner Pantons afsnit i særudstillingsalen.
Foto: Piotr & Co.*

et af en af museets medarbejdere – det højeste antal grupper, der på et år har modtaget rundvisning på museet siden museets åbning i 1988.

Af de 469 grupper var 260 – eller 55% – skolegrupper, der besøgte museet som led i undervisning. De besøgende kommer fra hele landet – en mindre del fra udlandet.

Museet har i 1997 arrangeret i alt 13 offentligt tilgængelige rundvisninger – de såkaldte lørdagsrundvisninger – der med udgangspunkt i museets samling og særudstillinger behandler særlige emner. Lørdagsrundvisningerne bliver annonceret i museets sæsonprogram og har pæn tilslutning.

Eva Bræmer-Jensen

Vejle Kunstmuseum

1997 har væsentligt adskilt sig fra året før:

1996 stod i de store fællesarrangementers tegn med Kulturby 96-udstillingen „Myte og Magi“, Den Danske Banks sponsorat af skulpturudstillinger på en lang række museer, såsom på Vejle Kunstmuseum med den store udstilling i særudstillingslokalet: „Tre generationer mødes i RUM OG MASSE“, samt „Statens Museum for Kunst på Landsturné“, hvor vi viste „Landskaber fra Hollands Guldalder“. Derefter var vi helt forpustede og overarbejdede, og vi fandt, at tiden var kommet til en større fordybelse og til at få klaret en del af de interne hængepartier, der altid må blive, når alle kræfter går til det store, synlige arbejde med en udstilling og formidlingen heraf.

Året startede ellers hektisk nok med „*Knud Nielsen. Retrospektiv*“ fra den 18. januar til den

2. marts. I den periode var hele huset fyldt med Knud Nielsens fabulerende kunst af især abstrakt-ekspressionistisk tilsnit, spændende over 50 år af kunstnerens løbebane, begyndende med de tidligste værker fra 40'erne og helt frem til 1997. Til udstillingen udgav Vejle Kunstmuseum ikke selv et katalog, da der netop var blevet udgivet en stor bog om Knud Nielsen, og denne kunne også købes på museet.

Udstillingen, som blev sammensat af værker fra private samlere, institutioner, kunstmuseer og kunstnerens egen samling, vakte stor interesse blandt vejlsenserne og blev besøgt af rigtig mange mennesker, da Knud Nielsen (f. 1916) som bekendt er en lokalt funderet maler. Ligeledes var det en periode med mange omvisninger.

Men denne udstilling illustrerede med al

Et af værkerne fra Knud Nielsen-udstillingen i årets begyndelse: „Den lange rejse“ fra 1974, som tilhører Brandbjerg Højskole i Jelling.

tydelighed dét, der er og bliver Vejle Kunstmuseums hovedproblem, og som vi stærkt længes efter at få en tilfredsstillende og permanent løsning på: Når vi viser en bare relativt omfattende særudstilling i vort hovedhus på Flegborg 16, må hele vor egen fine samling – faktisk en af de fineste i provinsen – pakkes bort. Og vi har jo stadig det tillægsproblem, at vort særudstillingslokale Flegmade 2 er dårligt isoleret og rasende dyrt at varme op i vintermånederne, selvom de værste klimatiske problemer med kondens på gulvet er blevet løst i og med, at Mejeriselskabet Danmarks køleagregater forsvandt fra nederste etage.

Da Vejle Museum imidlertid lagde beslag på særudstillingsetagen hele 1996 (Vejle Kunstmuseum havde jo haft den året før), forelå muligheden imidlertid slet ikke for at inddrage den til Knud Nielsen udstillingen, som ellers hørte til den slags udstillinger, der med sine store, farvekraftige lærreder godt ville have kunnet klare at spille op til den rå bygning.

Derfor, som kompensation for denne store Knud Nielsen-udstillings totale fortrængning af museets egen samling, fandt vi det tvungne nødvendigt, at de øvrige udstillinger resten af året ikke fik så omfattende en størrelse, men tværtimod også tillod en god ophængning af egne værker.

En anden lokal maler, der udstillede på Vejle Kunstmuseum, var Villy Emil Hansen (1936-1997), hvis „*Musikalske kompositioner*“ blev vist fra 15. marts til 27. april. Denne maler, hvis værker er præget af forfinelse og raffinement i et nonfigurativt formsprog, hvor tal og bogstaver ofte er et element, er måske ikke så folkekær som Knud Nielsen, men fortjener lige så vel opmærksomhed for sin kvalitetsbetonede indsats, så museet publicerede i denne anledning et katalog med udvalgte tekster om kunstneren og en række gode farvereproduk-

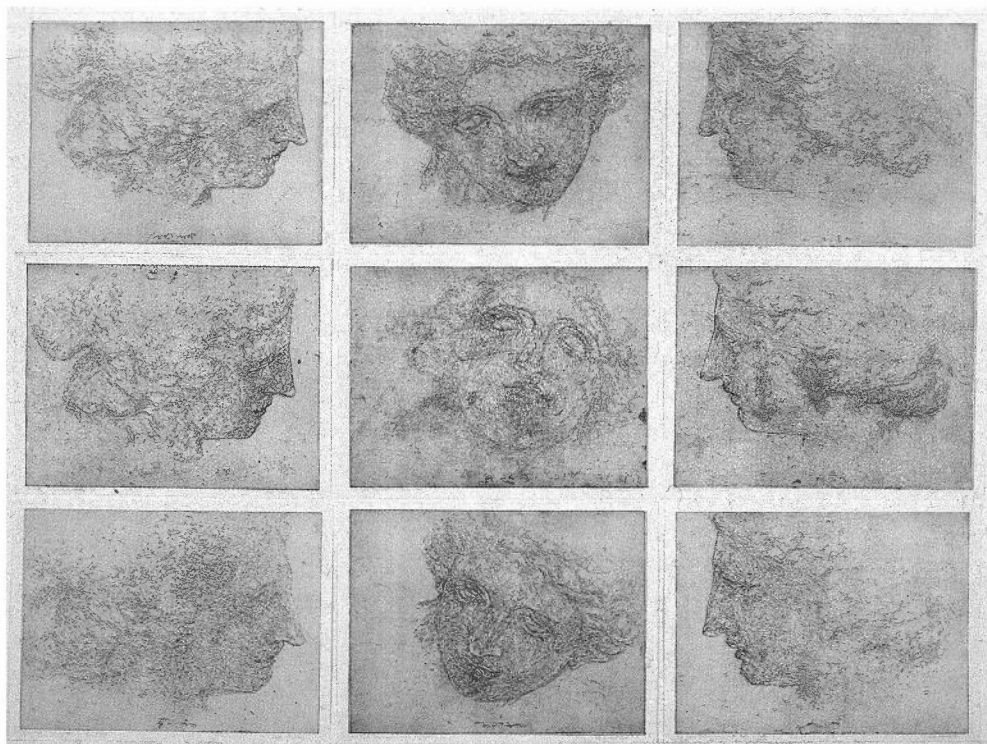
tioner af hans værker. Vi var meget tilfredse med at have vist denne udstilling, ikke mindst fordi det desværre gik sådan, at kunstneren døde kort tid efter udstillingen, og det er godt at vide, at han nåede at blive hædret for sin indsats, mens han selv kunne få glæde af det.

Hen over sommeren viste vi museets egne værker i en ophængning, der prioriterede beholdningen af arbejder fra 1930'erne, en periode, som er vældig godt repræsenteret på Vejle Kunstmuseum. Dette gælder ikke mindst efter erhvervelsen af Wörzner-samlingen i 1995, hvorved vi bl.a. fik landets fineste offentlige samling af Erik Raadal, hvis koloristisk neddæmpede og formalistisk fornemme fortolkninger af hans hjemby Gjern er fåtallige, grundet malerens alt for tidlige død af tuberkulose i 1938.

Desuden sås bl.a. Jens Søndergaard, Hagedorn-Olsen, Erik Hoppe, Vilhelm Bjerke Petersen, Wilhelm Freddie, Ejler Bille og Carl-Henning Pedersen, heriblandt også flere værker fra Wörzner-samlingen.

Ophængningen lagde vægt på at betone de forskellige strømninger, der brødes i tidens kunstliv, såvel fortsættelsen af den danske tradition for landskabsmaleri og realisme som en mere kubistisk orienteret, „ren“ kunst, hvor farver og former i højere grad lever deres eget uafhængige liv på lærredet. En strømning i tiden var også den mere psykologisk-politisk orienterede, præget af surrealismens amorfe og betydningsvangre former.

Efterårssæsonen åbnedes med en stor, retrospektiv udstilling af tegneren og grafikerens Elsa Nielsen (f. 1923). Udstillingen, som var omkostningsfuld på grund af den omfattende montering af mange værker i syrefri karton, samt udarbejdelse af katalog og plakat, fik sin smukke præsentation sikret ved støtte fra Vejle Amts Undervisnings- og Kul-

Et af Vejle Kunstmuseums værker af Elsa Nielsen, vist på kunstnerens store retrospektive udstilling i efteråret 1997. Det viser et af Elsa Nielsens yndlingsemner, et antikt skulpturhoved, i en serie raderinger sat sammen til et hele, udført i 1989/90.

turudvalg, samt fra Konsul George Jorck og hustru Emma Jorck's Fond.

Elsa Nielsen har gennem mange år arbejdet med sit helt specielle, stilfærdige, meditative og skønhedssøgende univers, udelukkende udtrykt i grafik, tegning og akvarel, og Vejle Kunstmuseum lagde stor vægt på som museum for kunst på papir at præsentere publikum for denne fine kunstner, som er vel repræsenteret i Vejle Kunstmuseums samling.

Det er en kendt sag, at udstillinger af tegning og grafik aldrig har så stor publikumsappel som store, farvestærke malerier: Tegning og grafik kræver en større aktiv indsats af den

besøgende; de skal nærlæses og er i deres små formater og ofte sort-hvide farveskala mere meditative, og vi fik mange tilkendegivelser fra specielt interesserede i disse teknikker om denne udstillings helt særlige, inderlige stemning og poetiske skønhed.

Vejle Kunstmuseum stod egenhændigt for planlægning og tilrettelæggelse af denne udstilling, som inden for det næste år yderligere blev vist på Skovgaard Museet, Hjørring Kunstmuseum og Kastrupgårdsamlingen.

Årets sidste udstilling var en præsentation af et udvalg af de rige gaver, som Vejle Kunstmuseum – i lighed med andre provinsmuseer

– har modtaget fra Ny Carlsbergfondet siden 1920'erne. „Milde gaver fra Ny Carlsbergfondet“ kaldte vi vores udstilling, som blot var en af mange ud over landet, hvor Carlsbergs 150 års jubilæum på denne måde fejredes. I den store fælles bog, „Højt Skum“, der udkom til jubilæet 10. november, og hvortil også Vejle Kunstmuseum leverede en artikel, bliver det klart hvor store skatte, der ad denne vej er tilflydt den danske befolknings kunstmuseer. På vort museum kunne vi, trods dét at vi fyldte vores lille hus fra kælder til kvist med værker, helt eller delvist doneret af NCF, slet ikke få plads til det hele. – Hvilket igen sætter i relief, hvor indlysende et misforhold, der er mellem vort museums og vor samlings størrelser.

I år, som igennem de sidste 15 år, er det stadig Vejle Kunstmuseums hovedproblem, at vi har alt for lidt plads til at vise vor faste samling i en permanent ophængning: Et problem, som ikke bliver afhjulpet, før de mange løfter fra politisk hold om en gennemgribende istandsættelse af Særudstillingsbygningen, Flegmade 2, er blevet ført ud i livet og begge museers pladsbehov indtænkt.

Indtil dette forhåbentlig snart sker, lægger de mange bånd på vor udfoldelse en snæver ramme for, hvad der kan lade sig gøre – men inden for denne ramme har vi trods alt, ud over selve arbejdet med de ovennævnte udstillinger, fået betjent en lang række skoler og institutioner med omvisninger, afholdt foredragsvirksomhed, foretaget grundforskning, udøvet skribentvirksomhed, plejet samlingen, lavet særarrangement for børn med Perspektiva-udstillingen i Flegmade 2's underetage, opsat en særlig – uhyre velbesøgt – „natte-udstilling“ i anledning af „Vejle by night“, arbejdet med digital registrering af vor samling samt med formidling på cd-rom.

Signe Jacobsen, museumsinspektør

Vejle Amts Konserveringsværksted

1997 blev et begivenhedsrigt år for Vejle Amts Konserveringsværksted.

En undersøgelse af værkstedets arbejdsmiljø foretaget af Bedriftsundhedstjenesten i Kolding viste bl.a., at værkstedet har utilstrækkelig ventilation og udsugning. Da Koldinghus' Staldgård, hvor konserveringsværkstedet idag er placeret, er fredet, kan man ikke opsætte den nødvendige udsugning med dertil hørende udluftningskanaler. Derudover savner vi plads til etablering af vores kommende tekstilkonserveringsværksted – en væsentlig grund til at stillingen stadig er ubesat. Vejle Amts Undervisnings- og Kulturudvalg besluttede derfor, at værkstedet skal flytte til nye lokaler i 98/99.

Arbejdet med at finde det nye værksteds placering er nu overdraget til amtspolitikkerne og foregår i øjeblikket (apr.1998).

Vores arbejde har derfor været præget af, at vi ikke kan planlægge langsigtet og af, at der er stoffer og kemikalier vi må afholde os fra at bruge under de nuværende omstændigheder. Til gengæld har værkstedet i ventetiden forøget sin samling af faglitteratur der er blevet anskaffet en varevogn, således at medarbejderne ikke længere behøver at benytte egne biler, når de er ude at hente genstande på museerne, er på konsulentbesøg o.a.

Konserveringsopgaver

Værkstedet mærker en forøget interesse for vores serviceydelser såvel ved tilgangen af genstande, der skal konserveres som ved mængden af forespørgsler og rådgivning inden for den præventive konservering.

Ud af næsten 200 konserveringsjournaler er her udvalgt nogle få eksempler på genstande, vi har konserveret i løbet af 1997:

Horsens Museum:

Jernalderpladsen ved Hedegård er der fortsat

en del arbejde med, bl.a. har vi haft en ringbrynje og et fragmenteret bronzefad til konservering samt lavet montering af en romersk pugio (daggert) og endnu et fragmenteret bronzefad til udstilling.

Diverse genstande blev hjemtaget fra vandskade på et af museets magasiner.

Der er på møbelkonserveringsværkstedet udført en omfattende konservering af stole i Horsens Museums udstilling. Derudover er der foretaget en gennemgribende restaurering af betrækkene på 5 stole, der menes at stamme fra Palæet, hvor zarfamilien en overgang boede.

Hertil kommer konservering af 5 skibspor-tætter malet i gouache på papir.

Koldinghus:

I forbindelse med anlæggelsen af den nye Esbjergmotorvej har vi konserveret en række genstande fra en middelaldergravning ved Havgård. Blandt mange opgaver inden for papirkonservering var bl.a. et diplom for guldmedalje tildelt Th. Bindsböll ved verdensudstillingen i Paris 1900.

Vejle Museum:

Til Vejle Museums store udstilling „En drøm af et bryllup“ havde vi en del brudekjoler til konservering og montering. Bl.a. en brudekjole af faldskærmssilke anvendt under krigen og siden omsyet og indfarvet rød.

Ved en byggemodning ved Fredericia fandtes 2 såkaldte ildbukke fra jernalderen. De var meget fragmenterede, men da de er temmelig sjældne, lykkedes det os alligevel at få et pænt resultat ud af dem.

Imprægneringen af vanddrukkent træ formentlig stammende fra en middelaldervandmølle ved Jelling blev påbegyndt.

Fredericia Museum:

2 lysestager af såkaldt britannia-metal (lege-

ring af tin og antimon med meget lavt smeltepunkt) var blevet skadet ved et udlån og måtte loddes mange steder.

Emballagen til et 12V element fra Hellsens blev konserveret og monteret til udstilling.

En del indrammet kunst på papir fra Anius-samlingen var efter en vandskade blevet angrebet af svamp. Det lykkedes at redde selve billederne.

Give Egnens Museum:

En del landbrugsredskaber blev konserveret af Finn Dinesen, og det blev således hans sidste opgave, inden han holdt op på værkstedet og begyndte et nyt job som „møller“ på Sillerup Mølle. En lille skoleglobus af N. C. Rom blev konserveret på papirværkstedet.

Rekvirerede opgaver:

Blandt de mange rekvirerede opgaver står papirkonserveringen for de fleste. Her kan nævnes nogle få: Sønderborg Slot fik konserveret en række dokumenter og kolorerede tryk, og fra Løvenholt Gods, Salten, blev en samling blyanttegninger med laving og akvarel konserveret.

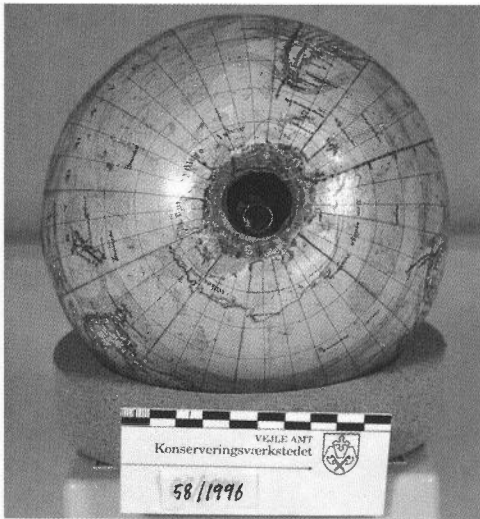
Under den fortsatte samarbejdsaftale med Århus Amts Museumsråd blev der konserveret papirgenstande for flg. museer:

Skanderborg Museum: matrikelkort over Witved mark, 1779; en vifte og et kistebillede. Kulturhistorisk Museum, Randers: bl.a. et kisteblad in situ fra 1600-tallet.

Lokalhistorisk Arkiv, Randers: Test af en samling acetatfilm for eddikesyre-syndrom.

Kurser, emnedage, rådgivning for Amtets museer

Udover løbende rådgivning har der været afholdt 2 emnedage for alle museerne i amtet: 28. maj om „Pakning af tekstiler og papir“ med 35 deltagere og 30. september om

En lille globus fra skolestuen på Give Egnens Museum. Den havde flere revner og ved polerne var den gennemslidt. 1: Hullet ved Sydpolen. 2: Hullet bygges op på samme måde som globen er konstrueret. Først papmaché, så en kridtgrund. 3: Tilsidst segmenter af papir. Herefter blev globen retoucheret, så udfyldningen ikke umiddelbart ses.

„Optagning af præparater på arkæologiske udgravninger“ med 26 deltagere.

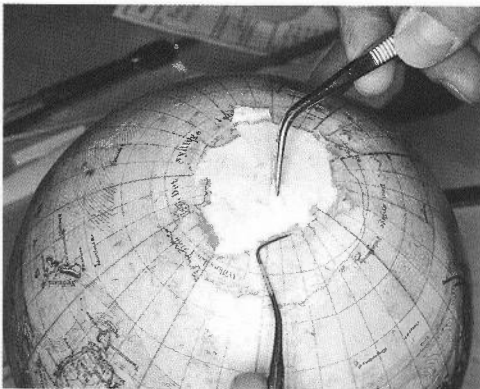
Vi har været vært for to seminarer med civilingeniør Arne Jouttijärvi om jerns- og kobbers metallurgi.

Vi har afholdt en emnedag for møbel-snedkere på konserveringsværkstederne i Jylland og på Fyn bl.a. med foredrag om intarsia.

Undervisning og foredragsvirksomhed

I løbet af året har de ansatte på værkstedet undervist og holdt foredrag forskellige steder. Kursus i bevaring af papirmaterialer for arkiverne i Århus Amt og museerne i Viborg Amt er blevet afholdt i henh. Århus og Skive. I forbindelse med det faglige orienteringsmøde på Fuglsøcentret i november er de foreløbige planer om værkstedets flytning blevet præsenteret. Og endelig er der givet undervisning i tekstilteknologi på Konservatorskolen i København.

Besøg på Konserveringsværkstedet

En delegation fra Ghana med speciel interesse i papirkonservering var i februar på rundvisning på Værkstedet. En norsk delegation var på inspirationsbesøg i forbindelse med etableringen af et konserveringsværksted i Vest Agder Fylke.

De ansatte på Landbrugsmuseet på Gammel Estrup lagde deres sommerudflugt til Kolding og så bl.a. konserveringsværkstedet.

Kurser og kongresser

Værkstedets ansatte har jævnligt deltaget i videreuddannelseskurser af varighed fra 1 til 5 dage. Desuden har der været deltagelse i kongresser i London og Vejle.

Andet

Liisa Rasmussen, konserveringstekniker med speciale i tekstiler har i en periode arbejdet for os med base i hendes eget værksted på Lolland.

Vi har haft 3 praktikanter fra Konservator-skolen i 7 uger.

Michael Højlund Rasmussen er blevet valgt til bestyrelsen for Nordisk Konservatorforbunds danske afdeling og var i oktober til forbundsrådsmøde i Helsingfors.

Lise Røder Knudsen

Vejle Museum

I 1997 havde Vejle Museum åbent i 309 dage. 176 af disse var arrangementsdage. Det betyder, at der var særudstillinger eller andre tilbud ud over de faste udstillinger. Museets afdelinger i Vejle blev besøgt af 28.306 personer. Museet fik en mindre udvidelse af sit arbejdsområde, da den del af Tørring-Uldum Kommune, som hidtil var under Horsens Museum, i 1997 blev tillagt os.

Vejle Museum viste i 1997 syv særudstillinger af egen produktion. Først på året løb „Gode Gaver“ videre i Flegborg 18. Den blev sidst i januar afløst af den velbesøgte „Til Jord skal du blive“ i Udstillingsbygningen (Flegmade 2), som byggede på flere års forskning og indsamling og et samarbejde mellem Aabenraa Museum, Egnsmuseum i Egtved Kommune og Vejle Museum. Den beskrev ca. 200 års begravelseskikke på landet og i byerne. Til undervisningsbrug var udarbejdet et fyldigt materiale, som især blev brugt af konfirmand-

hold i en aldersgruppe, der ellers ikke går så meget på museum. Udstillingen blev også vist i Aabenraa. Senere blev dele af den udlånt til Langelands Museum.

Så fulgte „Finder I noget?“ om resultaterne af de senere års arkæologiske udgravninger. Her fik også amatørarkæologerne lejlighed til at gøre opmærksom på deres samarbejde med museerne, dels lokalt, dels på landsplan.

Ved påsketide handlede det om „Gækkebreve“ i Den Smidtske Gård. Der blev sendt i hundredvis af gækkebreve til museet, som kvitterede med påskeæg.

I anledning af jernbanens jubilæum i Danmark lavede museet en lille særudstilling om banen i Vejle, som stadig kan ses i den midlertidige Banegård. I Jelling Kirke og siden på Jelling Rådhus vist en udstilling om „Kongernes Jelling“ i anledning af Regentparrets besøg i Vejle Amt.

Tegning: Peter Alexandersen

Årets sidste særudstilling „*En Drøm af et Bryllup*“ i Udstillingsbygningen havde „snigpremiere“ som museets bidrag til Vejles Kulturnat i august. De mange flotte brudekjoler fra 1863 til i dag og lidt tøj til brudgomme udgør kernen i udstillingen. Et vedvarende resultat af den forudgående undersøgelse er et katalog med en historie om hver af de ca. 60 dragter og deres bærere.

Julemarkederne i Vejle Vindmølle og i Den Smidske Gård tiltrak flere mennesker end vist nogensinde. Dukketeaterforestillinger med træffere på plakaten som „*Nøddebo Præstegård*“ og „*Troldens Næsering*“ – fremført af museets medarbejdere – bragte de røde lygter frem helt fra starten. I årets lille juleudstilling viste vi museets gamle dukketeatre med forskelligt tilbehør.

I Jelling blev i 1997 påbegyndt en markering af grundplanen af et *dobbeltgårdsanlæg fra jernalderen* ved hjælp af beplantning og cementstøbninger i stolpehullerne. En jernko skal der også være.

Museets medarbejdere har holdt ca. 80 rundvisninger og foredrag i udstillingerne for forskellige grupper, især børn og unge fra institutioner og skoler i Vejle og omegn.

I 1997 er der foretaget arkæologisk kontrol af ca. 300 sager omhandlende lokalplaner, råstofvindning, skovrejsning, læplantning, etablering af vandhuller, vindmølleplaceringer, byggearbejder i og ved kirker m.v. Der er en stigning i antallet af sager på ca. 66% siden 1996.

Ved *Krybily Allé, Taulov* er undersøgt dele af et bopladsområde fra yngre bronzealder med stolpehuller, gruber og kogestensgruber. Der kunne udskilles 2-3 småhuse.

Ved prøvegravning ved *Børup, Taulov*, fandtes dele af to hustomter, der antagelig hører hjemme i tidlig middelalder.

Spor af hegn samt stolpehuller og gruber

over et areal på ca. 6000 m² blev undersøgt ved *Eisenballegård, Taulov*. Enkelte gruber dateredes ved keramik til førromersk jernalder. Udformningen af hegnene indikerer en datering til yngre romersk/germansk jernalder. Undersøgelserne fortsætter i 1998.

I et vandledningstracé ved *Frydenlund, Engum*, blev der undersøgt nogle gruber og stolpehuller med keramik fra ældre romersk jernalder.

Undersøgelse af den truede del af en høj beliggende i et markskel ved *Stenagerlund, Løsning*, viste, at 25 cm højfyld med spor af tørveopbygning var bevaret. I en nedgravning i kanten af højen lå 4 store sten, muligvis fra en randstenskæde, og en del stykker af brændte ben, lidt keramik, samt trækul – formentlig fra en brandgrav, der er ødelagt ved nedgravningen. På grundlag af keramikken kan graven antagelig dateres til førromersk jernalder.

Ved anlæggelse af en cykelsti ved *Rugstedlund, Ødsted*, fandtes over en strækning på ca. 80 m to koncentrationer af gruber og kogestensgruber. Keramik daterer anlæggene til ældre førromersk jernalder.

Ved *Nedergård, Hover*, blev undersøgt et mindre område med gruber og kogestensgruber, som dateres til yngre stenalder/bronzealder på grundlag af lidt keramik fra et par af gruberne.

I forbindelse med plantning på *Vandel Mark* fandtes en hidtil uregistreret høj. Et snit i høj-siden viste tydelig tørveopbygning i op til ca. 1 meters højde. Diameteren er 20-25 m.

Ved *Fruens Møllested* i Grejs blev der med magert resultat gravet efter tomten af en vandmølle, som er kendt fra skriftlige kilder.

Blandt årets 60 museumssager vedrørende nyere tid, kan nævnes følgende:

- inventar fra *Vejles nu nedrevne Banegård*.
- *Hennys Parfumeri, Sønderbrogade 22 i Vejle*.

- *blebukser af plastic, 1959.*
- *kaffekande fra Vejle Boldklubs gamle klubhus.*
- *brudekjoler fra forskellige årstal, nogle var brugt flere gange!*
- *vandkraftanlæg fra Haraldskær Fabrik (vægt 3 tons)*
- *tømrerværksted, Grejsdalen, 1936.*
- *fosfatfrit vaskepulver, Vejle, 1987.*
- *spadserestok med indbygget lys, 1940-45.*
- *købmandsforretning, Torvet, Vejle, 1997.*

Indsatsen over for bygningerne har været koncentreret om Udstillingsbygningen Flegmade

2 (tidl. Dandy-fabrik), som museet fik rådighed over i 1997 sammen med Vejle Kunstmuseum. I kælderens er der indrettet klimastyrede magasiner til både arkæologiske og nyere tids genstande.

Vejle Museum er nu kommet med på Vejle Kommunes netværk, sådan at der også er skabt internet- og e-mail-forbindelse til og fra de enkelte medarbejdere.

Cand.phil. Folmer Christiansen tiltrådte pr. 1. januar som museumsinspektør med ansvar for museets arkæologiske virksomhed. Der er tale om en nyoprettet stilling på halv tid.

LITTERATUR OM VEJLE AMT 1997-1998.

Ved bibliotekar Jørgen Gram Christensen,
Biblioteket for Vejle By og Amt.

Fortegnelsen er et uddrag af Dansk Lokalbibliografi, Vejle amt, som venligst er stillet til rådighed af Biblioteket for Vejle By og Amt. Fortegnelsen omfatter bøger med historisk-topografisk indhold, som er udkommet fra 1. juni 1997 til 1. juni 1998.

Herudover er der en del tilføjelser til litteraturfortegnelsen i Vejle Amts Årbog 1997, som er udkommet i 1996.

Lokalhistoriske Årbøger, afsnit i bøger og i lokalhistoriske Årbøger, samt artikler i tidsskrifter medtages ikke.

Dansk Lokalbibliografi, Vejle amt er edb-baseret og dækker fortrinsvis tidsrummet fra 1994 og frem. Der er søgeadgang via bibliotekets hjemmeside på Internettet: www.vejlebib.dk

Bech, Jens Gregers

Mange hjem – men dog een familie: Horsens Boligselskab gennem 75 år. – Horsens: Horsens Boligselskab, 1996. – 32 sider: ill.

Bogh, Johannes

Landsbyen Binderup, Sdr. Bjert Sogn. –

Lunderskov: Johs. Bogh, 1997. – 211 sider: ill.

Bredballe Kirke 1907-1997/Bredballe Lokalhistoriske Forening. – (Vejle): Bredballe Lokalhistoriske Forening, 1996. – 19 sider: ill.

Brunbjerg, Hans

Slægter i Kærbølling og Steensgaard. – Bredsten: Bredsten lokalhistoriske Arkiv, 1996. – Ca. 194 sider: ill.

Christensen, Thomas

Skanderup sogns historie/Thomas Christensen; redigeret af Anette Klitgaard. – Lunderskov: Lunderskov Kommunes Lokalhistoriske Forening, 1996. – 260 sider: ill.

Christiansen, Asger

En skole som forretning: Latinskolen i Fredericia 1817-1903. – Fredericia: Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn, 1997. – 66 sider: ill.

Due, Søren

Hover kirke, Vejle provsti/Søren Due;

- illustreret af: Eigil Jensen. – (Vejle): s.n., (1997). – 11 sider: ill.
- Due-Hansen, H.
Due-slægten fra Spettrup, Urlev sogn. – Sønder Stenderup: H. Due-Hansen, 1997. – 54 sider: ill.
- Engelbrecht, Rosa
Børn i 25 år: Gårslev Børnehavn – 1972-1997 – Møllehuset/Rosa Engelbrecht. – Børkop: Møllehuset, 1997.–147 sider: ill.
- Grønlund Iversen, Lene
I dialog med tiden: lokalhistoriske stemningsbilleder fra Sdr. Stenderup Sogn/Idé, illustration, tekst...: Lene Grønlund Iversen. – Sdr. Stenderup: Ono Design, 1997. – 96 sider: ill.
- Hahn-Thomsen, Preben
Sct. Josefs Kirke og menighed i Horsens 1872-1997/redaktion: Jørgen Frost-Jensen; tekster: Preben Hahn-Thomsen og Jørgen Frost-Jensen; tegningerne... Michael Kvium. – S.l.: s.n., 1997. – 78 sider: ill.
- Herlev, Lars
Brejningrødder: om livet på en åndssvageanstalt/Lars Herlev; (samt) Ejnar Hedegaard ... (et al.). – Vejle: Voksenskolens Forlag, 1997. – 71 sider: ill.
- Johansen, Carsten
Her er himelens porte: en bog om Nørup kirke/tekst: Carsten Johansen; indledning: Frithiof Pedersen; tegninger: Erik Fogh Nielsen. – (Vejle): Nørup Menighedsråd, 1997. – 79 sider: ill.
- Jørgensen, Holger
Horsens Nørrestrand. – Horsens: Horsens Museum, 1997. – 426 sider: ill.
- Kolding Dame-Roklub 1922-1997/tilrettelæggelse: Helga Gregersen og Bodil Holm. – Kolding: Kolding Dame-Roklub, 1997. – (32) sider: ill.
- Kolding Handelsstandsforening gennem 125 år: 1871-1996 / tekst: Hans Jørn Krog Pedersen... (et al.); fotos: Orla Lund, Ludvig Dittmann, Jonas Ahlstrøm. – Kolding: Kolding Handelstandsforening, 1996. – 36 sider: ill.
- LAB 40 års jubilæum: 1956-1996. – (Fredericia): LAB, (1996). – 32 sider: ill.
- Lundvig, Niels
Horsens – privatbanernes by: det var dengang/Niels S. Lundvig. – Horsens: Den kreative, 1998. – 63 sider: ill.
- Madsen, Jenny
Kragelund gennem tiderne/Jenny Madsen; fotograf: forfatteren m.fl. – Jelling: Jelling Bogtrykkeri, 1997. – 299 sider: ill.
- Meltofte, Søren
Dragon Niels Kjeldsen og hans kammerater 28. februar 1864/Søren Meltofte; redaktion: Jacob Wisby; fotos af forfatteren. – Galten: Wisby & Wilkens, 1997. – 162 sider: ill.

- Møller, Johan Adolf
Landlæger i Vejle Amt: 1713-1996/af
Johan Adolf Møller & Esben Olsen. – Vejle:
Lægekredsforeningen for Vejle Amt,
1997. – 59 sider: ill.
- Møller Knudsen, Bodil
Ildens værk: pottemageriet i Horsens ca.
1650-1950. – Horsens: Horsens Museum:
og Byarkivet, 1997. – 100 sider: ill.
- Nicolaisen, Hans
Om degne og skoleholdere i Gadbjerg
sogn, samt sognets skolebygninger: 1709-
1956. – (Gadbjerg): Eget forlag, 1996. –
95 sider: ill.
- Rasmussen, Bent
Altid på vej/Bent Rasmussen; tegninger:
Paul Nielsen. – Kolding: Kolding Stadsar-
kiv, 1997. – 144 sider: ill.
- Rasmussen, Signe
Uddrag af Jennum Ejerlaugs historie/Sig-
ne Rasmussen... (et al.). – Jennum: Eget
forlag, 1997. – 251 sider: ill.
- Rasmussen, Tommy
Historien om Hede Nielsen: 1906-
1966/fortalt af Tommy Rasmussen; re-
daktion: Niels Hede Nielsen, Leif Hede
Nielsen. – Horsens: Hede Niensens Fond,
1996. – 87 sider: ill.
- Rosekamp, Erik
Vejlefjord Sanatorium: dødens hospital. –
Kbh.: LFL's Bladfond, 1997. – 160 sider:
ill.
- Skolen ved en korsvej: Stouby Skole 1956-
1996: jubilæumskrift. – Stouby: Stouby
Skole, 1996. – 23 sider: ill.
- Skou-Nielsen, Preben
Fredericia's fodboldhistorie/statistik:
Vagn Aage Hansen og Jørgen Jensen; ind-
samling af kildemateriale: Finn Nielsen
og Vagn Aage Hansen. – Fredericia: M-
Tryk, 1996. – 87 sider: ill.
- Smidstrup: spredte træk af sognets histo-
rie/samlet af Preben Mikkelsen; med
hjælp fra mange andre. – Børkop: Bør-
kop Lokalhistoriske Arkiv, 1997. – 2 bind
(917 sider): ill.
- Sønderbro Kirke 25 år/udgivet af menig-
hedsrådet. – (Horsens): Eget forlag,
1996. – 32 sider: ill.
- Thyregod-Vester Borgerforening 100 år:
1896-6. november-1996. – S.l.: Thyregod-
Vester Borgerforening, 1996. – 48 sider:
ill.
- Vejle Friskole i 25 år/udgivet af Vejle Fri-
skole. – Vejle: Vejle Friskole, 1997. – 11
sider: ill.
- Vejle Textilhandlerforening igennem
100 år/redaktion: Anders Jørgen Hyge-
bjerg-Hansen. – Vejle: Vejle Textilhand-
lerforening: Byhistorisk Forlag, 1997. – 74
sider: ill.
- Vejles historie/redaktion: Asbjørn Hel-
lum; grafer: Inger Bjerg Poulsen; billed-
redaktion: Søren Brunbech og Asbjørn

Hellum. – Vejle: Vejle Kommune, 1996. –
bind: ill. (nogle i farver).

Bind 1: Fra vadested til by: indtil 1786/
bidrag af Lone Hvass... (et al.); kort og
tegninger: Margrethe Ellegaard, Lone
Hvass, Inger Bjerg Poulsen. – 1997. – 242
sider.

Øster Snede kirke – 800 år/redaktion:
Jørgen Højgaard Hansen og Anna
Jensen; tegninger: Eigil Jensen, Per Illum.
– S.l.: Øster Snede menighedsråd, 1996. –
24 sider: ill.

Bog anmeldelse

Horsens Nørrestrand

Holger Jørgensen: Natur og Kulturhistorie

Kim Biledgaard: Fuglelivet ved Nørrestrand

Erik Strandbæk: Sommerfugle ved Nørrestrand

Udgivet af Horsens Museum 1997.

Kr. 224,-.

Nørrestrands 160 ha store vandareal er den østlige del af en gammel tunneldal, der omfatter Store Hanstedådal og Horsens Fjord. Indtil 1916 var det en del af fjorden, hvis salte vand med jævne mellemrum satte engarealerne under vand. Slusen ved Stensballe Sund har siden da forvandlet Nørrestrand til en ferskvandsø. I 1982 gennemførtes et jagtforbud, og i 1983 lykkedes det at fredde 390 ha af arealerne omkring Nørrestrand, begge dele gennem Holger Jørgensen og Danmarks Naturfredningsforenings mangeårige arbejde. For Horsens borgere, men især for de af os, der lever og har vores daglige gang omkring Nørrestrand, er der grund til at være dybt taknemmelig for denne indsats. Et natur og fritidsområde af uvurderlig betydning for byen blev sikret for fremtiden.

Nu har Holger Jørgensen, Kim Biledgaard og Erik Strandbæk stillet den viden, de indsamlede i tilknytning til fredningssagen, til rådighed for os. Det er blevet en skatkiste, hvis over 426 sider vrिम-

ler med interessante og ofte underholdende oplysninger om steder, mennesker og natur omkring Nørrestrand, fortalt lige ud af posen, så alle kan være med.

Men naturen er dynamisk. Den giver og den tager! Kim Biledgaard fortæller i sit veldokumenterede afsnit, hvordan fuglene er vendt tilbage i stadig stigende tal siden jagtforbudet i 1982. Grågæssene, der i mange år måtte tage til takke med Hjarnø og Vorsø, græsser nu lystigt på markerne og larmer på vandfladen! Til gengæld er Nørrestrand under hastig tilgroning med rør og pil. Det har sat gang i diskussionen om slusen og dermed spørgsmålet om Nørrestrands fortsatte eksistens som ferskvands- eller saltvandsområde. En fredning er, som så mange efterhånden har måttet sande, ikke det samme som at tingene forbliver, som de var!

At Nørrestrand overhovedet eksisterer er lidt af et under! Borgmester Flensborg forsøgte sig i slutningen af 1700-tallet med nogle inddæmningsforsøg. I 1783 og

igen i 1873 blev der lagt planer om at inddæmme og tørlægge store dele af området. At det ikke blev til noget skyldes antagelig, at initiativtageren, C. E. Kragh-Juel Vind-Frijs til Stensballegård, fandt ud af, at der var større perspektiv i at udtørre Søborg sø i Nordsjælland (som han havde erhvervet i 1872): Den enes død den andens brød!

Eksemplet er karakteristisk for Holger Jørgensens måde at fortælle om tingene. Det, der gør denne bog så underholdende, er, at sagerne forfølges til den bitre ende, også selv om vi derved skulle fjerne os langt fra Horsens og Nørrestrand: Når Holger Jørgensen tager fat, ved vi ikke, hvor vi ender! I skildringen af gården Hammersholm i vestenden af Nørrestrand kommer vi ikke blot rundt om kalkværket på ejendommen (og dermed også en forklaring på, hvorfor et af byens store byggemarkeder hedder Det nye Kalkværk!), men også om et par ejendomme i Horsens by, hvorfra ejeren af kalkværket hentede byggematerialer til sidebygningerne. Et af dem var måske Vitus Berings fødehjem i Søndergade, og med ét er vi i Sibirien og Beringsstrædet! Men undervejs må forfatteren lige notere, at Hammersholms ejer iflg. vejviseren for 1866 har boet dør om dør med en skarpretter A. Nielsen! Hammersholm blev i øvrigt base for den legendariske avshingst Aldrup Munkedal, stamfader til de jyske heste, hvis sidste efterkommer i dag trækker Carlsbergs ølvogne rundt i Københavns gader! Aldrup Munkedals skelet (dog uden kraniet) opbevares i dag på Landbohøjskolen!

Nørrestrand danner den nordlige afgrænsning af halvøen, Horsnæs, dvs. Heste-næs, der har givet byen navn. Meget passende kunne man her i 1890'erne på Lindholm Knude, en flot bakke, der næsten deler Nørrestrand over på midten, for første gang påvise ikke blot, at kornavlens kom til landet i yngre stenalder, men også det første sikre bevis for hestens tilstedeværelse i denne periode! Heste og Horsens synes at have hørt sammen fra de ældste tider!

Det samme kan man sige om Nørrestrand og godsejerne. I Vær og Nebel kirker ovenfor Nørrestrands østende fandt slægterne fra de store godser deres sidste hvilested. Holger Jørgensen tager os med rundt fra grav til grav. Nyttigt stof for alle os, der godt vil vide lidt om menneskene bag disse ofte imponerende, men tavse, monumenter. Som nu Christoffer Pax til Stenballegård, hvis liv fik en brat ende i 1650, „idet han myrdes i Rask Skov af en student Christoffer Clemmensen“! Holger Jørgensen har på dette tidspunkt gjort læseren så forvænt, at han ikke kan sige sig fri for at blive lidt ærgerlig over ikke at få den historie med også.

Men man kan ikke få det hele, heller ikke i en anmeldelse. Den interesserede læser må selv tage fat og tage turen omkring Nørrestrand sammen med de tre forfattere og mærke, hvordan landskabet befolkes af fortid og nutids mennesker og deres forunderlige gerninger. Det er ikke en opgave der overstås på en enkelt søndag, men den er nok umagen værd!

Lars Bjørnpoø

Tak for støtte

I 93 år har Vejle Amts Historiske Samfund udgivet sin årbog. I tidens løb er der selvfølgelig sket ændringer, men år for år har den bragt artikler af blivende værdi om amtets historie.

Det har altid været redaktionens mål at bringe artikler af mange forskellige typer og fra alle kroge af amtet. Dette gælder stadig. Stoffet spænder fra forskningsresultater til erindringsstof, og det dækker hele området i amtet.

I de senere år har årbogen givet amtets museer og arkiver mulighed for at fortælle læserne om deres arbejde og deres samlinger.

Desværre har stigende trykkeudgifter og portoforhøjelser gjort, at medlemskontingentet ikke mere kan dække udgifterne til årbogen. Heldigvis modtager samfundet støtte fra offentlige og private institutioner. Denne støtte vil bestyrelsen gerne hermed bringe sin tak for.

Birgitte Arffmann, formand

Vejle Amts Historiske Samfund 1997-1998

Foreningens ordinære årsmøde blev afholdt onsdag den 10. juni 1998 i Haraldskær Kursuscenter få kilometer fra Vejle i den smukke ådal.

En del af de ca. 100 mødedeltagere benyttede inden selve mødet lejligheden til at kigge indenfor i den ejendommelige, gamle Skibet Kirke, der ligger få hundrede meter fra den gamle gård, Haraldskær.

Lederen for kursuscentret, Anders Hedegaard, og VAHS's formand, Birgitte Arffmann, bød velkommen i den moderne indrettede store mødesal på 2. sal, og derefter blev fællessangen „Som en rejse-lysten flåde“ sunget.

Leif Arffmann blev énstemmigt valgt til aftenens ordstyrer.

Formanden gennemgik aktiviteterne i foreningen siden sidste årsmøde og løftede desuden sløret for kommende aktiviteter – bl.a. udgivelse af årbogen 1998 samt det store middelalderprojekt i 1999. Beretningen blev godkendt uden kommentarer.

Kassereren, Marius Wellner Jensen, kommenterede foreningens omdelte

regnskab for 1997. Nogle korte forespørgsler om gebyrer, tilskud og obligationer blev hurtigt besvaret af kassereren, og derpå blev regnskabet godkendt.

I forlængelse deraf kommenterede kassereren det kommende års budget og bestyrelsens handlingsplan. Ved samme lejlighed foreslog han uændret kontingentsats, hvilket blev godkendt af de foresamlede medlemmer.

Formanden fortalte om baggrunden for nedenstående medlemmers ønske om at udtræde af bestyrelsen, og hun takkede både Ib Doktor og Knud Erik Reddersen for deres store arbejde for foreningen – ikke mindst i forbindelse med udgivelse af årbogen.

Forsamlingen havde ingen forslag til nye bestyrelsesmedlemmer, men der var opbakning til bestyrelsens forslag om at nyvælge Lene Grønlund Iversen fra Sdr. Stenderup. Desuden blev Bodil Scheld-Jensen fra Fredericia genvalgt.

Det samme var tilfældet for foreningens to revisorer, Anders Engelbrecht og Jørgen Gjedsted.

Der var ikke indkommet forslag fra medlemmerne til behandling på generalforsamlingen.

Under „Eventuelt“ orienterede Marius Wellner Jensen kort om den planlagte udflugt til Sydslesvig næste forår i 150-året for det sejrige udfald fra Fredericia.

Efter generalforsamlingen blev der serveret kaffe, boller og lagkage under de gamle, tykke hvælvinger i vestlængens kælder. Derpå fulgt en rundvisning i hele det store bygningskompleks og de smukke omgivelser – bl.a. parken og gårdspladsen.

Da forsamlingen atter var nået op i mødelokalet, fortalte Harald Hess barndoms- og ungdomserindringer fra Haraldskær. Han er nevø til Christian M. Hess, som købte godset i 1916. Et godt familiesammenhold betød, at fortælleren havde opholdt sig meget på Haraldskær, og med udgangspunkt i en del personlige billeder fortalte han levende om livet på avlsgården, på Kvak Mølle, om tilknytningen til Haraldskær Fabrik og Hammerværket samt om nyere tids bygningshistorie.

Kursuscentrets leder, Anders Hedegaard, rundede den udbytterige aften af med kort at vise godsets ejerliste suppleret med bemærkninger om sammenholdet mellem Haraldskær Gods og Skibet Sogn. Endelig ridsede han godsets historie i de seneste årtier op – bl.a. omdannelsen til et moderne kursuscenter.

Meget apropos afsluttedes aftenen kl. ca. 22.30 med fællessangen „Danmark nu blunder den lyse nat“.

Formandens beretning

19. august 1997 kl. 19.00: Bestyrelsen konstituerede sig, forberedte sommerudflugten og vinterens arrangementer i gården ved Vejle Museum en smuk sommeraften.

Formand: Birgitte Arffmann, Vejle
Næstformand: Lars Bjørneboe, Horsens
Kasserer: Marius Wellner Jensen, Gedved
Sekretær: Søren Kyed Jacobsen, Fredericia

Redaktionsudvalg: Ib Doktor, Sdr. Stenderup, Erik With-Pedersen, Vejle og K. E. Reddersen, Kolding, samt Vagn Nygaard, Vejle.

Desuden bestod bestyrelsen af følgende:

Otto Herskind Jørgensen, Fredericia
Lars Ebbenhøj, der er nyvalgt medlem af bestyrelsen som repræsentant for Giveegnen

Bodil Schelde-Jensen, Fredericia
Benny Andersen, der er nyvalgt medlem fra Brædstrup samt
Per Kristian Madsen, Vejle.

Sommerudflugten

Sommerudflugten 1997 gik til Vingsted ved Vejle. Et besøg i Vingsted Historiske Værksted har tidligere været overvejet i bestyrelsen. Og det viste sig at være en god idé. Endog vejret var med os.

Under Jan Ipsens kyndige ledelse fik de mange deltagere en fin indførelse både i moderne pædagogik og et spændende restaureringsprojekt.

Man skulle have både gode, solide sko og være forberedt på en længere travetur, for deltagerne blev inddelt i to grupper og tog hele turen gennem Vingsted Historiske Værksted, der omfatter et pænt,

stort område. Værkstedet er oprettet i 1976 i samarbejde med Vejle Amt, Egtved Kommune og Miljøministeriet. Det drives nu af Vejle Amt i samarbejde med Amtscentralen for Undervisning.

Mange skolebørn besøger Vingsted Historiske Værksted, og nogle bor der og lærer på en yderst anskuelig måde om livet i dansk jernalder. Det er moderne anskuelsesundervisning. Og mange frivillige har deltaget i arbejdet med at opbygge jernaldermiljøet. Efter en god lang travetur med foredrag var det godt at samles ved kaffebordet i de smukke rum i Vingsted Festsal. Her fik vi eftermiddagens andet foredrag, nemlig om det spændende restaureringsprojekt som Vingsted Mølle er og har været.

*Reception i anledning af udgivelse af
Årbog 1997*

Den traditionelle reception på Amtsgården i Vejle fandt sted den 10. november. Til stede var fru Evelyn Wamberg samt medlemmer af familien Wamberg i anledning af, at årbogen mindedes amtmand Wambergs liv og virke.

Redaktør Ib Doktor præsenterede årbogen, og de fremmødte forfattere, journalister, medlemmer af amtets skole- og kulturudvalg samt bestyrelsens medlemmer fik lejlighed til at hilse på hinanden.

Efter denne vellykkede dag meddelte redaktør Ib Doktor, at han trak sig ud af bestyrelsen med øjeblikkelig virkning. Ib Doktor var vred over, at bestyrelsen på bestyrelsesmødet i Fredericia den 9. oktober havde udskudt den planlagte udgivelsesdato fra den 29. oktober til den 10.

november. Ib Doktor kunne ikke selv være til stede ved mødet. Bestyrelsen forstod, at det var problematisk at nå at få årbogen færdig til den 29. oktober og skønnede, at det var fornuftigt at give redaktionen god tid til arbejdet.

Ved denne kedelige misforståelse mistede bestyrelsen en god mand, der både har været en flittig og dygtig redaktør af årbogen og tillige et vellidt bestyrelsesmedlem. Vi skylder Ib Doktor megen tak for hans indsats i bestyrelsesarbejdet.

Hvad angår årbog 1998 arbejder resten af redaktionsudvalget trøstigt videre. Det vil sige det reducerede redaktionsudvalg bestående af Erik With-Pedersen, Vagn Nygaard og K. E. Reddersen.

K. E. Reddersen har i god tid meddelt bestyrelsen, at han efter lang og tro tjeneste vil trække sig ud af bestyrelsen, men i indeværende år står til disposition med hjælp og gode råd. K. E. Reddersen har med sine 10 år som redaktør af årbogen og sit lange medlemskab af bestyrelsen været helt uvurderlig som arbejdskraft.

Han har taget et stort slæb i mange år, og samtidig har han været en drivende kraft i bestyrelsesarbejdet. Det har været ham, der kom med mange gode ideer til, hvad vi kunne lave, og så kunne vi andre sidde tilbagelænede og sortere i alle hans forslag. Bestyrelsesarbejdet bliver mindre farverigt uden ham, og der er god grund til at sige en meget stor tak. Tak er kun et fattigt ord, så jeg vil udtrykke mig mere konkret ved på bestyrelsens vegne at sørge for, at de to koldingensere får tilsendt Lone Hvass' netop udkomne bog om

„Dronning Gunhild – et moselig fra jernalderen“.

Næste års årbog kommer til at adskille sig fra den, vi plejer at udsende. Bestyrelsen har nemlig valgt at indgå i samarbejde med projekt „Middelalder 99“ – den første og største samarbejdssatsning, historisk orienterede institutioner inden for forskning og formidling nogensinde har påtaget sig i Danmark.

Formålet med projektet er en styrkelse af arbejdet med Middelalderen på alle niveauer – herunder forskningen. Den faglige redaktion vil derfor naturligt blive overdraget museumsleder Per Kristian Madsen, der som middelalderspecialist indtager en central placering i projektet for Vejle Amts vedkommende. Og dertil skal jeg bringe en frisk hilsen fra Per Kristian Madsen. Han beklager meget, at han ikke kunne være med her i dag og beder hilse og sige, at det går godt med Middelalder 99-projektet.

Ved sidste årsmøde fremlagde han planerne om to udgivelser i Vejle Amts Historiske Samfunds regi: Årbogen, der helt er helliget Middelalderen, samt en guide til middelaldersteder i Vejle Amt. En praktisk bog i lommeformat, som man kan have med sig i bilen eller på cyklen, når man færdes rundt i amtet.

Vinterens møder

Give den 4. november. Lars Ebbehøj refererer: Grundtvigaften i ord og toner ved højskoleforstander Helge Hansen, Uldum Højskole og Give Egnskor. Give-Egnens Museum afholdt det årlige arrangement med Vejle Amts Historiske Sam-

fund. Forstander Helge Hansen, Uldum Højskole, fortalte om den folkelige Grundtvig. Emnet var valgt som optakt til 200-året for Grundtvigs konfirmation i Thyregod Kirke. 120 personer deltog i arrangementet. En overvældende tilmelding, og hal 2 i museets nye byggeri var så langt i indretningen, at det med lynets fart kunne indrettes til foredragssal og dannede således rammen om et meget vellykket arrangement.

Helge Hansen fortalte om Grundtvig ud fra en stor viden og gav herigennem mange aspekter af N. F. S. Grundtvigs liv og indsats for folkeligheden, også hans anfægtelser i kampen for sagen blev belyst gennem sangtekster og de steder, han havde levet.

Helge Hansen fortalte medrivende, og Give Egnskor fremførte et uddrag af N. F. S. Grundtvigs sange; også i fællessangen gav Give Egnskor et godt fundament.

Udgifter i forbindelse med arrangementet blev afholdt af Give-Egnens Museum.

Horsens den 17. november. Lærer Bente Hammershøj om jysk granit. Bente Hammershøj fortalte levende om døbefonte, tympana og andre former for stentrestres arbejde i granit, eller rettere det kunstneriske billede, som disse håndværkere skabte som anskuelsesundervisning for sognebørnene i kirkerne.

Foredragsholderen gennemgik ved hjælp af lysbilleder eksempler på granitarbejderne, forklarede symbolikken heri og besvarede de mange spørgsmål fra de 42 deltagere, der fulgte det interessante og engagerende foredrag intenst.

20. november kl. 19.30 på Vejle Museum. Anneken Appel Laursen: Traditioner til tiden. Gennemgang af „En drøm af et bryllup“. En udstilling om bryllupper gennem tiden. Bryllupsklæder udlånt af borgere i Vejle Amt. Plancher med brylluppets historie, traditioner, buketter, festsange, et bord dækket til et bryllup, hvor festen udarter, bryllupsmusik, gaver. En fornøjelig udstilling, som også fortæller om et stykke kulturhistorie.

En interesseret skare på ca. 25 fulgte Anneken Appel Laursen rundt på udstillingen. Derefter tog vi stolene fra bryllupsbordet og spiste kager og drak kaffe i et hjørne af udstillingslokalet. Her fik deltagerne lejlighed til en livlig drøftelse af alt, hvad der hører bryllupper til i fortid og nutid.

Kolding den 25. februar 1998. Godt 40 mennesker samledes på Koldinghus for sammen med Poul Dedenroth-Schou at bese krigsmindesamlingen.

Det er især om Treårskrigen og 1864-krigen at mange private har samlet minder og skænket til museet.

Fredericia den 5. marts. Bodil Møller Knudsen: På vandring i dødens have. Søren Kyed Jacobsen refererer: Vejle Amts Historiske Samfund havde allieret sig med Museerne i Fredericia og Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn om afviklingen af åres foredrag den 5. marts 1998 i sidstnævntes lokaler på Frederik IIIs Vej 6 i Fredericia.

Emnet var gravminder og gravskikke i det kristne Europa og specielt i Danmark. Under titlen „På vandring i dødens have“ fik arkivar Bodil Møller Knudsen fra Hor-

sens Byarkiv gjort dette „døde“ emne meget levende og vedkommende, og de ca. 60 tilhørere sugede til sig af hendes enorme indsigt i et kulturhistorisk aspekt, som nok ellers ikke ligger mange mennesker på sinde i hverdagen.

Ikke mindst Bodil Møller Knudsens kritiske bemærkninger om nyere tids begravelsesskikke og ensretning af kirkegårde gav anledning til en livlig debat mellem de engagerede tilhørere og foredragsholderen.

En vellykket aften!

Bestyrelsesmøderne har i år været forskellige fra tidligere år, derved at de ikke længere holdes på Amtsgården.

Det har hidtil været almindeligt, at møderne blev afholdt sidst på dagen en almindelig hverdag. Som fyraftensmøder fra 16-18. Men nu er der kommet travle mennesker i bestyrelsen. Nogle er ikke færdige kl. 16 og andre henter børn fra institutioner. Derfor har vi i stedet holdt aftenmøder rundt omkring i amtet, på museer og arkiver. Vi har givet os god tid og afsat hele aftenen til møderne. Det har været spændende at komme rundt og besøge hinandens arbejdspladser.

På årsmødet vil jeg sige tak til bestyrelsesmedlemmerne for mange gode møder i årets løb. Tak for godt samarbejde. Tak til Aase Thomsen på Vejle Museum for al din hjælp. Tak til kasserer Anna Marie Christensen for dit gode arbejde og din hjælpsomhed. Og sidst, men ikke mindst, tak til alle medlemmerne for jeres trofasthed over for Vejle Amts Historiske Samfund.

Selv om medlemstallet er faldende i

disse år, er Samfundet stadig stort. Vi er 1378 medlemmer – men der er plads til flere.

Det er der ikke her på Haraldskær. Vi er 100 her i aften og det er maximum for, hvad vi kan være. Tak til familien Hede-gaard, fordi vi måtte komme her i aften.

Og tak til Harald Hess, fordi du var med på ideen om en Haraldskæraften i fortid og nutid.

Vi ses forhåbentlig allesammen lørdag den 29. august på Barritskov og Vejlefjord til sommerudflugt.

Birgitte Arffmann

Vejle Amts Historiske Samfund

Ekstrakt af årsregnskab for perioden 1. januar 1997 – 31. december 1997

INDTÆGTER: DKK

Tilskud:

Kulturministeriet	5.188,00		
Vejle amtskommune	16.000,00		
Horsens kommune	2.050,00		
Fredericia kommune	2.380,00		
Kolding kommune	4.500,00		
Jelling kommune	1.000,00		
Egtved kommune	512,00		
Juelsminde kommune	100,00		
Tørring-Uldum kommune	300,00		
Vejle kommune	2.600,00		
Nørre Snede kommune	500,00		
Kolding kommune	4.500,00		
(Tørring-Uldum kommune f. 1998)	300,00	39.630,00	
Medlemskontingenter		134.700,00	
Salg af bøger		3.339,70	
Renter: bankkonti og giro	984,55		
obligationer	5.549,53	6.534,08	
Ordinære indtægter i alt		184.203,78	184.203,78

UDGIFTER: DKK

Publikationer:

Diverse, årbog	5.925,75		
Trykning årbogen	82.050,90		
Udsendelse årbogen	30.155,55	118.132,20	
Møder:			
årsmøde og udflugt	1.929,00		
vintermøder	2.675,83		
indbydelser og porto	21.982,30	26.587,13	
Kontingent Dansk Lokalhistorisk Forening		3.000,00	
Diverse udgifter		3.173,50	
Administration		22.607,61	
Afskrivning på beholdning af bøger		10.000,00	
Ordinære udgifter		183.500,44	183.500,44
Ordinært overskud 1997			703,34
Kortbogen, diverse			48,00
Resultat for året 1997:			
overskud overført til balancen			655,34

Status pr. 31. december 1997

Aktiver: DKK

Bank og girokonti:

Jelling Sparekasse:

konto nr. 552-56-01163	6.203,74	
konto nr. 552-27-01957	166.451,65	166.451,65

Sydbank:

konto nr. 7920-100875-6		762,07
-------------------------------	--	--------

GiroBank:

konto nr. 341-5104.....		15.151,32
-------------------------	--	-----------

Bank og girobeholdning i alt.....	188.568,78	188.568,78
-----------------------------------	------------	------------

Kontant beholdning		757,69
--------------------------	--	--------

Garantibevis Jelling Sparekasse		7.000,00
---------------------------------------	--	----------

Obligationer:

Nominel beholdning	9.000,00	
kontant i depot.....	3.655,75	12.655,75

Beholdning af bøger.....	33.000,00	
afskrivning på bøger	10.000	23.000,00

Diverse tilgodehavender.....		2.050,00
------------------------------	--	----------

Aktiver i alt		234.032,22
---------------------	--	------------

PASSIVER: DKK

Kreditorer:

Skyldig A-skat og moms	4.091,40	
Tørring-Uldum, tilskud 1998	300,00	4.391,40

Egenkapital:

saldo pr. 31.12.1996.....	78.985,48	
+ overskud 1997	655,34	79.640,82
Hensat til særligt formål		150.000,00
(Kortbogens andel af egenkapital	3.640,17)	

Passiver i alt.....		234.032,22
---------------------	--	------------

Gedved, den 17. marts 1998

M. Wellner Jensen

Ovenstående regnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol, samt kontrolleret beholdningernes tilstedeværelse og overførslers fra sidste regnskabsår. Intet fundet at bemærke.

Jørgen Gjedsted

Anders Engelbrecht

BØGER TIL SALG

Ældre årgange af Vejle Amts Årbog kan fås ved henvendelse til Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, tlf. 75 82 43 22

	For medlemmer:	For ikke medlemmer:
	Kr.	Kr.
1908-1984	40,00	60,00
1985-1997	100,00	120,00
Realregister for årgangene 1905-1960	10,00	20,00
Realregister til Vejle Amts Årbog 1961-1975	25,00	35,00

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene: 1905-1907, 1911, 1916², 1917-1925, 1933-1936, 1937², 1938-1953, 1957-1961, 1973.

Desuden sælges følgende bøger, ligeledes fra Vejle kulturhistoriske Museum:

	For medlemmer:	For ikke medlemmer:
	Kr.	Kr.
✓ Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle amt..... <u>ii</u>	10,00	20,00
✓ Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen. (Vejle Teaters historie) <u>iv</u>	10,00	21,00
✓ Orla Lehmann, Den græske Thronfølgesag 1863. (1970) <u>vii</u>	12,00	30,00
✓ Anton Berntsen 1883-1973. Liv og digtning. (1973) <u>viii</u>	26,00	36,00
✓ Marius Sørensen & Frands Johan Ring: Jelling nyere historie. (1974). (Sælges fra kommunekontoret i Jelling) <u>x</u>	30,00	30,00
✓ Peder Herschend: Fra min Silkeborg-tid. (1980) <u>xi</u>	35,00	60,00
z Leo Novrup: Bonden, der elskede fugle og blomster (særtryk af Vejle Amts årbog 1991) 38,00	38,00	50,00
Hugo Matthiessen: Fredericia 1650-1760. (Fot. genoptr. 1981). Købes hos Kamma Varming, Olafsvej 7, 7000 Fredericia, tlf. 75 92 28 67 50,00	50,00	
✓ H. Blichfeldt: Vejle amtsråds formænd og medlemmer 1842-1970 <u>xii</u>	40,00	50,00
z Amtsbeskrivelse over Vejle Amt af C. Dalgas. Genoptryk fra 1826 50,00	50,00	65,00

Vore medlemmer bedes hver især agitere for tilgang af nye medlemmer på land og i by. Den, der ikke kender sin egns skæbne gennem tiderne, bliver aldrig rigtig hjemme, selv om hun eller han er født på stedet.

07-5

ISBN 87-89986-~~0000~~ ~~00-9~~